Мая Славова

Иван Аржентински

III
28358

Литературни анкети

Български писател

Литературната анкета има за цел чрез поредица от разговори да разкрие богатата житейска и творческа биография на писателя и общественика Иван Аржентински. Отделни глави са посветени на детството и юношеството му, на незабравимите години отвъд океана, на срещите и беседите с Ернесто Гевара и Фидел Кастро. Увлекателно писателят разказва за бонсовите си години и съвместната дейност с ген. Владимир Заимов, за трудните дни по пътищата на Отечествената война и в Българската народна армия непосредствено след 9. IX. 1944 г.

В литературната анкета е отделено място и на сатирика Иван Аржентиски, безпощаден към тъмните сили и в недалечното минало, и в съвременността; подчертано е пристрастието на твореца към театралното изкуство. Паралелно с житейските факти се разкрива и творческата история на литературните произведения, изградени почти изцяло на автобиографична основа: възникване на замисъла, мъките над белия лист, възприемането на творбите от читатели и критика.

Характерното за «бай Иван» чувство за хумор не го напуска и тук, прави разговорите четивни, доказва за пореден път оптимизма и неизтощимата му жизненост.

Иван Аржентински

ЧИТАЛНЯ

БАН
Институт за
литература
БИБЛИОТЕКА

Литературни анкети

Редакционна колегия на поредицата:

акад. ГЕОРГИ ЦАНЕВ, проф. д-р СТОЯН КАРОЛЕВ, проф. д-р ТОНЧО ЖЕЧЕВ, проф. ИВАН ЦВЕТКОВ, ст. н. с. ИВАН САРАНДЕВ

литер.

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
ИНСТИТУТ ПО ЛИТЕРАТУРА

ТП 28358

Мая Славова

Иван Аржентински

БАН
Институт за
литература
БИБЛИОТЕКА

ЧИТАЛНЯ

СОФИЯ • 1988
БЪЛГАРСКИ ПИСАТЕЛ

Ич5(Л) Д-4
Дружба им. 19

КНИГАТЕР

ИМФОС * БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

III 21358
Б 84/89

© Мая Славова, 1988
c/o Jusautor, Sofia

ПРОВЕРКА
2009 - 2010

УВОДНИ ДУМИ

Запознах се с писателя Иван Аржентински през март 1979 г., когато отидох в неговия дом на ул. „Венелин“ 40, за да поискам съгласието му за осъществяване на литературната анкета. Посрещна ме енергичен, усмихнат човек, за когото трудно можех да предположа, че следващата година ще празнува седемдесетгодишен юбилей. С готовност той прие да отговори на въпросите ми.

Обикновено беседвахме в кабинета му, където обстановката показваше, че тук живее творец, който непрекъснато работи — бюрото е затрупано от вестници, списания, ръкописи, а на машината стои недовършен лист... Творческата енергия на Иван Аржентински е неизчерпаема — той се вълнува за съдбата на книгата, която пише в момента, същевременно събира материали за нова, а има множество служебни и обществени задължения.

Ведрият характер на писателя ми помогна много, за да преодолея първоначалното си притеснение. В разговорите той вмъкваше шеги, анекдоти, весели случки. Нямаше нужда да задавам многобройни подканящи въпроси — Аржентински сладкодумно, с удоволствие разказваше за всичко, което си спомня около даден епизод.

Преди всеки разговор давах на писателя въпросите, формулирани според уточнената тема. След няколко дни отивах в дома му с магнетофон. Отначало техниката сякаш пречеше на мислите му, но постепенно Аржентински я забравяше и се увличаше в разказите си. Така в продължение на една година — до март 1980 г. — беше събран основният материал за анкетата. След това започна моята нелека задача да дешифрирам и редактирам снетия от магнетофонната лента текст. Там, където се налагаха допълнения, уточнения или промени, Иван Аржентински отговаряше устно, писмено или по телефона, като винаги се стараеше да бъде изчерпателен, максимално точен при цитиране на фактите. В някои от писмените отговори се

чувствуваше разностилие в сравнение с говоримата реч. Постарах се да го премахна, като предизвиквах повторен разговор по същата тема и давах предимство на живия диалог.

Разговорите за творчеството на Иван Аржентински не могат да бъдат отделени от разговорите за жизнения му път, защото почти всички негови произведения имат автобиографичен характер. Той винаги пише за това, което сам е преживял и изстрадал, ето защо разказът му е искрен. Когато общуваме с неговите произведения, всякога зад автобиографичното откриваме една голяма идея, вдъхновила автора — идеята за силата на комунистическата правда; в обаятелните мъжествени образи виждаме мечтата на твореца за нравствено съвършенство; в остро изобличителните му сатирични творби звучи присъдата на писателя комунист, безпощаден и към собствените си грешки. Затова разговорите за биографията на гражданина и революционера Иван Аржентински неусетно и естествено се преливаха в разговори за съдбата на неговите литературни творби.

Датирани според времето, когато са проведени, разговорите проследяват хронологично жизнената биография на Иван Аржентински. В същото време неизбежно се нарушава хронологията на творбите му, защото авторът се връща към едни и същи теми през различни периоди на живота си. Например през 1947 г. излиза „Далечна Патагония“, а през 1974 г. — „Моята аржентинска младост“. На живота и делото на ген. Вл. Заимов са посветени драмата „Любов, която изгаря“, 1960 г., и романът „Непокорният генерал“, 1979 г. През 1939 и 1940 г. излизат сатиричните сборници „И ти си...“ и „Философията на един охлюв“, а през 1967 г. е отпечатан сатиричният роман „Невероятни приключения“. Примерите са многобройни. Затова всички произведения, свързани с определена тема, са включени в съответния разговор независимо от времето на написването им.

Последната дума при изготвяне на анкетата имаше Иван Аржентински. С голямо внимание той прочете текста, нанесе уточнения и поправки, предостави разнообразни документи и снимки, които предлагаме на читателите.

I. ДЕТСТВО И ЮНОШЕСТВО

10 март 1979 г.

— Другарю Аржентински, спомняте ли си кога се подписахте за първи път с този псевдоним?

— Като се върнах от Америка, започнаха да ми викат „Аржентинеца“. По едно време взех да получавам писма от приятели на това име. Когато избухна гражданската война в Испания, написах една брошура: „Аграрната реформа в Испания — истински виновник за гражданската война“[1]. Занесох я в печатницата, но когато печатарят започнал да набира книгата, колкото и да ровел ръкописа, не можал да открие името на автора, а лично не ме познаваше. „Брех, този човек не си е оставил името!“ „Аржентински се казва — обадил се един мой познат, който в момента се оказал там и разбрал за какво става дума. — Пиши Иван Аржентински.“ Когато го видях отпечатано върху книгата, много ми хареса и си казах — хайде да ти е честито! По-добро е от Иван Иванов Василев! Оттогава си останах Иван Аржентински. Не разбрах само как се настани това име във всичките ми документи и ме направи родоначалник на фамилия. И съм единственият случай, когато родителите вземат името на сина си. Майка ми, като почина, в некролозите на кварталната организация я бяха писали така: Мария Аржентинска. Като питали баща ми защо и той започва да се именува Аржентински, старецът се шегувал: „Защото иначе ще трябва постоянно да обяснявам на кого съм баща, а така ще знаят.“

— Разкажете за баща си, какъв човек беше?

— Баща ми, Иван Василев, е родом от Косилка, Дряновско, близо до гара Върбаново. Гара Върбаново носи името на моя братовчед, доктор Върбан Генчев[2], герой-партизанин, убит като комисар на Горнооряховския партизански отряд. Моят баща беше едър балканджия, снажен, напет. Казваха му Дингиля, Дългия, Гринда Иван, а също и Майстор Иван, защото строеше къщи. Идеше му отръки всичко — и зидария, и дограма. Стопанинът само даваше идеята какъв дом иска, на колко ката и с колко стаи, останалото беше грижа на баща ми — от

изкопа на основите до вратите и прозорците. И в чифчилъка беше майстор — нашите ниви раждаха повече от съседските. Беше рядко любознателен селянин. Самоук, през свободното си време четеше много. Имаше подчертан интерес към история, география; обичаше да се рови из небето — знаеше разстоянията от Земята до Слънцето, до Луната и до много звезди. Редовно се абонираше за списание „Природа“ и за някои вестници, купуваше си най-различни книги. Между тях беше и „Робинзон Крузо“ от Даниел Дефо, която по-късно стана и първата ми настолна книга. Българската история знаеше почти на пръсти, особено тази след Освобождението.

— Интересуваше ли се от политика?

— Да. Свободно боравеше с имената на партии, политически водачи, министерски кабинети. Знаеше столиците на почти всички тогавашни държави и министър-председателите им, нещо необичайно за един прост селянин. Беше и голям майтапчия, много обичаше да се шегува, но не го блазнеше плоският виц, а винаги гледаше да подиграе някого с политически оттенък. Спомням си веднъж, в една кръчма сме, предават по радиото новини от Източния фронт, как трима румънски войници пленили пет тежки съветски танка. Народ много, кръчмата претъпкана, присъствува и кметът. Моят старец пей дава за такава аудитория. „Кмете бе — казва, — аз като по-прост мога ли да те питам нещо, пък ти като по-учен да ми отговориш?“ „Е, какво ша питаш?“ „Абе, кмете — вика, — танкът ли е по-страшен, или биволът?“ Кметът не един път му е сърбал попарата и затова го гледа подозрително: „То се знае, танкът!“ „Че те трима войници, кмете, пет бивола не могат хвана за рогата, а как са хванали пет танка?“ Цялата кръчма гръмва от смях, а кметът вика наежен: „Ти да мълчиш, защото още утре ще те пратя в лагер!“ „А там хора има ли бе, кмете?“ — пита баща ми и намига на другите. „Има... такива като тебе, недомаслени!“ „Е, че ти на хубаво място ще ме пратиш, аз на всичко отгоре ще ти бъда благодарен!“

— Навярно Вашата склонност към сатирата идва по наследство?

— Така е, тази сатирико-хумористична жилка е от баща ми. Той по природа си беше републиканец. В края на Европейската война се оказал между разбунтуваните войници, взел участие в обявяването на Радомирската република и във Владайското въстание. Беше сдружен земеделец, но почиташе водача на комунистите в Гагово, даскал Стефан Писарев[3]. Тия, с

които дружеше, половината бяха земеделци, половината — комунисти. Казваше: „Цар Борис закла Стамболийски, онова куче Цанков нямаше да посегне, ако не беше неговата подкрепа.“ Сляпо вярваше в непобедимостта на Дядо Иван. Когато се сключи германо-съветският пакт, той казваше: „Брей, тоя Хитлер май ще излезе умен!“ А когато Хитлер нападна СССР, баща ми заяви: „И тоя излезе ахмак! Ще има много здраве от Наполеон!“

— Изглежда, е бил амбициозен човек, в „Моята аржентинска младост“ пишете, че е искал да ви прави доктор...

— А, точно така е. В селото той беше един от средните селяни, но играеше първенствуваща роля. Съперничеше си с един друг, който беше от властта, от Сговора, пък баща ми беше от опозицията. И понеже оня изкара син лекар, моят баща не искаше да е по-назад. Той страшно се изненада, когато му казах, че от мен лекар не става. „Ама как тъй — вика, — ти си силен ученик, защо да не става?“ „Аз съм малко завеян — казвам, — вместо в крака, току-виж, съм ударил инжекцията в главата на човека и ще го уморя.“ „Е, тогаз какъв ще ставаш?“ „Скитник, ще обикалям света!“

Баща ми не очакваше такъв отговор, всичките му надежди рухваха! Беше извън себе си от гняв, разтрепера се, кресна ми, че съм длъжен да изпълня волята му...

И тогава изрекох думи, за които сега съжалявам и се срамувам едновременно, но по онова време бях още хлапак! Казах на баща си: „Не съм ти подавал заявление да ме създаваш!“ Това окончателно го разстрои и той извика: „Махай се от дома ми! И повече да не са те видели очите ми!“

— Тази свада ли е конкретният повод за заминаването ви в Аржентина?

— Това е само малка доза от „допинг“.

— Може би сте искали да спечелите средства?

— Най-малко това... Макар че някъде в подсъзнанието ми може да е имало частица от такова желание.

— Все пак сега, след 50 години, като се връщате в спомените си назад, как преценявате, коя е била главната причина за вашето заминаване отвъд океана?

— Жаждата за приключения... Мечтата по нови светове, далечни, непознати, тайнствени.

— Защо избрахте именно Аржентина?

— Тогава тя беше на мода... Пееше се навсякъде тангото:

Слушай, младежо, тръгнеш ли ти
да се скиташ по чужди земи,
избери за втора родина
страната Аржентина.
Аржентина, на вси танга родина.
Аржентина, в тебе ще замина...

И аз тръгнах към родината на всички танга...

— Какви спомени е оставила у вас майка ви?

— Майка ми, Мария Йорданова, си беше най-обикновена селянка. Родена е в с. Върбовка, Русенско. И тя без образование, и тя самоука. Баща ѝ, дядо ми Йордан, три пъти се женил и народил общо 17 деца. Майка ми е едно от последните. Побързали да я омъжат едва на 15 години, а на 17 години останала вдовица с дете на ръце. На 18 години повторно я омъжват за баща ми, който тогава бил на 45 години, вдовец с шест деца. На 25 години вече ѝ викаха бабо, защото една от татковите дъщери се беше омъжила и имаше дете. Учудвал съм се на издръжливостта ѝ — сутрин ставаше в зори, през целия ден все подтичваше от една работа на друга, а вечер си лягаше последна, към полунощ. В селото беше известна като певица, имаше хубав, кръшен глас и знаеше много народни песни. Имаше и дарба да композира — измисляше си текст и музика на песните и сама ги пееше. След Септемврийското въстание, в което нашето село Гагово участвува и бяха убити трима мои учители, майка си създаде няколко песни, една от които, за геройската смърт на даскал Стефан Писарев, доскоро се пееше.

— Спомняте ли си куплет от нея?

— Не.

— Знаете ли откъде са корените на вашия род?

— От Охридско. Баща ми е Иван, дядо ми — Васил, неговият баща — Пею Колев. Та този прадядо бил преселник от Охридско. Когато се преселили на Балкана, в село Косилка, Дряновско, им викали „македонците“. Не случайно и аз я имам присърце македонската кауза.

— А родното ви село е Гагово?

— Да. Гагово, Търговищки окръг.

— Имате ли братя и сестри?

— От първата жена на баща ми останали живи пет деца — четири сестри и един брат, а от втората му жена — аз и една сестра. Сега останах само аз. При нас по обратен ред умряха: най-младите — най-рано, а най-възрастната — последна. Аз имах един брат, Никола, от първата жена на баща ми, у

когото тая хумористична жилка я имаше също. Само че той за разлика от мене не се смееше, като разказваше: пусне вица, а той сериозен. Чака ме аз да се разсмея. Пък аз, колкото той е по-сериозен, пó ме е смях. Обичаше много да пие горкият, тая ракия го умори. Но по вицовете го биваше, страхотен беше. Около него винаги имаше компания и все се смеят. С него не сме се скарали нито един път. Много ме обичаше, за мен душа даваше. Нито един път не ме е нагрубил, нито аз него, а сме от различни майки! Аз бях 5—6 години по-млад.

— Коя е точната ви рождена дата?

— 12 август 1910 г.

— Какви бяха отношенията в семейството? Имаше ли установени обичаи?

— Отношенията в семейството ни бяха патриархални в истинския смисъл на думата. Баща ми се чувствуваше неограничен монарх — заповядваше, разпореждаше, с никого не се съветваше, никому не даваше обяснения. Обикновено в нашата къща се ставаше към 5 часа, а лятно време и по-рано. Първа ставаше майка ми. Стъкмяваше огъня (от вечерта си е приготвила дръвца, и слагаше джезвето да свари кафе — баща ми много обичаше да пие кафе. Щом чуех лъжичката „щрак-щрак“ в кафеничето, и аз се окумвах до огъня. След като изпивах кафето си, отново лягах да спя. Оттогаз може би обичам да пия кафе. След като направеше кафето, майка ми тичаше да издои кравите, биволиците, овцете. През това време баща ми бъркаше зоб и хранеше добитъка. Към 7 часа събуждаха всички ни на „млечна попара“. В 9—9,30 часа се ядеше за сутрин — заколва се една кокошка, прави се баница и се ядат, докато са още горещи. Към 12,30—13 часа се обядваше. След това към „икиндия“, когато останат две копрали да залезе слънцето, се правеше следобедна закуска, а късно вечерта — вечеря. Това ни беше порядъкът. Едно солидно селско семейство, което добре се храни, защото ние имахме. Когато чух за първи път, че млякото и сиренето се купуват, аз се чудех кой ще ги купува, защото мислех, че всички хора имат като нас. Вкъщи всички много работехме, баща ми беше много трудолюбив. Ние бяхме седем деца — пет сестри и двама братя — и той една минутка не ни оставяше без работа, на собствения си имот работехме като ратаи. Дори като ученици баща ни не ни оставяше свободно време за учене. „В училище какво си правил, да не си дрямал, ами да си внимавал! — викаше. — Книгите могат да почакат, ама нивата не чака!“

Майка ми беше истинска робиня, особено лятно време. Сут-

рин ставаше най-рано и приготвяше всичко необходимо, защото обикновено взимахме работници жетвари или копачи — нивите ни бяха повечко и сами не можехме да ги обработим. Докато другите са на нивата, тя ще наготви за цял ден, ще се натовари и ще иде на нивата, а там вече я чакат с опънати от глад уши. Закусват, а тя през това време ляга да си почине малко. След това работи с всички до икиндия. Като дойде икиндия, ще хукне обратно, защото трябва да готви за вечеря, да прибере добитъка, да го нахрани... Тя след 9. IX. викаше: „Боже, то туй сега работа ли е? Ние, сегашните селяни, сме като чиновниците!"

— Спомняте ли си някои празници от детските години?

— Нашето детство беше бедно откъм „детски празници". Нямаше детски градини. Предучилищното си възпитание добивахме на улицата. Но редовно участвувахме заедно с възрастните във всички общонародни празници.

Желани празници за мене бяха Нова година, Коледа, Гергьовден и Великден.

На Нова година, след полунощ, лавваха всички кучета в селото — тръгваха сурвакарите. С какво неописуемо вълнение очаквах тази знаменита нощ! Лягах си рано, като си скътвах дрешките до мене. Спях „на тръни". Щом чуех първото полайване на кучетата, веднага скачах, нахлузвах шаячните гащи, обувах цървулите, пъхвах се в антерията, грабвах дряновата сурвакничка и неизбежната сопа, за да се пазя от кучетата. Повиквах комшийските момчета, мои акрани, и тръгвахме. Бързахме да бъдем първи в колкото се може повече домове, защото, който влезе първи, сигурно ще получи повече подаръци. На закъснелите — каквото остане.

Сурва, сурва година,
весела година,
живо, здраво до година,
до година, до амина!

Само това си знаехме и само него си повтаряхме във всички домове. Но със сурвакничките шибахме здравата. Самите стопани ни подканяха: „Хайде, момче, да те видя юнак ли си, или пиклива мома!" Вярваха, че колкото по-здраво са сурвакани, толкова повече здраве ще им донесе Новата година. И всеки от нас се стараеше да се покаже, че е юнак. Даряваха ни обикновено с по една паричка, като добавяха към нея шепа сушени плодове — круши, сливи, дренки. На по-щедрите и на родни-

ните по някой път се откъсваше от сърцето и по-едра монета. Тогава се кланяхме и им целувахме ръка.

Всичката ми печалба за една нощ биваше от лев и половина до два лева, но радостта ми не можеше да се купи с милион!

Баща ми беше върл противник на тези мои „нощни скитория и разлайвания на чуждите кучета". Една година решил да не ме пуска. „Ще събереш най-много два лева, а аз ще ти дам десет" — отсече той. Не го трогнаха нито сълзите ми, нито молбите на мама. „Тръгнали като просеци. Аз няма да храня просек!" — сърдеше се баща ми.

Но и моето вироглавство не беше малко. Престорих се, че уж се подчинявам на волята му, но го издебнах и когато заспа първия си дълбок сън, тихо се измъкнах от леглото. Скрих се в пищника, където предварително си бях приготвил облеклото, а после до лавване на кучетата прекарах в обора на топло. Понеже всичко извърших на тъмно, за беда не съм завързал добре вървите на левия си цървул. Когато тръгнахме да сурвакаме в двора на Ишик Колюви, пострадах — те имаха много лоши кучета, които свирепо ни нападнаха. Не съм забелязал кога вървите ми се развързали, едно от кучетата ги захапало и цървулът ми се изхлузи от крака. Останах бос, а на всичко отгоре и времето беше кишаво... Това е един от най-неприятните ми спомени от детските години.

По Коледа също обикаляхме хорските домове, но вместо сурвакници тогава носехме дрянови тояжки. С тях тропахме по пода в такт и повтаряхме: „Чатър-патър коладки, дай ми, бабо, орешки." Тогава ни даряваха главно с орехи и сушени плодове, а съвсем рядко някой се излъгваше да ни дикиса и с дребни монети по 1 стотинка.

С нетърпение съм очаквал Василовден, когато мама правеше баница с късметчета и с пара. Колко щастлив съм се чувствувал, когато аз попаднех на парата — цял грош! За един грош тогава се купуваха много бонбони.

Никулден съм запомнил с това, че тогава един път в годината ядяхме риба — никулденски шаран. Мама умееше така майсторски да готви, че по-вкусна риба не съм ял никъде по света.

Запомнил съм Заговезни с бялата халва. След вечерята майка ми връзваше едно голямо парче бяла халва с конец, предварително леко намазан с восък, после го провесваше от тавана над самата софра, около която сме наредени всички, и го залюляваше. Един през друг се надпреварвахме кой пръв

да налапа халвата, за да стане негова. Всичко това биваше придружено с много смях и веселба.

— Имате ли спомени от някои местности в родния край?

— Най-ярки спомени имам от една дъбова горичка — Корийката. На около един километър западно от селото, като деца там пасяхме говедата. След разгрома на Септемврийското въстание из нашето село започнаха арести. Заедно с мнозина други хванаха и двама въстаници — Михал Колев и Петко Генов. Аз и още няколко деца бяхме наблизо, когато една група шпицкомандаджии ги подкара към Корийката. Скрихме се наблизо и зачакахме да видим какво ще стане. Изстрели не чухме, а след малко шпицкомандаджиите се оттеглиха. Когато отидохме по-близо, пред нас се откри потресающа картина, която и до днес е прясна в съзнанието ми: бандитите се бяха нахвърлили като зверове върху въстаниците и ги бяха убили без изстрел. На Михал поискали да му отрежат езика, понеже беше добър оратор, но той взел да ги ругае и те с щиковете му бяха изрязали цялата долна челюст. На Петко Генов половината от черепа беше „отхлупена“ и мозъкът липсваше... Така жестоко ги бяха убили!

— В разказа „Мраморният войник“ използували ли сте ваши детски спомени? Той е публикуван във в. „Литературен фронт“, бр. 31 от 1973 г.

— Да, има много истински случки, изцяло съм се опирал на факти от нашето въстание. Нашето село е септемврийско село. Тогава ние бяхме дечурлига, но събитията ни правеха изключително силно впечатление.

Имаше един Станю Инджекелията, беше пъдар. И като пъдар смяташе, че е кой знай каква власт. Пък синът му — въстаник. Станю тръгва да го търси, оня, като видял баща си — предал се. Бащата го арестува и го кара през селото, удря го с приклада на пушката и го псува на майка. Ние децата гледахме и това ни направи много силно впечатление. Сетне тоя Станю се парализира и го изнасяха пред къщата, а ние ходехме да го дразним: „Биеш, а? Псуваш, а? Тъй ти се пада сега!“ А той, нали е парализиран,не може да приказва, а само вика: „М-м-м!“

Тоя същият Станю излязъл веднъж да търси въстаници, а го хващат трима души от една шпицкоманда. Той пък помислил, че са го хванали комунисти. Питат го: „Какъв си бе?“ „Комунист.“ Бой! Щели да го утрепят. По едно време дошъл един от неговите хора и пита: „Що го биете тоз? Той е наш човек!“

После той искаше пенсия като пострадал от „вашизма“. Този случай съм го използувал в разказа „Габъра“.

— В детството си проявявахте ли някакви дарби, имахте ли някакви предразположения?

— Трябва да ви кажа, че аз бях тарторът на другарчетата си от балканджийската махала. Винаги аз организирах игрите им, защото от майка си и от баща си знаех много приказки и им бях интересен. Играехме на войводи, на войници, след въстанието играехме на въстаници и полиция. Още от малък аз си фабулирах под влияние на разказите, които слушах от родителите си. Когато ги преразказвах после на другарчетата си, сам си натъкмявах това, което съм забравил. Така бях добил една дарбица да разказвам. Въобще въображението ми работеше добре.

— А кога прописахте за първи път?

— Не съм мислил никога да ставам писател. Винаги съм прописвал по някаква вътрешна необходимост, неосъзната. Спомням си като ученик станах въздържател, взех да получавам въздържателски вестничета, в които имаше всичко — стихове, разкази. Под тяхно влияние и аз се хващах понякога за перото.

— Като гимназист ли започнахте да пишете първите си опити, или по-рано?

— По-рано, преди гимназията. Основното си образование завърших в родното си село и в последните класове взех да получавам тези вестничета, тогава ги имаше много. В едно от тях излезе първото ми стихотворение. Помня го и досега:

Кипва пролет.
Луд лудее вятърът в полето.
Размахали бели гриви,
далеч, далеч от морето
в див набег и горделиви
идат облаците сиви.
Дойдат, спрат при планината,
пошепнат си със гората,
сбърчат чела, свият вежди,
смъкнат мрачните одежди,
стрелват огън към земята,
гръм разсича небесата,
и ето че нашир и длъж
руква буен, топъл дъжд!

— В кое вестниче излезе стихотворението?

— Не съм сигурен, но май беше „Балканско ехо“ или нещо подобно.

— Нямате ли случайно запазен екземпляр?

— И да е имало, то е унищожено. Когато веднъж ме арестуваха, майка ми изгорила всички мои ръкописи, вестници и други такива, за да не ми навредят.

— Как беше оценено стихотворението?

— А, всички много го харесаха, дори започнаха да ми викат „поете“. Комай и аз повярвах, че съм станал поет. Самочувствието ми беше порасло много. Сега, след като имам толкова творби, признание, нямам и една стотна от онова самовъзхищение.

— Имате ли други спомени от прогимназията?

— Тогава за първи път писах тези стихчета, правех и някакви разказчета, но от тях нищо не помня. За първи път тогава участвувах във вечеринка. По-големите ученици често ме използуваха за малките роли. Спомням си, имаше една комедийка „Дай, Петко“. Аз бях чирачето Петко. Чорбаджията и чорбаджийката само ми викаха: „Дай, Петко, туй, дай, Петко, онуй!“ Смехът идеше оттам, че докато ида при единия, забравях какво иска другият. Това е първото ми участие като „артист“. А в по-късни години портрета ми го е имало и във в. „Заря“ — „Млади артисти от театър „Сава Огнянов“. Тогава се беше образувал един театър „Сава Огнянов“ и ние играехме „Маноил майстор“. От кого беше тази пиеса, не си спомням.

— Това по кое време беше?

— Като студент. През 1937 година.

— Да, това е по-късно. А спомняте ли си кой беше първият ви учител?

— Разбира се! Това беше даскал Стефан Писарев. Сега скоро празнувахме 100-годишнината от рождението му. Той е създателят на първата партийна организация в селото ни и първият й пропагандатор. Аз за първи път от него чух думите „социализъм“, „комунизъм“, „болшевизъм“, Русия, Октомврийска революция. Тогава не разбирах напълно смисъла им, но в съзнанието ми те се спояха с образа на любимия учител, с всичко дооро и прекрасно, което съм запазил като спомен от този човек. Заедно с по-големите гимназисти даскал Стефан организираше вечеринки, на които се пееха „Дружна песен“, „Интернационалът“, „Работници, работнички, от вси страни сдружете се!“, „Бандера роса“. За пръв път ги чух от тях и ми правеха много силно впечатление.

Даскал Стефан имаше много голямо обаяние не само сред децата. Той беше любим за цялото село, уважаваха го, отнасяха се до него за съвет. Беше увлекателен разказвач, умееше да ни събуди интереса, да ни накара с желание да учим.

Спомням си една случка. Аз може би съм бил в първо отделение, когато разбрахме, че в съседното село Опака ще има събор и щял да говори даскал Стефан. Всички деца се юрнах-

ме да отидем там. Сума народ беше насядал на една голяма поляна, а по средата се беше изправил даскал Стефан и разпалено говореше. Трябва да е било някаква партийна акция от околийски мащаб. Обаче изведнъж налетя конна полиция с извадени саби. Завърза се ръкопашен бой, още си спомням как даскал Стефан хвана коня на един полицай и с бастона си взе да го удря. Аз за малко щях да попадна под копитата на един кон, но отскочих назад. Само че чешмата била наблизо, препънах се и паднах върху каменните ѝ корита. Загубил съм съзнание и след туй две седмици лежах в болница.

— Споменахте, че даскал Стефан загинал през 1923 година.

— Той беше душата на Септемврийското въстание в Гагово и един от водачите му. Понеже ми имаше доверие, не един път ме е пращал да отнеса някоя бележка до негов другар или направо да му кажа: „Даскал Стефан поръча да го потърсиш.“ Такава „куриерска служба“ изпълних и в навечерието на Септемврийското въстание.

Дойде погрома, селото беше окупирано, разстреляха мнозина въстаници... В подножието на Сакара, на р. Черни Лом, даскал Стефан имаше малка караджейка. Заедно с друг мой учител, Марко Николов[4], успяват да се укрият в горичката до мелницата. Но някой ги предава, винаги се намират подли душици, обграждат ги и успяват да ги хванат живи. Убиват ги страшно жестоко: на Марко връзват ръцете отпред с поставена в тях бомба, за която е закачена дълга връв. После настъпват връвта... Видях трупа и на даскал Стефан: гърдите му — дупка до дупка от ножовете, а ръцете му — изпорязани, когато е хващал тези ножове... До носа му имаше голяма дупка, а устата му беше напълнена с камъни. Страшно обезобразен, така съм го запомнил и няма да го забравя никога.

— Спомняте ли си друг ваш интересен учител?

— Да. Деню Минев[5]. Цола Драгойчева пише за него — съпруг на сестра ѝ Гена. Голям революционер! С какво съм го запомнил: един ден влиза в клас: „Какво имате за днес, деца?“ „За министерски съвет.“ „За министерски съвет ли? Чакайте, аз най-добре ще ви кажа какво е това. Събрали се дванайсет вълци-министри около един лъв, наречен цар, и нападат, грабят нас, сиромасите! Това е то миниетерски съвет!“

— Кои предмети от училищната програма обичахте?

— Най ми беше по сърце литературата. Нахвърлях се върху книгите със стръв. Постоянно спорех с учителите си, те държаха за учебниците, аз твърдях, че учебниците са за „кълвачи“... Обичах и историята. Щом си купех учебника, ведна-

БАН
Институт за литература
БИБЛИОТЕКА

га го прочитах целия като роман. Паметта ми тогава беше свежа и всичко запомнях лесно, вкъщи уроци почти не учех. Допадаха ми географията и природознанието. Най-много ме мъчеше математиката, беше ми истинска „тегоба“. Макар след Девети септември да станах артилерист, и то добър артилерист, където всичко е математика, докарвах го от прекалено старание.

Обичах и часовете по ръкоделие, пеене, гимнастика — на лоста се въртях като пумпал...

Най-много обичах литературата, но и най-много неприятности си имах с нея. Спомням си, дадоха ни за класно темата „Магията в Ботевите стихове“. Обикновено моето класно се сочеше като едно от най-хубавите. Учителят имаше обичай да чете най-доброто и най-лошото класно и после да ги сравняваме и да правим разбор. Този път каза най-силното и най-слабото класно, но моето не го спомена и аз се уплаших. След като прочетоха най-доброто класно, аз вдигнах ръка и казах, че според мене то не заслужава оценката си, защото не е на темата. „Как тъй не е на темата?“ — пита учителят. „Ами не е, защото ние имаме темата „Магията в Ботевите стихове“, а това класно е на тема „Живот и творчество на Ботев“! Това са различни теми. Всеки поет има живот и творчество, но не всеки има магия. Трябва да се търси онова, което ни притегля, то е магията. Защо ние обичаме Ботев? Защото, когато той казва:

И в това царство кърваво, грешно,
царство на подлост, разврат и сълзи,

ние разбираме днешното наше царство кърваво и грешно, царство на подлост, разврат и сълзи. Когато Ботев казва:

Кипи борбата и с стъпки бързи
върви към своя свещен конец,

ние разбираме нашата борба, борбата на нашия народ. Може би и вие, господин учителю, не сте разбрали темата?“

Учителят много се засегна, но каза: „На вашето класно аз съм писал 2, но ще го поправя на „отличен“. Аз обаче също бях обиден и настоявах двойката да остане. После работата се усложни, стигна се до намеса на дирекцията и поведението ми беше намалено.

— Защо ви наказаха?

— Преподавателят се почувствува изложен. Случаят нашу-

мя, класното ми ходеше от ръка на ръка, обиколи и учителската стая, прескочи оградата на гимназията и се четеше като апокрифна книжнина. Почти всички го харесваха, слагаха му висока оценка и открито се смееха на учителя, който сам не разбирал темата. Пък и минавах за силен ученик по литература и на него му беше неудобно да ми остави ниска бележка, надяваше се да я поправи на устния изпит. Но аз упорито отказвах да се явя на устен. На всяко повикване казвах „Не съм готов“ и веднага сядах. Това се повтори няколко пъти и накрая той ме заведе при директора: „Господин директоре, тоя ми прави демонстрации“!

Директорът казва: „Тогава ще му сложиш единица.“ „Аз точно това твърдя, г-н директоре, че трябва да ми се пише единица“ — отговарям спокойно. Директорът се слиса, той вероятно очакваше, че ще отричам, ще се защищавам... Изгони ме от кабинета и последва намаление на поведението ми с две единици.

И още веднъж го намалиха, като дойде един млад поп да ни изнесе беседа за божието начало в живота и вселената. Тъкмо тогава бях прочел някоя и друга книжка по тези въпроси, също „Произход на видовете“ от Дарвин[6]. Не бях много подготвен, но моите въпроси смутиха отчето, дори го пообъркаха и учениците взеха да му се смеят. Във връзка с този случай и за още други мои „неблагонадеждни прояви“ бях подложен на карантина: бях задължен сутрин да идвам на училище един час преди началото на занятията, да сядам на чина и тихо да чакам. На реферати и беседи имах право да ходя само с личното разрешение на директора, и то само в негово присъствие. Той беше попски син, религиозен, към мене беше строг, но не и жесток. Алекси Попов. Засегнат от провала на отчето, той реши лично да реабилитира църквата, като изнесе пред нас реферат на религиозна тема. На мен не само че ми разреши да присъствувам, но специално ми напомни, че желае и аз да взема участие в разискванията. Обаче аз упорито мълчах, защото беше очевидно, че иска тъкмо тук да ме изложи пред всички, които по-рано ми бяха ръкопляскали. „Аз искам да чуя тук малко по-различно мнение по тези въпроси, дори то да е противно на моето — каза той по едно време и ме посочи: — „Ти там, какво си се свил в ъгъла и мълчиш?“

Пламнах целият и едва запазих самообладание: „Господин директоре — казах, — ние младите хора сме като младите вейки — наклоняваме се на една или друга страна според силата на вятъра. За мене вие сте такъв голям авторитет, че аз не се наемам абсолютно нищо да ви оспорвам.“

По-късно той не пропускаше удобен случай да напомня тази моя мисъл, и то не за друго, а за да ни каже: „Внимавайте, този вятър, който сега ви е задухал, утре може да се обърне в обратна посока.“ Когато ми връчваше дипломата за завършено средно образование, той пак не пропусна да ми напомни тия думи, за да ми обясни защо е повишил поведението ми на „примерно“.

След Девети септември отново го срещнах — той вече пенсионер, а аз — военен. Тогава ми каза: „Помните ли как ви защитих и ви спасих от изключване, защото имаше учители, които настояваха непременно да бъдете изключен?“ „Помня, г-н Попов, и съм ви благодарен за този жест!“

— Кои бяха ваши съученици и приятели от гимназията в Попово?

— Първите ученици, с които се сприятелих, имаха литературни интереси: Стефан Марков (сега член на СБП), Йордан Кочев, Васил Радославов (той стана известен скулптор, паметникът на Альоша в Пловдив е от него), Груди Атанасов, Стамо Костов, беше зверски убит в полицията като комунист, сега в Попово има негов паметник, също и в родното му село Заветно...

— Какви бяха настроенията, интересите ви?

— Тези мои съученици минаваха за най-големите бунтари, „непокорници“ и това ми импонираше. Тогава бяхме в пълния смисъл на думата „объркани глави“. Бяхме врагове на строя, бунтувахме се, но дали сме комунисти, дали сме анархисти, или други някакви „исти“, това не ни беше ясно.

С тези съученици образувахме и първия нелегален литературен кръжок. Спомням си един от първите доклади, които Йордан Кочев изнесе в кръжока, беше за Герхард Хауптман и за книгата му „Семейството на тъкачите“. След туй се нахвърлихме да четем Октав Мирбо — „Градината на мъките“, след туй Пшибишевски — „Децата на сатаната“, „Децата на скръбта“. В същото време знаехме наизуст Христо Ботев, Смирненски, Христо Ясенов и до тях — Бодлер, Шели, Анна Ритер, Ламартин, „Лудият“ от Петьофи... Просто летяхме от една крайност в друга. После ни привлече Достоевски, който лично на мене ми направи поразително впечатление. Аз бях единственият ученик от Поповската гимназия, който имаше всичките му томове от Игнатовото издание. Когато по-късно тръгнах за Америка, единствената книга, която носех със себе си, беше „Престъпление и наказание“. Много силно впечатление ми направи „Майка“ на Горки. Оттогава съм заобичал образа на

Павел Власов и когато после работех в петролните мини на Патагония, стараех се да му подражавам. Четяхме също и Чехов, неговата „Палата № 6“ съм чел няколко пъти... Заедно с моя добър приятел Стамо Костов получавахме по разни пътища прогресивна литература от София, главно чрез издателство „Нов свят“ на Стоян Стойменов, и я разпространявахме нелегално сред учениците. Това ставаше обикновено нощем, ходехме от квартира в квартира. Веднъж обаче попаднахме на засада и бяхме арестувани. Тогава опитах вкуса на полицейските бичове.

— В кой клас бяхте тогава?

— В пети, шести, седми клас. Това е през 1925, 1926, 1927 година. А след една ученическа стачка бях изключен.

— За колко време бяхте изключен?

— За около три седмици или месец. Това беше временна мярка, не е изобщо изгонване от гимназията.

— Има ли нещо, което според вас в тези ранни години е предопределило бъдещото ви политическо развитие?

— Дълбока покруса остави у мен разгромът на Септемврийското въстание, зверската разправа с въстаниците и особено жестокото убийство на любимите ми учители. Освен това средата, в която попаднах в гимназията, беше такава — сдружих се с ученици от моята черга, организирахме първия нелегален кръжок, станах член на въздържателното дружество, а то изцяло беше в ръцете на прогресивни ученици. Председател му беше един прекрасен младеж, Петко Георгиев, умен и ученолюбив, всички го обичаха, но той загина трагично при нещастен случай.

Пак по това време ми попадна „Сила и материя“ на Лудвиг Бюхнер. Още от Маркс нищо не бях чел. Бюхнер ми направи силно впечатление. Бях се нагълтал с него до такава степен, че дълго време ми пречеше правилно да усвоя марксизма.

— А Маркс кога четохте за първи път?

— В Аржентина, където най-напред прочетох на испански „Комунистическият манифест“, нямах го на български. По-късно прочетох на испански и „Капиталът“. Да си призная, много труд ми струваше срещата с тези произведения — докато ги проумея, бял вълк видях. Отделни глави съм препрочитал по няколко пъти. Особено ми беше трудно отначало, когато трябваше да ги разяснявам по кръжочната система на по-незнаещи от мене.

По това време положих доста усилия да се запозная с уче-

нията на ония, срещу които трябваше да се борим. За да надникна в корпоративния фашизъм в Италия, прочетох „Мусолини и неговото дело“, едно луксозно и богато илюстрирано издание. Запознах се и с ученията на Кропоткин[8], Бакунин[9] и Малатеста[10]. Това улесни моите разговори с различните видове анархисти, които в Аржентина дълго време са били на мода.

— Споменахте за списание „Пламъци“[11]. Първият му брой излиза в гр. Попово през 1929 година. Кои бяха членовете на редколегията?

— Ние нямахме редколегия в сегашния смисъл на тази дума. Всъщност на сп. „Пламъци“ цялата „редколегия“ бях само аз. Връзки с авторите поддържах лично, сам им пишех писма от името на редакцията и сам подбирах, одобрявах, редактирах и давах за печат творбите. Моите съквартиранти Стамо Костов и Васил Радославов ми помагаха по-скоро в техническата работа, тъй като и двамата не бяха литератори.

Тогава ние живеехме в една стая на ул. „Станционна“ № 26 у Доню Стефанов, син на фабрикант, произвеждаха известното олио „Доневи“. Та на този наш хазяин хвърлихме око да го пишем за отговорен редактор на списанието.

Един ден аз му викам: „Стрико Доньо, ще те правим главен редактор.“ „К'во е туй?“... „Ще издаваме списание — обяснявам му. — Та ти ще ни бъдеш шефът.“ „Ами че аз съм неграмотен в тези работи...“ „Нищо, твоята работа ще бъде само да ходиш по банкети, да ядеш и да пиеш.“ „Е, щом е за ядене и пиене, бива!“

Стрико Доньо неочаквано лесно се съгласи, но като излезе първият брой на „Пламъци“, самият околийски управител го извикал. Взел да го ругае: „Какъв фабрикант си ти, да се занимаваш с комунизъм?“, а стрико Доньо го гледа втрещен и нищо не разбира. Едва когато му показали списанието, той се досетил за какво става дума. „Аа, то онуй, гаговчето, дето живее у дома — изпсувал, — то ме е насадило на пачи яйца.“

Тогава по-подробно се запознах с потайността на полицейската преизподня.

— Колко време излиза списание „Пламъци“?

— Полицията веднага го забрани.

— Колко книжки?

— Две. Но само едната стигна до читателите, втората беше конфискувана, преди да успеем да я разпространим. В „Пламъци“ активно участвуваха още Тотю Белчев, Иван Руж. Да, участвува и проф. Александър Бурмов (всички по това време бяха начеващи).

Лично аз публикувах една импресия, стихотворение и един разказ, подписани с псевдоним. Боях се да си сложа името, да не ме изключат от гимназията.

— Импресията е „Разбита душа“ (псевдоним „Кармен“), разказът „Некролог“ (псевдоним същият), а стихотворението „Самотен“ (псевдоним „Роза“). Откъде идват тези песимистични настроения в тях?

— Струва ми се, че тук песимизмът е по-скоро поза. Неукрепналият човек обича да позира — да демонстрира пред света: „Вижте ме какъв съм!“

Но истина е, че жестоката разправа с моите учители, на която бях свидетел след погрома на Септемврийското въстание, също е предизвикала определена резигнация. Арцибашев, Пшибишевски, Октав Мирбо, Ницше, апологетите на „мировата скръб“ също са оказали своето влияние. Мрачните хора, с провиснали, дълги коси, с озлобени погледи, въоръжени до зъби, ми импонираха. Една от песните, която ме вълнуваше по онова време, беше горе-долу със следното съдържание:

Не искам ковчег от злато,
нито покривка от свила,
сал в някой хендек ил блато
аз искам кости да гният.
Сал едно ази желая,
преди мъртвешки да заспя —
да вдигна вредом тревога
и с нож в десница да мъстя!

Дори си спомням, че на някои учители, които се държаха лошо с по-прогресивните ученици, пишех заплашителни писма, че ще бъдат осъдени на смърт и екзекутирани, ако не променят отношението си. С подпис: „Български демонски съюз, Поповски клон „Черната ръка“. На един даже му исках писмен отговор, иначе „съдът щял да се заеме с него“. Отговорът трябваше да бъде в плик на горния адрес — Български демонски съюз и т. н. — и да бъде оставен в писмовника.

— Какво представлява този писмовник?

— Това беше едно табло до входа на гимназията, където учениците от провинцията получаваха кореспонденцията си. На другия ден гледам — байчото, бай Илия, дебне кой ще прибере отговора. Но аз го издебнах, като отиде да бие звънеца, и грабнах плика. Той като се върна и видя, че е изчезнал, като се развика: „Олеле, няма го! Олеле, няма го!“ Явно му бяха наредили да залови този, който дойде за отговора.

— И какъв беше отговорът?

— Никакъв. Вътре имаше празен лист. То било капан, за да ме хванат. Но после учителят, изглежда, по почерка, се беше досетил кой го е писал, въпреки че го писах с печатни букви.

— Вероятно е имало наказание?

— Не, напротив. Отношението му се промени, омекна. Може би е решил, че така е по-разумно, откъде да знае дали няма наистина да го нападнем някъде в тъмното.

— А в живота какъв бяхте — песимист или оптимист?

— В обикновения живот бях веселяк, вечен оптимист, извор на вицове и анекдоти. Явно песимизмът е бил поза, само в творбите ми. Днес има също такива млади творци, които гледат света през черни очила, но само в стиховете си, иначе са живи епикурейци.

— Кога окончателно се отърсихте от този песимизъм в творбите?

— Още в гимназията бях започнал да „изтрезнявам", но преломът стана едва когато заминах за Южна Америка.

— Коя година завършихте гимназия?

— През 1928—1929 учебна година.

— А кога заминахте за Аржентина?

— Почти веднага — в 1930 година.

— Как се оформи в съзнанието ви представата за Южна Америка — от разкази на очевидци, от прочетени книги или по други пътища?

— Една от първите книги, които прочетох, беше „Робинзон Крузо". Параход, корабокрушение, после на дивия остров... Не един път скритичко съм си мечтал и аз да попадна на необитаем остров. Богато юношеско въображение! И смело, и безразсъдно като младостта! Когато тръгнах към „другия край на земята", аз нито за момент не се замислих как ще живея там, като нямам и един петак в джоба си, като не зная думица от езика, като няма кой да ме посрещне... Бях на възраст, за която морето е до колене и всичко, което хвърчи, се яде. Просто господствува една жажда за пътуване, за странствуване, за непознати страни.

— А как се роди жаждата за пътешествия?

— Аз обичам да се шегувам, че по рождение съм авантюрист, но то комай не е шега, а самата истина. Още не носех панталонки и поведох едно мое комшийче у лелини на гости в село Гърчиново, което е на около 20 километра от нашето се-

ло. Изкарах акъла на родителите си. „Робинзон Крузо“ съвсем разпали въображението ми. От баща ми и майка ми слушах много приказки, пълни с приключения и подвизи. Винаги мечтата ми е била да изчезна от дома, да избягам някъде. Нямах и петнайсет години, когато един ден реших да отида в София. Тогава в провинцията нямаше електричество, а бях чувал, че нощем в София по улиците светело като посред бял ден, че имало много автомобили, аероплани. Вдигнах се един ден, и право на гара Попово. В джоба си нямам пукната пара, но жажда за приключения — колкото щеш. Качвам се на влака без билет и когато кондукторът тръгваше да проверява билетите, криех се насам-натам и той не успя да ме хване. Гара София (малката, старата) ми се видя страхотно голяма, на перона се изсипа цял панаир от хора и аз се уплаших.

Сега накъде? Нито знаех къде ще отида, нито какво ще правя. По едно време се сетих, че мога да потърся моя съученик Стефан Марков, който беше по-голям от мене, но учехме заедно. Той беше на работа в София през лятната ваканция. Помнех, че живее някъде из Лозенец. Дълго митарствах из Лозенец, но не го намерих. Взе да се свечерява, а нямаше къде да спя. Пред една недовършена постройка гледам — пазач. Отидох при него и му се оплаках, че няма къде да нощувам. Той ме прибра и първата вечер спах на празните циментени чували.

На другия ден той ме пита какво ще правя. „Ще търся работа“ — казвам. „Какво ще търсиш другаде, тук при нас има, ще можеш ли да копаеш?“ „Мога.“ Започнах да работя на тая постройка и нали бях селянче, все пак свикнало, не ми тежеше много.

Но скоро строежът завърши и взех да обикалям по други места. Попаднах при едни бетонджии от Трънско. Водеше ги един здравеняк на средна възраст, Янко, на когото викаха „главния редактор“. По онова време прогресивните вестници слагаха за главни редактори имената на обикновени работници, но честни, за да има кой да отговаря пред полицията. Янко твърдеше, че бил такъв главен редактор на вестник „Ехо“, и се гордееше с това. „Един ден ме прибраха в Дирекция на полицията, съдраха ми гьона и така свърши моята журналистическа кариера“ — смееше се той.

Понеже имах едни-единствени обувки, за да ги запазя, този Янко ме учеше да се събувам бос, да си увивам краката с циментови чували и да ги обвързвам здравата с тел, за да мога да бъркам бетона. Книгата се мокреше лесно, късаше се, циментът проникваше и гореше краката ми. Жива мъка. А Янко

все ме задяваше: „Хайде, дяте, работи, ще ти купя геврек.“

— Как вашите родители възприеха заминаването ви за Аржентина?

— Аз заминах оттук нелегално, родителите ми много късно узнали къде съм. Не бях виждал майка си четири години, а когато се върнах, я заварих като след двайсетгодишна раздяла. Тогава тя ми каза: „Пожелавам ти и твоите деца да постъпят като тебе, за да разбереш колко е тежко!“ И вярно е. Сега, когато и аз имам големи синове, виждам колко е била права. Колко са много тревогите на родителите... Майка ми почина от високо кръвно налягане и аз и досега се питам дали не съм една от причините за него...

Когато съм изчезнал, ме погребали. Такъв е там обичаят — като изчезне някой, да му погребват кукла. После, като разбрали, че съм жив, нашите правили, стрували да погребат на това място някой друг, защото гробът щял да ме тегли, да си търси жертвата. Баща ми като практичен човек очакваше, че ще нося пари. А аз му казах, че моите пари са едри и ще ги получа чрез банката, а сега да ми даде дребни, да имам за първи нужди... Той сякаш повярва, но после, като разбра истината, каза: „Е, от тебе човек няма да стане!“ И дълго живя с тая мисъл.

— Току-що завършил гимназията и тръгвате към другия край на света. Пътуване, свързано с голям риск. Но вие поемате този риск. Дали това е плод само на младежка романтика и жажда за пътешествия, или има нещо друго?

— Преди всичко това е свързано с вродената ми склонност да странствувам и да поемам рискове. Във форма на шега не един път съм казвал: „На смъртно легло да съм, кажат ли ми: „Ставай, ще пътуваме!“, не питам закъде, веднага скачам здрав и читав и тръгвам. Поканят ли ме в самолет, готов за път, веднага се качвам и едва тогава питам закъде ще пътуваме. Когато съм командувал моторизирана част, винаги съм заставял шофьорите на командирската кола да карат с бързина, която носи поне 50 процента вероятност за смърт. Колата ми винаги летеше. Така че това не е плод толкова на младежка романтика, колкото на „фабричен дефект“.

II. „НЕ СЪМ АРЖЕНТИНЕЦ, НО СЕ КАЗВАМ АРЖЕНТИНСКИ“

24 март 1979 г.

— Другарю Аржентински, бих искала да поговорим за южноамериканската тема във вашето творчество. За първи път тя е разработена от Борис Шивачев — през 1926 г. излизат разказите му в сборника „Сребърната река“, през 1930—1931 г. излизат „Писма от Южна Америка“. Имахте ли възможност да прочетете някои от тези произведения преди заминаването си?

— Не. Дори не бях чувал за Шивачев...

— А след като се завърнахте?

— С „Писма от Южна Америка“ се запознах едва след като бях публикувал вече „Далечна Патагония“ през 1947 г.

— Следователно изключено е да сте се повлияли при написването на книгата. Преди да се спрем по-подробно на „Далечна Патагония“, ще ви помоля да кажете как написахте брошурата „Аграрната реформа в Испания — истинският виновник за гражданската война“, която излиза през 1937 г.

— Искаше ми се да хвърля повече светлина върху една от истинските причини за тази война — аграрната реформа, посягането върху истинските феоди на големите терратениентес (земевладелци). Разполагах с много материали на испански език на тази тема и понеже боравех с езика, самото написване никак не ме затрудни.

— Откъде имахте тези материали?

— Още в Аржентина аз бях чел за въстанието на двама капитани — Фернмин Галан и на още един, забравих му името. Те вдигнаха бунт за република в Испания. Заловиха ги и ги разстреляха. Когато през 1936 година започна гражданската война, имаше по будките и тук такива книжки, които четях. Голям зор видях с намирането на издател. Всичко тогава беше частно — издателства, печатници. Най-после намерих един собственик на печатница, който се съгласи да я отпечата срещу заплащане. Събрах пари от приятели, дадох му исканата сума, а готовата продукция получих изцяло. После една част от нея разпратих из провинцията по познати и приятели да я разпро-

страняват, а по-голямата част разнесох по столичните будки за вестници да я продават на консигнация. После минавах и гледах дали е изчезнала от щанда. Тогава се осмелявах да поискам полагаемата се част от парите.

— Разпродаде ли се брошурата? Имаше ли интерес към нея?

— Да. За щастие се разпродаде бързо и можах навреме да си изплатя дълговете около отпечатването ѝ.

— А как се роди идеята за „Далечна Патагония“?

— Една вечер в кафене „Опера“ се запознах с Матвей Вълев. Бях чел книгата му „Прах след стадата“ с голям интерес. защото той описваше един живот, който ми беше добре познат. Повод за запознанството ни беше отпечатването на няколко мои репортажа във в. „Дневник“ под общото заглавие „В страната на кръвта и петрола“. Матвей Вълев пръв ми се обади и думите му силно ме развълнуваха, защото за мене той беше голям, утвърден автор. Той ме посъветва да събера публикуваното в една книга.

— Тези репортажи ли са първото произведение за Латинска Америка, което написахте след завръщането си в родината?

— Да. Това беше пътепис. Печатаха доста подлистници.

— А как попаднаха именно във в. „Дневник“?

— Съвсем случайно. Тогава бях гладуващ студент. Един ден виждам Стефан Марков, той беше банков чиновник, дошъл в София. Влиза той в едно кафене, аз — след него. Той сяда на една маса и си поръчва кафе. Аз сядам на съвсем друга маса, да не ме види, защото де да знам, я ми поръча кафе, я не, пък аз от малък обичам кафето. Докато Стефан си пие кафето, аз изваждам един лист и пиша: „Кафе. Знаете ли колко много обичам кафето? Просто страст!“ И започвам така да нареждам. Стефан ме видя по едно време и иде, а аз му викам: „Чакай, чакай да си довърша!“ И така, както го написах, тръгнах да го нося в „Заря“, където по онова време се печатаха наши прогресивни произведения. На едно място излизаха „Утро“, „Зора“, „Заря“ и „Дневник“. Посрещна ме един млад човек и ме пита: „Вие кого търсите?“ Не можеше да изговаря хубаво „р“. Казвам му: „Вестник „Заря“, написал съм тук нещо...“ „Я дайте да го видя.“ И аз му го давам, като мисля, че е от „Заря“. Той започна да го чете и „хи-хи“ — все да се смее. „Заповядайте с мене.“ Въведе ме в един хубав кабинет с меки кресла, чете и се смее. По едно време си подава ръката: „Да се запознаем — Петър Атанасов, главен редактор на „Днев-

ник“. Аз ще го печатам!“ „Но аз съм го писал за „Заря“!“ „Нищо, аз ще го печатам и ще ви го платя!“ Като чух, че ще го плати, щръкнаха ми ушите, защото умирах от глад. А той извади и ми даде 50 лева. Аз се ококорих. После добави: „Утре можете ли да ми донесете някое друго?“ „Ще опитам“ — казвам. И първата ми работа беше да отида да пия едно кафе. Пия кафето и пиша: „Пари“. На другия ден му го нося и той плаща, а през това време предното излиза... За следващия ден ми поръча още два фейлетона и ми определи час след два дни да го посетя. Отивам аз, а той ме запознава с проф. Ал. Балабанов, с Яна Язова и казва: „Това са моите съветници по литературните въпроси. Те много харесват вашите фейлетони и аз ви предлагам да ми станете фейлетонист. Ще си получавате заплатата и отделно хонорар за всеки фейлетон. Вие сте били из странство? В Патагония? Не можете ли да напишете репортажи?“ Така вечерта аз написах един фейлетон и началото на репортажа „В страната на кръвта и петрола“. Печатах доста подлистници под това общо заглавие. И взех да получавам на ден по сто лева, изведнъж станах много богат. Облякох се, намерих си квартира, разплатих се. Работата ми тръгна чудесно. Добре, ама веднъж един наш другар ми казва: „Като работиш в „Дневник“, на теб ще ти разрешат, ако поискаш да издаваш едно литературно списание. Ще бъде партиен орган, но под твое име.“ Отивам в „Контрола на печата“, давам заявка и пиша, че съм фейлетонист във в. „Дневник“. Щом сте в „Дневник“, добре, ще ви дадем. Разрешаваме. Започнах да чакам разрешението, а то не идва. Отивам един ден в редакцията и Петър Атанасов ме пита: „Разрешиха ли ви да издавате списание?“ Казвам: „Още бавят.“ „Няма и да ви разрешат, защото аз им казах, че сте комунист. При мен можете да печатате, защото аз съм фашист, но аз ръководя, а ако почнете да издавате сам, списанието ще стане свърталище на комунисти!“ В това време пиех вода и като замахнах с чашата! Тя отхвърча в ъгъла на стаята и се разби. За малко да го ударя. Така скъсахме дипломатическите отношения и аз пак го ударих на мизерия...

— Във в. „Литературен критик“, бр. 14 от 5. VI. 1941 г., има един репортаж „Там, където бензинът извира“. За работата на емигрантите в „Астра Архентина“.

— А, това е по-късно. Първите репортажи бяха в „Дневник“, Петър Атанасов ми ги поиска, след като печата фейлетоните „Кафе“ и „Пари“. А в „Астра Архентина“ трябваше да се почистват калдерите. Те са като локомотиви, с тесен отвор,

отгоре се пълнят с петрол, отдолу се запалва с газ и започва дестилацията — бензин, бензол, тъй се добиват различните деривати. Отдолу остава един пласт около половин метър, а като се отвори, от дупката изскача толкова гъст жълтозелен дим, че можеш с нож да го режеш... И там вътре влизат живи хора, за да чистят тези калдери. Като в пъклото е горещо. Седиш най-много 6—7 минути, повече не можеш, излизаш и се просваш на циментовата плоча и започват да те обливат с маркуча да те свестяват. През туй време влиза друг. Там за 3—4 часа вземаш двойна заплата. До такава степен лицето се изнежва, обгаря по-точно, че не можеш да търпиш слънчевата светлина. Трябва да ходиш забулен с чаршаф като кадъна. Аз съм работил там известно време, но това съсипва здравето. И си казах: „А, жив в пъклото повече не седя!“ Един път обаче щях да изгоря в пещта. Работех нощно време и бях много изморен, додрямало ми се, пък пещите бяха изгасени, пълнеха ги през туй време — десетина наредени, пълнят ги и тогаз ги палят. И аз реших малко да дремна в пещта, там е топличко. Но съм заспал. И съм заспал дълбоко. През туй време те напълнили петрола, затворили и започнали да палят. И съвсем случайно един ме вижда, когато влизам в пещта. Късмет! И съвсем случайно се оказва на същото място, когато започват да палят. Извиква им, че е видял някой да влиза, а те — ами, какъв човек ще влиза тук! Светват, виждат ме вътре и така се отървах. Ако бяха запалили, щях да изгоря. Виждали сте как гори газта — на струя, много силно, а отворът е малък — 50—60 см, — трябва да пълзиш, за да се измъкнеш. И в сънено състояние можех да се ударя, да загубя съзнание...

— Говорехме за „Далечна Патагония“, която се ражда благодарение на репортажите ви и разговора с Матвей Вълев.

— Да. А за да види бял свят тази книга, заслуга има единствено Светослав Минков. Ако сте обърнали внимание, първото издание има хубав предговор от Светослав Минков.[12] Покъсно, когато отидох при Борис Делчев (тогава той беше шеф на издателство „Български писател“) и го попитах би ли публикувал второ издание на „Далечна Патагония“, той ми отговори: „Една книга, която има такъв предговор от Светослав Минков, аз я издавам, без да я чета!“ Второто издание излезе също под редакцията на Светослав Минков.

— А защо решихте да дадете ръкописа си на Светослав Минков?

— Ръкописът попадна в ръцете му съвсем случайно. Аз не съм имал намерение да го търся специално, за да прочете ръ-

кописа ми. През 1945 г. бях политически командир на артилерийския полк в Плевен. Един ден в града пристигнаха на литературно четене Никола Фурнаджиев, Ангел Каралийчев и Светослав Минков. Аз тогава бях председател на литературния кръжок „Цветан Спасов“ и като такъв участвувах в посрещането на гостите. Настанихме ги в стария хотел, нов още нямаше. Светослав Минков заоглежда стаичката и проплака: „Ох, как ще спя, не зная. Тук сигурно е пълно с дървеници, а пък аз привличам дървениците и от съседните стаи.“ Предложих му моята квартира — хазяйката ми беше чистница до маниакалност, по цял ден метеше и бършеше праха, сякаш друга работа си нямаше. Влязохме в стаичката, той огледа обстановката, опипа леглото с ръце, после промърмори: „Виж, това е друго.“ Като останал сам, от скука взел да рови по отрупаната с книжа маса и съвсем случайно попаднал на ръкописа на „Далечна Патагония“. „Това какво е?“ — пита ме на другия ден. „Глупости! Измъчвал съм перото, когато съм оставал без работа“ — казвам, а вътрешно изгарям от нетърпение каква ще е неговата оценка. „Аз тези глупости ги конфискувам“ и прибра всичко в чантата си.

После служебните ми задължения ме погълнаха и аз почти бях забравил за случката. Но един ден получавам „Литературен фронт“, разгръщам го и що да видя — под заглавие „Мистер Боонд“ откъс от моя ръкопис „Далечна Патагония“. В следващия брой нов откъс — „Червената свиня“... Така благодарение на Светослав Минков моето име за пръв път се появи на страниците на „Литературен фронт“.[13]

Само след няколко дена получих от него една пощенска картичка: „Бай Иване, браво! Доволен ли си? Трябва да отскочиш дотук, да минем през редакцията и после да се почерпим. Твой Светослав Минков.“

Още при първия удобен момент сложих две месечни заплати в джоба си и заминах за София. Отидох направо у дома на Светослав Минков. Посрещна ме съпругата му. „Прощавайте, но той в момента работи и не бива да го безпокоим. Заповядайте! Ще бъдете така добър да го почакате!“ После ми постави едно столче съвсем близо до бюрото, на което той работеше.

Светослав Минков продължаваше да си пише, все едно че не е забелязал моето присъствие. Най-после той вдигна глава: „Браво, бай Иване!“, и ме здрависа: „Имаш да черпиш! Ама най-напред трябва да минем през редакцията...“ Казах, че съм се подготвил, защото мислех, че аз трябва да плащам за публи-

куването на творбите ми във вестника. Но когато в касата на редакцията ми натрупаха куп банкноти, съвсем се обърках. Така благодарение на Светослав Минков аз получих първия си авторски хонорар. То се знае, веднага отидохме в ресторант „България“. Там с няколко думи той ми обясни, че вече е редактирал ръкописа ми и е написал предговор към него. Така че скоро ще се появи на бял свят и книга. Този предговор той довършвал при моето пристигане в дома му. И досега смятам, че предговорът е красноречив документ за отношението на Светослав Минков към прощъпулниците в литературата. И блестящ пример за мнозина днес.

Така моята „Далечна Патагония“ видя бял свят.

— Тази книга е плод на вашите непосредствени впечатления от живота в непознатата южноамериканска страна, затова повечето от героите ви вероятно имат за прототипове истински лица.

— Всички прототипове ги бях срещал в живота. Опитах се да подбера онези от тях, които ми се видяха най-интересни, оригинални, с неповторими характери. После се стараех да им бъда максимално верен.

— Разкажете нещо повече за Яковлев.

— Сега не зная дали го има, но по онова време съществуваше между белогвардейците „Всерусийски фашистки съюз“ със седалище в Харбин (сега в Китай). Яковлев е действителен образ. Мисля, че съм запазил и името му. Той претендираше да е един от първите помощници на техния „фюрер“.

— А Лоренсита?

— Трудно бих могъл да отделя прототип от героиня. В мене е оживяла една красива млада креолка, толкова жизнена и релефна, че до гроб няма да я забравя. Дори жена ми до такава степен беше повярвала в нейното достоверно съществуване, че реши да кръсти първата ни внучка Лоренсита. Тя казваше така: „Разбирам, че тази жена не е само плод на творческо въображение, че реално е съществувала и ти е била много скъпа. Ако имах дъщеря, щях да я кръстя Лоренсита, но понеже ни се родиха само момчета, първата ни внучка ще носи нейното име.“ Така се роди на бял свят малката Лоренсита Венцеславова Аржентинска.

— Освен с името си с друго напомня ли ви за героинята?

— Хубавица е като нея, само че славянски тип.

— Мистер Боонд, Червената свиня... Наистина ли е имало такива изверги?

— Имало е. Дори аз не съм измислял нищо, запазил съм и

имената им, и делата им. Това не ме затрудни никак, защото можах да ги видя лично.

— А в образа на Ел Негро има ли черти от характера на Ел Тигре?

— Двамата съм ги обединил в един образ. Първите ми стъпки в Патагония като революционер бяха заедно с Ел Негро. Той беше представител на Аржентинската компартия в Патагония. Името му е Руфино Гомес, но ние го знаехме Ел Негро (черния). Без образование, но блестящ оратор. Като започнеше да говори, дори полицията го слушаше. Там имаше голям българо-македонски работнически клуб, най-голямата организирана маса бяха българите. Мен ме изпратиха като помощник на Ел Негро. Избраха ме за партиен секретар на клуба. Трябваше да се организира профсъюз, тогава профсъюзите бяха в ръцете на анархистите. Така че първите профсъюзи ги образувахме сред българите. Още през 1932 г. проведохме големи стачни борби. Бях избран в Централния стачен комитет и отговорник по охраната на стачката. Тогава започнах и да печатам в органа „Ел обреро петролеро“ — „Петролен работник“.

— Какво представляваха тези българо-македонски работнически клубове, каква беше дейността им?

— Българо-македонците в Аржентина бяха групирани главно около три центъра: в Буенос Айрес и околностите му, в провинция Чако и една внушителна маса в гр. Комодоро Ривадавия и петролните мини около него, т. е. в територията Чубут. Аржентина е федерална република, която се състои от провинции и територии. В тези центрове бяха организирани най-мощните, най-влиятелните българо-македонски работнически клубове, а към всеки клуб имаше изградена и българска комунистическа група. Клубовете — това бяха масовите организации — и те се наричаха българо-македонски, докато партийните организации към тях се наричаха само български. И няма нито един случай, когато дошлите от Скопие или от другите краища на Македония да го правят на въпрос, защо е така и защо в тези организации документите и всички организационни книжа се водеха само и единствено на литературен български език. Всички, абсолютно всички се смятаха за чистокръвни българи. По това време най-силен беше клубът в петролните мини в Чубут със седалище в гр. Комодоро Ривадавия. Клубът броеше приблизително 500 сънародници, а само в партийната организация имаше около 300 комунисти.

БАН
Институт за литература
БИБЛИОТЕКА

— Споменахте, че са ви изпратили като помощник на Ел Негро. В какво се състоеше съвместната ви работа?

— Ел Негро беше изпратен от ЦК на Аржентинската компартия да създаде комунистическо движение в петролните мини, в които дотогава е имало само анархо-синдикалистични организации. Като узнава на място каква сила са българите, Ел Негро информирал за това ЦК и помолил да бъде изпратен човек от ръководството на Съюза на българо-македонските работнически клубове, за да го подпомогне в използуването на тази българска сила. По това време аз бях секретар на Съюза и другарите от партията сметнали за целесъобразно мене да изпратят, макар и временно, докато „се завърти машината". Така аз се озовах в Патагония през м. април 1932 г. Отначало бях избран за секретар на клуба, но малко по-късно по предложение на Ел Негро поех и председателството на партийната организация, като едновременно бях включен и в териториалния комитет на АКП в Чубут. Когато пристигнах там, партията имаше няколко ядки в гр. Комодоро Ривадавия и нито една в петролните мини. Само за месец и половина не остана нито една петролна компания без партийни ядки, отначало само от българи, а по-късно започнаха да се присъединяват и други националности.

— Първите профсъюзи на петролните работници са били организирани сред българите, нали?

— Да, това беше следващата ни стъпка и не ни затрудни много, защото се опряхме пак на същите другари, с които създадохме партията и които проявяваха себеотрицание и развиваха голяма организационна работа. В новоизбрания ЦК на профсъюза аз участвувах като представител на петролните работници от компанията „Астра Архентина". По предложение на Ел Негро ми беше възложено да редактирам и профсъюзния орган „Ел обреро петролеро". В него покрай другото печатах на испански език мои памфлети, фейлетони и репортажи. Подписвах се с псевдонима Дескалсо (Босяков). Дори веднъж се бях подписал Голтак Босяков.

— Какви бяха резултатите от работата на комунистите сред петролните работници?

— Резултатите бяха такива, че още същата тази 1932 г. успяхме да организираме първата стачка на петролния пролетариат. Началният успех на стачката беше толкова впечатляващ, че анархо-синдикалистите се присъединиха масово към нас. Признаха ръководната роля на нашия съюз, дори ни преотстъпиха някои от своите помещения в Комодоро Ривадавия. По-

мещението на нашия клуб в града се превърна в нещо като щаб, от който ръководехме стачката. Тук излагахме за поклонение и убитите в стачката другари. А след като ни разгромиха, пак тук организирахме ожа популар — народна кухня — за изхранване на уволнените стачници. Изглежда, моята революционна дейност не е останала незабелязана, защото някои важни държавни органи, пък и ЦРУ и до днес я помнят. Преди години, когато бях назначен за посланик в Аржентина, не ми дадоха агреман. И след това колкото пъти съм искал да посетя страната като турист, не ми дават виза.

— Разкажете нещо повече за Ел Тигре.

— Ел Тигре е един изключително смел комунист. Истинското му име е Роберто Майорга. Както някога Васил Левски е получил името си заради лъвския скок, така за друг подобен скок Роберто Майорга е кръстен Ел Тигре (Тигърът). Това е станало така: веднъж полицията го издебва в една от нелегалните му квартири, която се намирала на третия етаж. Той усетил, но след като вече били извършили проверките на първия и втория етаж и се отправили по стъпалата за третия. Като разбрал, че положението му е безизходно, докато те изкъртят вратата, той излетял през прозореца навън. За щастие попада на покрива на една съседна къща, а оттам — в някаква градина и успява да избяга. Полицаят, който пръв влязъл в стаята, го забелязал и казал: „Като тигър се хвърли през прозореца!“ От този момент той става легендарният Ел Тигре. Така го наричаха и своите, и полицаите... За него се разказват легенди. Един път в провинциалния център Росарио попада Ел Тигре в клопка и е арестуван. За негово щастие тогава в полицейския участък се намирали коминочистачи. Един от тях, който преди това много бил слушал да се говори за Ел Тигре, като разбрал, че е арестуван, постарал се да се добере до него и му помогнал да избяга (без той самият да е комунист). Облякъл го в измърсените си дрехи, препасал го с инструментите си и му дал колелото си. „Мене и да ме бият, няма да ме убият, но тебе може и да те убият“ — така му казал.

Друг път в големия провинциален център Кордоба полицията узнала, че Ел Тигре се намира там. Като знаят колко е труден за залавяне, взели специални мерки — блокирали целия град и започнали да претърсват поред всяка къща, всеки дом, независимо на кого е. Не претърсили само дома на полицейския началник, който ръководел блокадата. И се оказва, че в това време Тигърът се намирал там, поправял радиото и сеньората му дала обяд.

— Каква е съдбата му по-късно? Той е изключителен човек, жив ли е?

— Жив и здрав е и живее в Мексико. Пишем си, аз ходих при него на гости, той и жена му Мари бяха у нас... Много топли, приятелски чувства ни свързват. А съдбата му е необикновено интересна. Когато започва гражданската война в Испания, той се явява в Аржентинската дирекция на полицията и казва: „Аз съм Ел Тигре. Дошъл съм да ми издадете паспорт за Испания, за да ме убият във войната. И аз ще съм доволен, и вие ще се отървете от мене." Изпълнили молбата му. Той участвува в гражданската война, след разгрома на републиката емигрира в Съветския съюз, оженва се там за една испанка емигрантка и имат две деца. Става личен познат на Георги Димитров, Васил Коларов и Стела Благоева и има две писма от Г. Димитров на руски език.

— Има ли начин тези писма да се видят?

— Ел Тигре обеща, че ще ги предаде в музея „Георги Димитров". Но когато идваха тук с жена му, ги беше забравил. Каза, че по-късно непременно ще ги даде.

— А вие знаете ли какво е съдържанието им?

— Това са приятелски писма, Димитров се обръща приятелски към него. Личи си, че се познават, че Димитров високо го цени... Сам Ел Тигре ми е казвал, че Г. Димитров му е давал много висока оценка в изказвания пред Стела Благоева.

— Може би писмата съдържат някакви указания за Ел Тигре, за работата му?

— Не. По-скоро загриженост. Изглежда, Г. Димитров е узнал за туберкулозата му, за тежкото му състояние. Защото след като се завръща от СССР в Аржентина, Ел Тигре отново се захваща с нелегална работа. Но вече имал семейство — съпруга и две деца, — много по-трудно му било да работи в нелегални условия. Започват системно да гладуват, той заболява от туберкулоза. Полицията го разкрива и го хваща почти на смъртно легло. Казват му: „Вместо да си мърсим ръцете с тебе, и без това си почти умрял, съгласен ли си да отидеш в Мексико, те са готови да те приемат."

В Мексико в Министерството на вътрешните работи го посрещат учтиво, но го предупреждават, че може да приказва каквото си иска, само да не се занимава с организационна дейност.

Започнал най-напред да прави пликове, за да изкара прехраната на семейството и да се лекува. Правел ги ръчно, но имал истински технически гений и измислил една машина, с която

по-лесно да прави пликовете. Поръчал я в един завод и те му я направили на изплащане. Така започва малко по малко да се замогва и сега има цял завод за канцеларски материали.

През 1968 г,. като отидох в Мексико, намерих телефона му в указателя и звъня в 12 ч. през нощта. Звъня, звъня, най-после се обажда той: „Кой е?“ Отговарям: „Иванчо от България.“ (Те там тъй ме знаят, не знаят, че това е умалително име.) „О, о! Иванчо!“, така извика, че цяло Мексико да го чуе. Искаше веднага да дойде при мен, но тъй като беше много късно, разбрахме се за другия ден.

Сутринта рано-рано идва в хотела. Прегръщахме се, целувахме се. Пита ме колко пари имам. Като му казах, че са само 140 долара, започна да се смее: „Аз толкова харча за един ден!“ Казвам му: „Харчиш, защото имаш. Когато нямаше какво да ядеш, не харчеше.“

Той се оказа много гостоприемен и щедър, благодарение на това можах да разгледам Мексико.

Поканих ги двамата, той и съпругата му, да дойдат у нас. Когато дойдоха и тръгнахме из страната, се вълнуваха до сълзи! „Мило ни е — казват, — че при социализма сте успели да направите такова нещо! Направили сте България като градина! На нашите мексиканци много обяснения не им трябват, само да минат през страната ви. Защо не ни изпращате такива филми, които да показват жътва, оран? За вас е важно колко декара е ожънал или изорал днес селянинът, а за нас е важно да видят какво значи социализмът на село.“

В Комодоро Ривадавия имаше една висока петролна кула и на нея 5—6-метрова стоманена тръба. Разхождахме се една нощ срещу Първи май 1933 година край този петролен кладенец. Гледам високата кула и му казвам: „Тигре, аз ще закача на тая кула червено знаме, за да посрещнем празника.“ Той не ми позволява, защото е опасно. Аз не отстъпвам и накрая той реши да дойде с мене, за да ме охранява. Петролният кладенец не действува, няма работници. По кулата лесно се качих, но пустата му тръба хлъзгава и от силния вятър така се люлее! Ако го нямаше Тигърът, щях да сляза, но вече бях казал голямата дума. Най-после закачих знамето на върха на тръбата, а то като се разплющя! Сега пък можеха по това да ни открият! Голям страх бях, докато сляза. Долу целият се тресях, мускулите ми играеха от напрежение. Оттогава Тигърът навсякъде разказва, че с това ме е запомнил и затова ме уважава.

Сега, като бях в Мексико, отидохме на тяхната Пирамида

на слънцето. Стъпалата са много тесни и високи, а парапет няма и не всеки се наема да се изкачи. Като погледнеш назад, струва ти се, че ще полетиш в пропастта. Тигърът ми вика: „Качваш ли се?“ — „Нали знаеш, че умирам, но се качвам!“

Още една подобна случка си спомних. В компанията „Астра Архентина“ решихме да посрещнем празника на Октомврийската революция с червени знамена, но така да ги закачим, че да не могат да ги свалят. И първото знаме го закачихме на далекопровода над един дол, близо 300 метра широк и много дълбок. Направихме си специални телени апаратчета, които слагахме на единия край на знамето, а другия му край — на дълъг канап. Закачахме апаратчето на жицата там, където е най-ниска, а после с канапа теглим знамето над най-високата част на далекопровода. Като дръпнем канапа по-силно, апаратчето се скъсва и на жицата остава само знамето, сякаш е било закачено с 40—50-метрова стълба. На сутринта полицията се втурна да събира знамената, но това не можа да го свали. Събрали се отдолу и се чудят как е закачено. Принудиха се да спрат тока (производството също спира), за да свалят знамето от далекопровода.

— За написването на „Далечна Патагония“ заслуга има Матвей Вълев. А как се роди идеята за „Моята аржентинска младост“? Пак външен тласък ли беше нужен?

— Да, и тук идеята не беше толкова моя, колкото на самото издателство. Вървяхме с един от редакторите и той ми каза: „Защо не напишете нещо като „Далечна Патагония“, но да се засегнат първите дни от пристигането ви в Аржентина?“ Така беше даден тласъкът.

Дълго време живях с произведението и когато усетих, че вече е съвсем узряло, седнах и нахвърлих първия вариант. „Нахвърлянето“ ми отне около три седмици, но после доста дълго време продължи обработката.

— Има ли в „Моята аржентинска младост“ литературна измислица?

— Разликата между това, което е написано в моята творба, и истинските преживелици, е такава, каквато е разликата между един фотопортрет и един рисуван от художник портрет. Обектът е един и същ, само че художникът за разлика от фотоапарата се е опитал да даде и нещо свое, оригинално, неповторимо, което ще направи творбата му произведение на изкуството. Затова от едно и също лице, нарисувано от десет различни художници, ще получим десет различни портрета, които по нещо ще си приличат, но и по нещо много ще се различават

един от друг. Иначе не може и да бъде. Общата прилика си е обща прилика, но в детайлите понякога има смайващи различия.

Случайно ли е това, че дори когато излезе мемоарна книга, например спомени за дейността на някой партизански отряд, повечето от другите участници в отряда да негодуват: „Това не беше така! Той писал само за себе си, това, което само той е видял.“ И прочие, и прочие.

Спомням си, веднъж в моя дом се събрахме двайсетина бивши студенти — бонсисти, участвували в едни и същи акции и събития, — а когато почнахме да ги разказваме, се получиха двайсетина разказа, приличащи си един на друг, но и доста различни в детайлите. По някои моменти дори поспорихме. Всеки си спомняше по-отчетливо онова, което се е случило с него, и доста бледо дейността на другите, а понякога съвсем я и забравяше. Своето виждане отъждествяваше със самата истина. Разказващият има тази привилегия, колкото и да апелираме към него за обективност.

Още по-куриозен е случаят с тъй наречената „Чешка акция“ — бурният протест на народното студентство, организиран от борческия БОНСС и завършил с бой с моторизирана, конна и пеша полиция, — на 16 март 1939 г. във връзка с хитлеристката окупация на Чехословакия. За тази акция се е писало много, и то все от участници в нея. Писал съм и аз, защото бях един от „трибуните“. Но... колкото автори, толкова различни варианти. Проф. Ст. Каракостов например пише: „Така на 16 март 1939 год., в 10 часа, започна акцията против германския хитлеризъм в Чехия. Първият оратор на протестната акция бях аз, като в речта си говорих за германската идея да прави славяните тор, а хитлеризмът да ги превърне в роби. Призовах всички на протест. Втори оратор бе също социалист — това бе студентът Харалан Хараланов, който прочете едно свое стихотворение за братския славянски народ. Третият оратор бе смелият комунист Иван Аржентински, който вдъхновено говори за славянската солидарност, а четвъртият бе също комунист — Велик Марчовски, който също говори за чешката култура. На 17 март акцията на студентите по славянска филология се разрасна, като се превърна в политическа демонстрация против фашизма и обхвана всички факултети. Студентите се събраха в Ректората и оттам под непрекъснатите схватки с полицията се отправиха към Чехословашката легация...“ (Ст. Каракостов — „Култура и фашизъм“. С., 1945.)

А според мене там, където говорихме двамата със Ст. Каракостов (в аудитория 4), В. Марчовски не е говорил и акцията пред Чехословашкото посолство се проведе не на 17, а на 16 март, веднага след произнесените от нас слова. Оказа се, че и обективността е нещо относително.

— Все пак, какво може да се каже за литературната измислица в „Моята аржентинска младост"?

— Естествено както във всяка литературна творба, и тук има художествена измислица. Но в по-голямата си част случките и събитията са подчинени на историческата истина и напълно отговарят на биографията на образите. Основно проследявам онова, което се е случило с мен. Не съм писал обаче книгата като мемоарна, а като художествено произведение. Затова избирам фактите — някои прескачам, други — дебело подчертавам. Изобщо служа си с тях така, че да могат да подкрепят основната идея на произведението — как става узряването на един обикновен български младеж, израстването му до съзнателен борец.

— Разкажете по-подробно за прототиповете, например за Хуансито.

— Материал за образа на Хуансито съм черпил главно из моето житие-битие. И все пак това не е автопортрет, а опит за изграждане на обобщен образ. Затова не съм описал много мои лични преживелици, сами по себе си интересни, но които стоят настрана от основната идея на произведението. По същата причина не съм споменал и имената на много мои другари по съдба, с които сме живели заедно. Един от тях дори отправи писмено оплакване до ЦК на БКП, като ме обвини в свободно боравене с фактите. Не съм бил споменал нищо за него, макар че той участвувал в някои от събитията, за които става въпрос, а любовната авантюра на Хуансито с Елиза се била случила с друг български емигрант, когото той лично познавал. Като че ли подобно нещо може да се случи с един-единствен българин.

Гърбавия е опит за копиране на истинския дон Николас с фотографическа точност. Такъв е случаят и със сестриника му Качо.

Бай Слави Мишков така ме беше пленил, че дори и опит не правих да го „обобщавам".

— Неговият образ действителен ли е?

— Абсолютно. Взех го наготово, само се стараех да му остана верен. Такива ярки и характерни личности като бай Слави

Мишков са истинска находка за един автор, стига да успее „да се пребори“ с тях.

— Той ли е първият ви учител по марксизъм?

— Да, той е първият, истинският. Всеки разговор с него за мене беше откровение, всяка среща — школа. Любими думи му бяха: „Чакай да видим какво е казал по този въпрос Маркс!“ Така ме беше респектирал, та аз си мислех, че Карл Маркс по всички въпроси непременно има някакъв готов отговор.

— Каква е съдбата на бай Слави по-късно?

— Там си и остана, в Южна Америка. Разбрах, че е починал. По онова време сигурно е бил около 40-годишен, но ми се виждаше много възрастен. Той често ми повтаряше: „Е, ти ще доживееш до комунизма, ние няма.“

Той много помогна при изграждането на Съюза.

— Имате предвид Съюза на българо-македонските работнически клубове в Южна Америка?

— Да! Идеята за създаването на този съюз беше моя, но веднага подкрепена от бай Слави. Публикувах две статии по този въпрос във вестник „Съзнание“[14], който излизаше в САЩ, но се четеше по цялата Америка, където живееха и работеха българи. Още като прочел първата статия, бай Слави веднага ме потърси и заговори с възторг за обединяването на клубовете.

После, за да бъда избран на конгреса за секретар на Съюза, заслугата е най-вече на бай Слави. (Тогава се избираше само един секретар, който оглавяваше организацията.) Неговата теза беше, че идеята е моя; самият учредителен конгрес се организира почти изцяло от нашия клуб и се проведе в неговото помещение в Ремедиос де Ескалада (предградие на Буенос Айрес); кореспонденция с другите клубове по организирането на конгреса поддържам лично, така че съм бил „най-вътре“ в работата, както се изрази той.

Най-много той помагаше за политическото ми огрмотяване. Аз кипях от енергия за работа, но подготовката ми никак не беше за равнището на такъв отговорен пост. Добре разбирах това, не се срамувах да си го призная открито, но бай Слави беше непоколебим: „С тази енергия и този младежки жар ти скоро ще ни догониш в политическата подготовка. Ум имаш, език имаш... Къде ще търсим по-подготвени?“

Никак не ми беше леко като секретар на Съюза. Още повече че тогава в Аржентина вилнееше монархофашистката диктатура на генерал Урибуру и повечето от клубовете водеха по-

лулегално съществуване, а ръководствата на някои от тях бяха арестувани.

— Кой е този генерал Урибуру?

— Хосе Ф. Урибуру установи военнофашистка диктатура. Много добре си спомням датата — 6 септември 1930 г., — защото имам лични впечатления. Тогава още бях новак из Буенос Айрес и отивах от Ремедиос де Ескалада (предградието) за Буенос Айрес, за да пусна в Централна поща писмо. В това време обаче свалените радикали се били барикадирали в сградата на пощата. Когато стигнах там, изведнъж започна една пукотевица, бясна стрелба! Аз се проснах на платното и се мъчех да се добера до по-безопасно място. Явиха се и танкети. Сетне разбрах, че през нощта е станал преврат. Беше съборен радикалът президент и дойде на власт генерал Урибуру. Помня дори отчасти химна му: „Напред студенти, обединени с войската!"

— Каква беше партийната му принадлежност?

— Никаква. Военнофашистка диктатура. Урибуру разтури всички политически организации. Клубът в Буенос Айрес също мина в нелегалност.

— Спомняте ли си кога се състоя учредителният конгрес на Съюза на българо-македонските работнически клубове в Южна Америка?

— На 7 юни 1931 г. Всички клубове не можаха да изпратят свои делегати, защото властта беше успяла да парализира дейността на някои, а имаше и делегати, които бяха арестувани малко преди да тръгнат за Буенос Айрес. Все пак повечето дойдоха. Залата на нашия клуб едва ги побра. Хората бяха чели двете ми статии в „Съзнание", подписвах се „секретар на организационния комитет" в писмата, които им пращах, и те кой знае каква представа си бяха създали за мен. И като ме видяха такъв съвсем млад, почти момче, ентусиазмът им се изпари. Пак бай Слави ми повдигна самочувствието, като дойде и викна: „Ето кой ще стане истински болшевик! За да сме събрани тук, на него го дължим!"

Първото ми по-сериозно изпитание дойде в гр. Берисо. Не стигат другите беди, ами и организацията се разцепила на два лагера, които се обвиняват едни други във всички смъртни грехове. И едните, и другите се обърнаха за помощ към съюзното ръководство — искаха лично да ги посети съюзният секретар и на място да реши кой е крив, кой е прав.

Съгласих се да отида. Писах им, че ще пътувам с влак и ще ме познаят по българските вестници, които ще държа в ръ-

це. (Техният делегат на учредителния конгрес — Димитър Симеонов, който единствено ме познаваше, заминал за Патагония.)

На гара Берисо бяха излезли да ме посрещнат над стотина души. Това ме смути. Но не по-малко смутени бяха и посрещачите, когато вместо внушителен съюзен секретар видяха от влака да слиза с български вестници в ръце един истински малчуган, по риза с къси ръкави. Те дори нямаха сили да прикрият объркването си — то ясно се четеше по лицата им.

Чувствувах разочарованието им и ми беше страшно обидно. но какво да правя — потях се и събирах сили.

На самото събрание малко по малко се опомних. Когато започнах да говоря, отначало гласът ми като че ли бе чужд, дрезгав, несигурен, но лека-полека си стана мой глас и усетих, че започнах да се овладявам.

Първите ми думи бяха посрещнати с гробно мълчание. Очевидно с недоверие. Лека-полека в някои очи грейна надежда, после дойдоха и първите ръкопляскания и накрая ме изпратиха с бурни аплодисменти. А когато в крайна сметка недоразуменията между двете страни бяха изгладени и обединението постигнато, едва сдържах радостта си. Радвах се, че не се провалих.

— А какво ще ни кажете за образа на Гидо Пияги — анархиста?

— И него съм го взел наготово, с истинското му име, с истинското му житие-битие. Прекрасен другар! Себеотрицателен. Жертвоготовност — до безумие, но... идейната му подготовка куца с двата крака. Като голяма част от членовете на Аржентинската комунистическа партия и той дойде в нейните редове от привържениците на Малатеста. В Аржентина дълго време анархизмът е бил на мода. И то не само в средите на интелигенцията и дребната буржоазия, а и сред работническата класа. Анархистите са имали мощни синдикати в нейните среди. По време на процеса и на екзекуцията на Сако и Ванцети под ръководството на анархистите в цялата страна са проведени протестни стачки. Но след много несполуки в борбите за защита на работническите интереси влиянието на анархистите отшумя. Голяма част от тях, особено из средата на по-младите, главно под влияние на Великата октомврийска революция, еволюираха към Аржентинската комунистическа партия. Но те се вляха в нейните редове заедно с целия си „анархистичен багаж", запазиха старите форми и методи на борба.

Никога няма да забравя един ярък случай, свързан с тях-

ното анархистично наследство. Бяхме успели да вдигнем на стачна борба целия петролен пролетариат в Патагония. Аз бях избран в Централния стачен комитет и ми беше възложено да отговарям за защитните бойни групи, комай целите комплектувани все от бивши анархисти.

Като стачкоизменници (карнерос) продължаваха да работят само една група немци, привърженици на националсоциализма. Но техният брой беше толкова нищожен по отношение на останалите, че дейността им с нищо не пречеше на стачната борба. Затова бяхме решили да не им обръщаме внимание. Но те бяха трън в очите на моите бойци. Една вечер един от ръководителите на бойна група Санчес с най-голям ентусиазъм ми изложи „радикален план" за вразумяването на тези подли траядорес" (предатели). Според този план думата трябваше да се даде на оръжията. Аз започнах да го убеждавам, че нашата партия е против тези методи на борба, тя е против атентатите. „А ти какво искаш, партията да ти каже, че е за атентатите ли? Партията е длъжна да каза, че е против атентатите, но ти, ако имаш здрави гащи, ще ги правиш." Каквото и да кажех, както и да го усуквах, Санчес си знаеше едно — всичко свеждаше до здравите гащи.

След два дни резултатът бе налице. Стачкоизменниците изпратиха свои хора да молят да ги включим и тях в стачката.

— Защо? Какво се е случило?

— Още след нашия разговор, същата нощ, Санчес взема своята бойна група, добре въоръжена, завардва едно дефиле в петролните мини, през което минава единственият път за най-голямото петролно поле, и когато през него преминават камионите със стачкоизменниците, успяват да унищожат един камион, в който загиват шест души. Изплашени, другите работници прекратили по-нататъшната работа.

На пръв поглед — успех. Но тогава всичката буржоазна преса нададе страшен вой: „Болшевишки агенти избиват мирни работници", „Червената опасност тегне над петролните мини" и прочие — все такива страхотии. Правителството това и чакаше. Веднага обяви военно положение в цялата петролна област, изпрати големи части войска и полиция и стачката беше разгромена.

Ето докъде ни доведе дейността на тези иначе прекрасни другари, но... с други форми и методи на борба.

Та и Гидо Пияги беше от тази категория комунисти. С него се срещнахме, тъй да се каже, „на бойното поле". Тогава моята дейност в партията беше свързана с бойните защитни гру-

ци, на които една от задачите беше да охраняват публичните манифестации и митинги на компартията. В „Моята аржентинска младост“ аз разказвам доста любопитни неща за него и за подвизите му.

— Споменахте за ваши статии във в. „Съзнание“. Какви изяви имахте в емигрантските издания?

— Освен статии аз публикувах всичко, каквото излезе изпод перото ми в емигрантските издания, но главно из областта на оперативните жанрове: памфлети, дописки, репортажи, фейлетони, разкази и други подобни.

— Каква беше темата им?

— Вече казах, че по онова време не съм мислил да ставам писател, а пишех такива материали, които да подпомагат конкретно борбите на работническата класа. Тогава аз бях кръгъл пролетарий, вземах активно участие в работническите борби и жилото на моите писания беше насочено против експлоататорите и потисниците.

Имам печатани и опити за стихове. Спомням си, че един от тях беше посветен на Първи май:

Дълги години
във робски окови
са празнували
чужди празници безброй.

Веднъж в годината
техен празник иде,
на робите празника.
Първи май е той.

Сега само тези редове си спомням.

— Играе ли някаква роля във вашето творчество фактът, че владеете испански език?

— Безспорно. Един нов език е един нов прозорец към външния свят; нов прозорец към други култури, недостатъчно добре известни у нас. Испанският език, на първо място, ми даде възможност да надникна пряко (без помощта на най-често неудачни преводи) в една богата съкровищница, каквато безспорно е испанската литература и култура; даде ми възможност да надникна в литературата и културата на други народи, които говорят този език.

Опознах един нов свят, нов и като начин на мислене, и като душевност, хора с друг манталитет, нрави и обичаи, без познаването на които не бих могъл да напиша нито „Далечна Патагония“, нито „Моята аржентинска младост“, нито „Зелената перла“, а най-малкото „Малкият тореадор“. Особено последната, която е изцяло пропита с испанска атмосфера. Ако не познавах езика и нравите на хората, които описвам, щях да побългаря нещата.

— Според вас кои фактори в Аржентина са решаващи за оформянето ви като комунист?

— Самият живот. Той ми беше най-добрият учител, показваше ми, че трябва да се боря. Слави Мишков също. Той ми отвори очите, с негова помощ разбрах някои неща много по-рано, отколкото ако бях чакал да си ги обясня сам, след като ме е грухал животът със стоманени юмруци по врата. Младежта по онова време се увличаше от анархистични идеи и може би и аз щях да тръгна по този път, ако Слави Мишков не ми беше отворил очите по-рано.

— А как стана у вас промяната — вместо да мислите за собственото си материално положение, да мислите за борбите на пролетариата? Живели сте и сред богати, но пак се връщате при бедните?

— Това е, защото още тук, в България, тежненията на комунистите не ми бяха чужди. Имах вече емоционалния заряд на комунистическата идеология. Може да не съм я познавал както трябва, но в Аржентина отидох вече осъзнаващ се. Имам някакво природно чувство на любов към свободата. Никога не съм се стремил да забогатея. Ако се стремях, сега щях да бъда „гран сеньор", имах удобен случай. Понеже бях със средно образование, бързо усвоявах всичко. В дестиларията, където се приготвят дестилатите, аз за късо време схванах майсторията и можех да напредна бързо. Но самата дума „свобода" ме блазнеше, теглеше ме всичко, което дава свобода. Много обичах и Ботев...

— На какво ви научи животът в Аржентина, с какви качества обогати характера ви?

— Възмъжах и станах революционер.

— Каква е съдбата на българите, с които сте били в Аржентина?

— За Слави Мишков разбрах, че е починал. Иван Тодоров беше вече завършил висшето си образование и там работеше като инженер. През 1974 г. тук идва една група от 124 души екскурзианти, българи от Аржентина, и той беше сред тях. Малко трудно се познахме, но той беше чувал за мене. Много се зарадва, прегръщахме се, целувахме се... Петър Ангелов сега е в Русе. Нено Стоянов от Аржентина заминал за Испания. Взел участие в гражданската война, върнал се в България и след 9. IX. 1944 г. бяхме заедно полковници. Разбрах, че е починал. Петър Ганчев също участвува в испанската гражданска война, по-късно и в съпротивата във Франция. Сега е тук, често се виждаме... Пенчо също е жив и здрав, в Кардам, Търго-

вищко, живее Стефан, готвачът от кухнята, е още в Аржентина. Велико Атанасов, в „Далечна Патагония“ го описвам, емигрира в Чили и там му се губят следите. Беше партиен член. Стоян Данев, редакторът на българския вестник, е там. Идва тук, виждахме се. Но нито един от тях не е забогатял. Цялата българска емиграция в Южна Америка, с изключение на една шепа хора, си останаха хора на труда. Направи ми впечатление, че от тези 124 души екскурзианти, които дойдоха, болшинството бяха взели пари назаем и после щяха да ги изплащат. По-богати българи има в Канада и САЩ, но в Южна Америка няма. И сега нашата емиграция продължава да е революционно настроена, защото животът ѝ е такъв, в немотия...

— Коя от двете книги написахте с по-голямо творческо увлечение — „Далечна Патагония“ (1947) или „Моята аржентинска младост“ (1974)? Как влияе отдалечеността по време от описваните събития?

— Мисля, че с еднакво увлечение писах и двете. Първия вариант на „Моята аржентинска младост“ написах по-бързо. Отидох във Варна, в почивния дом на писателите, през май нямаше жива душа. Работех много, по 15 — 16 часа на ден. После, като взех да го „бродирам“, ми отне много време. Първият вариант беше много обемист, почти половината от написаното после го изхвърлих. Исках да остане само това, без което не може, съвременният читател е премного обременен и книгите с много вода не ги чете. Първия вариант на „Далечна Патагония“ по-дълго го писах, може би не беше достатъчно разстоянието между преживяното и момента на писането, за да отсея най-важното. Дори в следващите две издания на „Далечна Патагония“ отново съм правил поправки.

— Предполагам, че сте съкращавали.

— Има нещо такова. Обърнах повече внимание на преживяванията, исках вътрешно образите да се обогатят. А с течение на времето и фактите избледняват, остава само най-яркото.

— Лично вас с какво ви обогатяват пътуванията?

— Пътуването многостранно обогатява твореца — в това съм твърдо убеден. Разширява кръгозора му, въвежда го в нови светове и култури, които иначе биха останали вън от погледа му.

— А отнема ли ви нещо пътуването? Емилиян Станев не е бил склонен да пътува, защото не обичал да сменя обстановката, а също защото „се бои да не се почувствува унизен през величието на европейските културни паметници“.

— Не само Емилиян Станев, аз познавам и други писатели, които не обичат да пътешествуват. Познавам такива, които се боят да се качат на самолет, други не стъпват на параход. На „дърво без корен“ не се качвали. А има и такива, които се боят да пипат оръжие... Разни хора, разни идеали!

За себе си вече казах: аз съм от по-друго тесто замесен, влечението ми към странствувания по широкия свят е в кръвта ми. С еднаква страст пътувам с всякакво превозно средство, важното е да пътувам!

Дали ми отнема нещо? Ех, понякога, като се захласна по великолепните културни паметници на чуждите народи, изпитвам съжаление, че през почти половината от съществуването си родината ми е била под чуждо иго и страшно е изостанала от други страни, но перспективата за бъдещето ѝ бързо ми възвръща самочувствието.

— През юношеските години човек живее с много мечти, възприема действителността през призмата на тези мечти и всичко му изглежда по-красиво, по-възторжено... После, като възрастен, когато се върне по старите места или срещне хора от своето юношество, намира ги по-бедни, по-скучни. Съгласен ли сте?

— Невинаги е така. Има случаи, когато някои спътници на моето юношество наистина сега ми се виждат „по-бедни“, „по-скучни“, но има и обратните случаи. Един Роберто Майорга (Ел Тигре) например, след близо четири десетилетия раздяла, ми се видя много по-колоритен и мъдър. И с по-младежки дух, ако щете. Истинско удоволствие бе да се другарува с него, да се обсъдят събитията на деня или да се връща човек в примамливото, незабравимо минало. Не само е станал по-забавен, но и по-обаятелен.

— Връщали ли сте се по-късно по старите места в Южна Америка?

— Не ми се отдаде такъв случай, но съм го мечтал. Бях назначен за посланик в Аржентина, но тогавашната власт ми отказа агреман — побояха се. Това повиши самочувствието ми — шега ли е да изплашиш цяла държава?...

— Вие четири години сте живели в Аржентина, освен това познавате Фидел Кастро и Ернесто Гевара; срещали сте се с видни личности и с обикновени хора в редица страни на Латинска Америка. Какво според вас е най-характерно за психиката на латиноамериканеца?

— Общо за латиноамериканците, колкото и да се различават (а те се различават, защото има значение какъв процент

от местното население е оцелял и оказва влияние с културата и кръвта си) е свободолюбието. Но то е по-различно от разбирането за свобода, което имаме ние. Докато в Европа то е свързано с определени идеи, при тях е по-неосъзнато.

— Малко анархистично свободолюбиви?

— Дори и без да разбират точно анархизма. Даже това се отнася и за Че Гевара. Първоначалното му свободолюбие коренно се отличава от онова, което го заведе в Боливия, за да се бори и да умре. Той сам лично пред мен е казвал, че не е същият Ернесто, който е бил по-рано. Макар че от малък се е проявявал като много своенравен и свободолюбив. Когато е бил на 12 години, заедно с братчето си — 8-годишно — изчезват от къщи и ги намират след седмица на близо 500 километра. Тръгнали да видят свят.

Не е случайно, че тръгва да се бори, когато още не е осъзнал точно какъв е. В Гватемала той се бори „за свобода изобщо". Едва в Куба се изгражда като осъзнат революционер, който знае какво иска и как да го постигне.

Това е характерен белег на латиноамериканските борби, мнозина започват така. Дори Луис Карлос Престес, генерален секретар на Бразилската комунистическа партия — първото му участие в един военен бунт е неосъзнато. За него в момента е важно, че ще се бори срещу диктатурата, а какво ще бъде на другия ден след победата, не знае. Едва след като претърпява първото си поражение, после като отива в СССР като инженер, той се връща вече осъзнат борец. Такава е съдбата на мнозина водачи.

Например преди малко споменах за известния в цяла Латинска Америка като Ел Тигре — (Тигъра) — Роберто Майорга. Отначало е бил радикал. В Аржентина на един митинг на комунистите той чува секретаря на комунистическата партия Рудолфо Жолди да нарича радикалите „буржоазна измет". Роберто се обажда от публиката: „Не е вярно, аз съм работник и съм радикал!" След митинга се завързва бой, той се бие срещу комунистите и те го понабили здравата. Тогава за първи път разбрал, че комунистите са смели хора. По-късно се добрал до Рудолфо Жолди и той му обяснил, че при радикалите има работници като него, но те са заблудени. По-важно е в чии ръце е ръководството.

След време Ел Тигре става такъв пламенен комунист, та дори го издигат за член на ЦК на партията. Колоритен образ, заслужава за него цяла книга да се напише.

— Другарю Аржентински, вие сте първият българин, който

лично се е срещал с Ернесто Гевара. Кога стана тази среща?

— През 1960 г. Първата година след Кубинската революция. Аз съм първият българин, изпратен за честването на Кубинската революция. Тогава малко знаехме за нея, Фидел Кастро стана известен като водач на една латиноамериканска революция, не като комунист. Но много латиноамерикански революции са започвали със смели лозунги, а са свършвали като техните предшественици.

Самите Съединени щати посрещнаха революцията не много враждебно, защото навремето и Батиста беше започнал с революция. Отначало Кубинската комунистическа партия е подкрепяла Батиста. Дори Карлос Рафаел Родригес, един от най-известните комунистически водачи сега в Куба, е бил министър в един от неговите кабинети. Но е седял съвсем малко, защото вижда, че на Батиста му се услаждат повече американските долари и така продава страната.

Аз винаги съм мечтал да отида в Куба. И се случи така, че заминаването ми беше като в приказките: четири-пет дни преди Нова година чакахме на аерогара София гост от Уругвай. По едно време ме извикаха на телефона. „Решено е да посрещнете Нова година в Хавана." Аз реших, че това ще е някакво ново заведение, и питам къде се намира. „Как къде? В Куба!" Помислих, че някой зевзек се занася, и затворих телефона. Но веднага отново се позвъни и човекът съвсем сериозно ми обясни, че трябва веднага да се явя в ЦК, защото утре излитам със самолет!

Бързо ми направиха паспорта и на другия ден потеглих. Все още не ми се вярваше, че наистина ще видя Куба, и ми се струваше, че ей сега някой ще ме дръпне за ръкава и ще каже: „Ей, ти от шега не разбираш ли?"

— Значи началото на „Зелената перла" е действителна случка, въпреки че звучи като измислена?

— Да, точно така си беше. Като пристигнахме, посрещнаха ни всички първенци на революционна Куба, защото това бяха първите делегации от социалистически страни, които гостуваха на революционна Куба. Когато се ръкувах с Че Гевара, му казах: „Салуд пайсано!" („Здравей, сънароднико!") „Комо, устед ес аргентино?" („Как, вие аржентинец ли сте?") „Не съм аржентинец, но се казвам Аржентински."

Това го развесели, а, от друга страна, го предразположи благосклонно към мене. „Добре! — потупа ме приятелски. — Аз искам да поговоря с вас." „Аз също."

Още същата вечер една хубава лимузина ме отведе при не-

го. Водихме дълъг разговор почти до разсъмване. Още тогава у мене се зароди идеята за „Зелената перла“. Поисках още няколко срещи, той не ми отказа, въпреки голямата си заетост. Едва ли спяха по 3 — 4 часа на денонощието.

Виждал съм как Фидел Кастро, след като произнесе някоя голяма реч, се отпуска в колата и моментално заспива. Докато го откарат на новото място, той вече е бодър и продължава работата.

Още при първата ми среща с Че Гевара разбрах, че имам пред себе си необикновен човек. Плени ме с голямата чистота, която прозираше във всяка негова дума. Една революционност, пропита с много романтика. Това много ми хареса. Той ми показа първата си книга — „Партизанската война“, — на която пише: „Средствата от тази книга са за революцията.“ Няма да получава хонорар. Навсякъде прозира неговата висока нравственост. Той е един от малцината, които сякаш са изпълнили на дело заветните думи на Левски — след победата да се бори за свободата и на други народи.

— Кое най-силно ви привлича в образа на Гевара?

— Личното му обаяние. Той наистина е необикновен човек. Според мен най-големият му подвиг е, че след като с кръвта си е доказал своята преданост на комунистическата идея, след като с оръжие е извоювал поста министър, той оставя всичко и пак тръгва да се бори, става партизански командир. По това се отличава необикновеният човек от обикновения. Можеше да си остане в Куба, пак щеше да бъде герой...

— Как смятате, на какво се дължат успехите му като командир?

— Ернесто Гевара има природен военен талант, нещо, което не се учи. Според мене в рамките на Кубинската революция той е един от най-големите пълководци. Особено се е отличил в боевете за Санта Клара, провинция Лас Виляс. Пристига там с една група от 50—60 момчета, окъсани, боси, болни, и успява за броени дни да превземе провинцията със столицата ѝ, където има бронирани влакове, танкове, самолети. Това е да знаеш живеца на борбата, психиката на противника си и да ги използуваш. Такива хора се раждат, не се учат на това. Борбата е доразвила този талант, но той му е даден по рождение.

— Пресъздаването на неговия образ влиза ли в творческите ви планове?

— Да. Младежкото издателство ми иска роман за него. Искат да е за юноши, но аз не мога да си представя Че Гевара разделен — за деца и за възрастни. Образът му е толкова обая-

телен, че е достатъчно да се покаже какъв е бил в действителност, и той ще въздействува еднакво силно и на малки, и на големи. Ще работя с желание, защото обичам този тип герои, но засега все още събирам материала. Имах интересен разговор с бащата на Гевара, той сега живее в Хавана. Изпитвам голяма нужда отново да отида в Куба и да разговарям с хората, които са го познавали. Особено ме интересуват останалите живи бойци от времето на борбите в Боливия. Баща му е бил заможен човек и той казва, че ако синът му не е тръгнал по пътя на борбата, сега нямаше да има „команданте Че Гевара", а един буржоазен лентяй повече. Защото е имал възможност да забогатее, но е изоставил всичко и е тръгнал да се бори.

— Всъщност името му е Ернесто. А „Че" какво означава?

— Това е трудно преводимо на български. В Аржентина „Че" заменя името на събеседника. „Как си, че?" „Какво правиш, че?" „Ела, че!" Понеже в Куба го няма това „че", там започват да му казват „че-то" — Ел Че.

Не е преводимо на български и званието „команданте". Това не е „майор" в нашия смисъл на думата. В кубинската армия имат майор и той така се казва. Команданте трябва да се приеме така, без да се превежда. Той е команданте Че Гевара, а не майор Че Гевара. Като директор на Националната банка в Куба той така се подписваше на банкнотите — Че. Но не на всеки позволяваше да го нарича с това име. В Пунта Аренас, на една международна конференция, някакъв журналист се обръща към него с „господин Че". Той веднага го прекъсва: „Нима не знаете как се казвам? Аз съм Че за приятелите си, за вас съм сеньор Гевара."

— Казвахте, че сте получили негов портрет като подарък от кубинска делегация. Как стана това?

— Тази кубинска делегация гостуваше у нас. Носеха портрета — много хубав, голям, за стена. При разговорите ми с тях с голяма любов започнах да им разказвам за срещите си с Гевара. Накрая те казаха: „Намерихме един човек, който да заслужава този подарък." Харесало им, че разбирам и обичам този герой. Аз съм много доволен от портрета, много ми харесва.

— Кога се срещнахте с Фидел Кастро?

— Още при първото ми посещение в Куба. Веднъж се осмелих да му кажа: „Ако успеете да се запазите такъв, какъвто сте сега, цена няма да имате."

Той ме погледна озадачено и попита: „Защо ми казвате това?" „Защото — отговарям — един голям човек, Ленин, е казал, че властта, както всяка власт, развращава. Посегнеш да

отвориш вратата — друг ти я отваря; посегнеш да я затвориш — друг я затваря; посегнеш за стол — друг ти го подава. Все ще се намери някой да те изпревари и да ти услужи. И човек много лесно свиква друг да му отваря, друг да му затваря, друг да му подава стола.“ Той се усмихна, нищо не каза.

— Кое ви направи най-силно впечатление в неговата личност?

— Големият ентусиазъм, с който говори. И издръжливостта му. Може да говори по 5 — 6 часа. И не чете, в момента твори всичко. На пръв поглед повтаря едни и същи неща по различен начин. Но като се знае пред каква маса говори, всичко се изяснява. Аудиторията беше 70—80% неграмотна, не всеки може изведнъж да разбере мислите му, да приеме идеите му.

Фидел като с гвоздей забива това, което иска да каже на хората. Сигурно може и за по-кратко време да го каже, но няма да има същото въздействие, няма да остави такива следи, каквито оставя всяка негова реч.

Той ги пита: „Искате ли да направим банките общи?“ „Даа!“ „Искате ли да вземем земята на богатите?“ „Даа!“ Така им изрежда всичко, което е всъщност социалистическата революция. И накрая ги пита: „Искате ли социализъм?“ „Нее!“

Защо? Защото не го разбират. И да накараш тази безпросветна маса да мре за социалистическите идеи, това е наистина много трудно и отговорно. А Фидел го правеше блестящо. Това ми е направило най-силно впечатление у него — как с желязна логика, търпеливо и последователно променя съзнанието на слушателите си.

Мнозина оратори могат да говорят красиво, но не всеки може да остави следи в съзнанието на слушателя, и дори да го промени!

В Куба аз разговарях с много хора от разни класи и категории. От идеи не разбираха, но казваха: „Какъвто е Фидел, такива сме и ние!“ Дори така си скандираха, като стихотворение: „Ако заради Фидел кажат, че съм комунист, да ме поставят в същата листа, аз съм съгласен с него!“ Може да не знае точно какво е комунизъм, но личността на Фидел е достатъчна гаранция да го възприеме като своя идея.

Спомням си, попаднах в Санта Клара, когато въоръжаваха батальоните на народната революционна милиция за борба с надигналата се контрареволюция. Гледам един малчуган плаче. Питам какво иска. Отговориха ми, че иска да го включат в батальоните на милицията и да му дадат револвер, за да се бие с бандитите. Приближих се до малкия и го попитах:

„Ти обичаш ли Фидел?“ „И как не — първо умирам аз, че тогава той!“ „А защо го обичаш толкова много?“ То мисли, мисли, но не можа точно да определи и накрая важно каза: „По много съображения!“

Въобще 95% от кубинците тръгнаха с Фидел, защото го обичаха „по много съображения“. Така той успя да направи първата социалистическа държава на американския континент. А да градиш социалистическа държава „в устата на вълка“, както те казват, това е изключителен героизъм. То не става по принуда, а само по вътрешно убеждение. Призивът „Родината или смърт!“ за тях не е само лозунг, а нещо свещено, съдба! Затова до голяма степен заслуга има Фидел. И тази революция вече съществува 22 години и когато ходих последния път, видях, че любовта на кубинския народ към Фидел ни на йота не е намаляла, а обратно.

— Това доказва, че той не се е променил.

— Така е. Той умее да се държи с хората както подобава на един комунистически лидер — просто, топло, сърдечно. И народът му се отблагодарява за тази обич. Когато започнаха да строят първите нови къщички за тези бедни, бедни хора, дотогава живели в колиби, над вратата на много от тях можеш да прочетеш: „Фидел, този дом е твой.“ Хората приемат, че той лично им го дава. Защото и преди е имало революции, но след като си напълнят джобовете, ръководителите са ставали като всички други и малко ги е било грижа за народа. А Фидел не иска нищо за себе си. Той е бил богат, ако е искал, можел е да живее охолно.

Отначало и той тръгва да се бие срещу диктатурата, за свобода изобщо. Постепенно той гради революцията, а тя него. За да стане днес не само първият човек на Куба, а и един от най-влиятелните революционни ръководители-комунисти в Латинска Америка — та и в целия свят. Дай бог всяка държава да има по един свой Фидел Кастро.

Като дипломат също умее много добре да си гледа работата. Хора, които с оръжие са отвоювали постовете, които заемат сега, винаги имат по-голямо обаяние от другите. Героизмът импонира на хората, смелият човек, героят от голяма класа е винаги симпатичен, става легендарен.

— С кои други дейци на Кубинската революция се срещахте?

— Първият кубинец, с когото се запознах, беше Карлос Рафаел Родригес, известен с това, че от политбюро на старата кубинска комунистическа партия той е единственият член партизанин. Той е бил постоянен представител на партията при ща-

ба на Фидел Кастро в Сиера Маестра. Освен това е бил и главен редактор на партийния орган „Нотисиас де ой“, и професор по политическа икономия в Хаванския университет.

Карлос Рафаел игра голяма роля за изграждането на Фидел Кастро от обикновен революционер до революционер-комунист. С него аз се запознах още в самолета на отиване за Куба. Той се връщаше от СССР и се случихме заедно да седим. Като разбра, че съм от родината на Георги Димитров, веднага ми гласува доверие, защото пред други много-много не говореше, и ми каза за Фидел: „Фидел Кастро не е комунист, но е много честен и има всички условия да стане комунист. Аз твърдо вярвам, че върви нататък.“

След това ме покани на гости, подробно ми разказа за борбите, които води партията. Защото в момента, в който отидох, партията беше полулегална — никой не я преследваше, но нямаше още официална функция във властта. Във властта поскоро участвуваха „Движението 26 юли“[15] на Фидел Кастро и едно друго движение „Революционна директория 13 март“[16], то е студентско движение.

Независимо от това хората на партията имаха голямо влияние и Карлос Рафаел Родригес работеше като нелегален съветник на Фидел. И сега той е един от хората, с които Фидел работи най-много.

— В „Зеленатa перла“ споменавате за срещите си с Николас Гилен, Карлос Пуебла. Познавате ли други дейци на латиноамериканската литература?

— С Николас Гилен имах щастието да се запозная още при първото си посещение в Куба. Тогава още не бяха ходили наши делегации, той не познаваше българите и България и му беше безкрайно интересно всичко. Отдели ми специално време и внимание, имам и снимки с него от това време.

Той е много популярен в Куба. Наричат го „нуестро керидо“ — нашият любим Николас Гилен. Обикновено на митинги Фидел Кастро говори, а след това Гилен рецитира свои стихове. Публиката много възторжено го посреща, аплодира го, хорово декламира негови стихове...

Срещал съм се и с Пабло Неруда. Поезията му на испански звучи много по-силно, отколкото превода ѝ на български. Дори мисля, че ако се бях запознал с произведенията му първо на български, нямаше да си създам това впечатление, което имам сега, след като съм я чел най-напред на испански. „Канто хенерал“ например е преведено „Всеобща песен“. Това

наистина е буквалният превод, но не звучи поетично, съвсем друго въздействие има в оригинал.

В Рио де Жанейро имах среща с Жоржи Амаду. Той като личност ми направи много силно впечатление. Първо е сладкодумен разказвач, човек с богата култура, познава световната литература. С него спокойно може да се води разговор на каквато и да е тема. От големите имена на Латинска Америка срещите ми с тези трима души са оставили у мене най-дълбоко впечатление.

— Как се възприема българската литература в Латинска Америка?

— Там българската литература е много слабо позната, да не кажа никак. Даже в една Испания, дето е тук, на континента, тя почти никак не е позната. Когато запитах един от найярките й съвременни представители — Камило Хосе Села — какво знае за нашата литература, той ми отговори: „Колкото и да ме е срам да кажа, но не знам нищо.“ Той дори не подозираше, че в българската литература има един Иван Вазов.

Ние понякога се заблуждаваме, като мислим, че щом романът „Под игото“ е преведен на разни езици, то го познават. Нищо подобно. Навремето кой чел, кой не чел, друг забравил и сега като заговориш за българска литература, нищо не знаят.

Особено в страните от Латинска Америка. Известен пробив е направен сега в Куба, където знаят Христо Ботев, Смирненски, Вапцаров, Гео Милев. По-културните, в средата на писателите предимно, знаят и някои от съвременните български писатели.

— На какво се дължи според вас тази малка популярност на нашата литература там?

— Липса на културни контакти. Ние не умеем да използуваме такова голямо предимство, каквото ни дава името на Георги Димитров, неговата голяма популярност. В Латинска Америка има не стотици, а хиляди хора, на които ако искаш да говориш за България, първо трябва да кажеш „Хорхе Димитров“. Като кажеш, че си сънародник на Георги Димитров, вече всички врати са отворени.

По време на Лайпцигския процес аз бях в Аржентина и видях как въздействуваше на хората героизмът на Димитров. Вестниците пишеха с едри букви за хода на процеса, по витрините на главните улици в Буенос Айрес се появиха портрети на Димитров с надписи: „Ел ерое де Лайпциг“. Там хората се възхищават от смелите, силни личности, импонира им героизмът. Както Че Гевара има сред младежта огромно обаяние, така и

сред младежите, и сред възрастните, огромно обаяние има Георги Димитров. Случи ми се по-късно в една индианска колиба да видя портрета на Димитров и се изненадах, защото човекът, който живееше там, беше неграмотен, не знаеше кой е президент на републиката му, но портрета на Димитров имаше. И даже знаеше, че се е борил срещу най-лошите хора и ги е победил. Това е легендата на подвига.

Ние трябва да популяризираме още повече литературата си. Известен пробив, и то не малък, направихме с международните писателски срещи, които организирахме. Дойдоха много писатели от различни страни, включително и от латиноамерикански, и чуха за Ботев, Яворов, Вапцаров. А Камило Хосе Села каза: „Аз не искам да виня писателите за незнанието, а нашите правителства, които не са установили достатъчно културни контакти, за да научим ние за вас и вие за нас." Макар че аз му подметнах, че ние знаем за техните писатели — и за Сервантес, и за Лопе де Вега, и за Унамуно, и за Лорка...

И друга една причина, която според мене не е маловажна, е, че за културни аташета в тези страни се изпращат хора, които не умеят да пропагандират нашата литература. Например в българските посолства в много страни могат да се намерят купища книги, преведени на съответните езици, но не стигнали до местния читател.

И още нещо. Тези писатели, които бяха тук на международните срещи, напечатаха свои впечатления от България не само в литературните издания, а и в други големи вестници и списания. Дори в реакционния испански вестник „АВС" една авторка, бивша легионерка, написа такъв хубав материал за България, че аз се изненадах. Истината я победи. Значи средствата за такива срещи съвсем не са хвърлени на вятъра.

В много страни — САЩ, Канада, Аржентина, Уругвай, Австралия, живеят българи. Ние и чрез тях можем да пропагандираме културата си. Трябва да използуваме силата на литературата като оръжие, тя може да играе огромна роля. Не случайно писателските срещи дадоха основание да нарекат София „Литературното Хелзинки".

— Какво е характерно за поведението на българина в чужбина?

— Трудолюбие. Пестеливост. Борбеност.

На входната врата на една от петролните компании в Патагония висеше табелка с надпис: „Пара булгарос но ай трабахо" („За българи няма работа").

Казваха: „Българите са много работливи, но са бунтари. Съ-

берат ли се двама българи, създават комунистическа ядка. Съберат ли се трима — подготвят стачка."

— Кои други качества на българския характер се ценят в чужбина?

— Освен трудолюбието, пестеливостта и борбеността особено се цени у българина ученолюбивостта. „Гледаш го българина, ходи скромно облечен — често казваха местните, — но заговориш ли с него — истински учен. И история знае, и география знае, и от политика разбира."

— А какво дава на българския читател литературата на Латинска Америка?

— Литературата на Латинска Америка за нас е едно откритие, защото и ние малко сме я познавали. Кубинската революция изигра голяма роля не само за географското опознаване, но и за опознаване на културата на тази част от света. За нас едва след Кубинската революция се откриха големите имена на латиноамериканската литература. Сега развитието на романа в тази литература за нас е един истински „бум". Не само за творците, а и за обикновения ни читател.

Тази литература е по-различна от нашата — по език и стил, по начин на изграждане на образите. Един нов свят, нов манталитет, различен от нашия. „Сто години самота" на Габриел Гарсия Маркес направи голямо впечатление именно с това. Нашата литература има произведения, които стоят не по-долу от „Сто години самота", но тя ни впечатли с това, че разкрива един нов, неизвестен, непознат за нас свят.

— От книгата ви „Зелената перла" може да се научи много за историята, дейците, целите на Кубинската революция; използвате много факти, документи, разговори. Как събрахте всички тези данни и как протече обработването им?

— Още докато бях в Куба, аз се постарах да си набавя изобилна информация за всичко, което ме интересуваше. Записвах в бележника си разговори, колоритни детайли, изобщо всичко, което ме впечатляваше. Ако видех някакви афиши, които ме интересуваха, фотографирах ги или направо ги отлепвах. И друго нещо много ми помогна — аз знаех езика. Това е голямо предимство, защото можех веднага да усетя реакцията на хората при разговор, сам да вляза в непосредствен контакт с тях.

Например веднъж на булевард „Малекон" ни спря един въоръжен юноша и не ни пускаше по-нататък. Моят водач му показа някакъв документ и той се отдръпна учтиво. Но на мен ми направи впечатление, че е съвсем млад, даже мъх по лицето му няма, и съм го погледнал по-особено. Той забелязал

погледа ми и попита моя придружвач: „Защо ме гледа така?“ Аз, понеже го разбрах, отговорих: „Ами чудя се кой ти е дал оръжие! Ти още на прескочикобила трябва да играеш!“ Момчето се смути, но бързо се окопити и ми каза: „Как ще съм малък? Аз бях в Сиера Маестра!“ „А защо тогава нямаш брада?“ — питам, защото това е отличителен белег на кубинските партизани. „Ами защото не ми никне“ — отговори ми малкият и се изчерви. Ето тази случка не можеше да стане, ако не разбирах езика.

Използувах най-рационално престоя си в Куба, за да събирам колкото се може повече материали върху историята и борбите на кубинския народ. Разбира се, с особено настървение се домогвах до всякакъв вид материали, които засягаха последните революционни борби. Позиви, възвания, надписи по стените, кореспонденции във вестници по време на борбата, информационни бюлетини, всичко това фотографирах, грабех, откупвах. Стигнах дотам, че „иззех“ единствения екземпляр на автора — книгата „Лос ке лучан и лос ке жоран“ („Които се борят и които плачат“) на аржентинския журналист Хорхе Масети, който навремето е посетил Фидел и Че в Сиера Маестра в пълния разгар на боевете и написва прекрасни репортажи за ония героични дни.

След победата Хорхе Масети беше назначен за директор на кубинската информационна агенция „Пренса Латина“, а по-късно се връща в родината си, организира партизански отряд в Аржентина и там геройски загива.

Най-обилен и богат материал обаче събрах от личните си наблюдения и особено от непосредствените разговори, които водих с десетки участници, живи свидетели на тези партизански борби, главно на такива ръководители като Фидел Кастро, Раул Кастро, Карлос Рафаел Родригес, а най-много с легендарния Че Гевара.

Благодарение на това, че се казвам Аржентински и съм живял в неговата родина, Че Гевара ме дари с няколко срещи, от които само едната трая повече от 5 часа и са паметни за мен. Всъщност неговите разкази за Кубинската революция ми послужиха като канава за моята книга „Зелената перла“. И не само като канава — Че умееше така увлекателно, образно, плътно да разказва, че има моменти, които съм поместил в книгата си без моя литературна намеса.

— Влизат ли в творческите ви планове други произведения за Латинска Америка?

— В момента съм зает с друго — работя над една книга, на-

речена „Куцият дявол“.[17] Първоначално заглавието беше „Бат Генади и революцията“. Поводът беше такъв: веднъж преди 9. IX. ме арестуват в родното ми село и до Попово ме конвоира един мой роднина. Стигаме гората и аз му казвам: „Тодоре, ти знаеш, че ме искат в София, не зная дали ще остана жив, ами като влезем в гората, аз бягам, ти стреляш, но не ме улучвай.“ А той: „А, улучвам те, улучвам те!“ Това взех като повод, а то постепенно взе да се изменя и друго излезе. Стана един селски полицай, беден човечец, бат Генади, симпатичен образ. Давам една част от съпротивата през неговите очи, Девети септември, заговора на офицерите, социалистическия живот — все през неговите очи. Но той си има един куц дявол, който е вътре в него, и все го кара да изплюе камъчето, да каже нещата такива, каквито са. Казва ги преди Девети, казва ги и сега... Ето, в душицата на този полицай се опитах да надникна, но... оказа се тресавище с много неизследвани пропадни. Дявол знае докъде ще стигне това мое изследване!

Едва след завършването на този роман ще се върна към образа на Че Гевара. Макар да го познавам лично и да разполагам със сериозен материал, задачата ми никак не е лека. Покрай другото аз имах редица срещи със стария Гевара, бащата на Че. Освен записките, които съм водил по време на разговорите с него, ще използувам и обемистия труд, който той е подготвил за сина си и вероятно наскоро ще излезе от печат.

III. БОНСОВИ ГОДИНИ

2 април 1979

— Спомняте ли си кога тръгнахте от Аржентина обратно за родината?

— В края на 1934 година.

— Как пътувахте? Вероятно с кораб?

— Пътувахме с „полукарга“ — товарен кораб с каюта за пътници. На връщане край бреговете на Бразилия ни хвана мъртво вълнение — идат едни вълни, като планини. Вдигат, вдигат кораба на гребена и после пфу! — надолу като в пропаст. Ужас! Успяха да ни изтеглят в устието на Амазонка и там дочакахме да се успокои океанът.

— Имаше ли други българи с вас?

— Върнахме се заедно с Янко Славов, българин. С него разделих последните си пари и си купихме билети за връщане. За този Янко Славов в Патагония чух, че бил фашист. Мен ме изуми, как може — българин, пък фашист! Запознах се с него, гледам, той човекът бос, никакъв фашист не е, просто заблуден. Започнах да го обработвам и като се върнахме тук, той стана такъв комунист, че беше съден и обесен.

— Откъде се върнахте в Европа?

— През Анверс, после през Белгия, Германия, Югославия, България.

— Какво впечатление ви направи София?

— А, след Буенос Айрес ми се видя малка, пуста, сякаш бях попаднал в някое село.

— Останахте ли в столицата, или отидохте в родния си край?

— Отидох си веднага в родното село. Опитах се да се свържа с партийната организация там. Оказа се, че не е създадена след разгрома, който претърпя през 1923 г. Потърсих някои от старите комунисти, но те бяха още изплашени, казаха, че не му било сега времето... Други се поуспокоили, състояние направили. Тогава се хванах с младежта, опрях се на по-здрави момчета и направихме ремсова група. Имам и снимка на първия нелегален РМС в село, на който бях секретар. Ремсовата дейност вършехме под прикритието на въздържателното дружество,

младежка кооперативна група и ергенското дружество. Това ергенско дружество беше най-масовото. Ергените от двете махали често се биеха и с ножове решаваха спора, затова решихме да ги обединим и да приключим с тези свади. Аз бях председател на ергенското дружество, за подпредседател избрахме сина на кмета, за прикритие. Но полека-лека момчето стана наше и след 9. IX. 1944 г. работеше във Вътрешното министерство.

Работата, която трябваше да върши партията, вършехме ние. Спомням си, веднъж дойде политзатворникът Димитър Ненов. Каза, че положението на политзатворниците било много тежко, снабдяването — лошо и ние трябва да помогнем. Организирахме акция за подпомагане на политзатворниците. Почти не остана младеж в селото, който да не се отзове, защото ние действувахме от името и на въздържателното дружество, и на младежката кооперативна група, и на ергенското дружество. Една вечер двама младежи ремсисти носят цял прът с наденици. Откъде бе? От дома. А ние ги знаем, че са бедни, бедни, с трън да завъртиш, няма какво да закачиш. Откъде ли са ги взели? А те били на седянка у един от видните сговористи, богаташ. Виждат пръта с надениците и го вдигат целия. Експроприация! Не можаха да ги хванат, много хитро го бяха направили. Голяма дейност развивахме по седенките, бяхме ги превърнали в просветни кръжоци. Обикновено се събирахме у момичетата и си правехме предварително план коя вечер какво ще се чете: „Младежки преглед“, художествена литература или нелегални материали. Тая дейност сетне даде богати плодове.

— Кое беше първото произведение, което написахте след завръщането?

— Като се върнах, пари нямах, работа също нямах. Баща ми даваше известно време пари, пък сетне престана. И един път съм се сдобил с един-единствен лев. Детето на брат ми подскача около мене и вика: „Чичо, дай ми този лев!“ Аз му казвам: „Чакай, аз ще ти направя една приказчица за него.“ Сядам и с молив започвам да пиша: „Моят лев“. Описвам как трудно съм се сдобил с него, пък колко усилия са ми били нужни да го запазя да не го похарча; как един път съм простинал и кашлям и отивам в кафенето на дядо Стефан и аха да извикам: „Дядо Стефане, дай един чай!“, но се сещам, че ще остана без лев. И решавам да кашлям, но да не си го харча. Щастлив се прибирам вкъщи, а на портата ме среща баща ми: „Ти нали имаше един лев?“ „Имам, защо?“ „Дай го, че бирникът е дошъл и иска два лева данък за кучето, пък аз имам само един.“ И тъй моят лев отива за данък на кучето. Описах аз всичко

това с молив на един лист от тетрадка и нито корекция правя, нито нищо, в един плик го пращам на в. „Младежки преглед“[18], на който главен редактор беше Челкаш. Пратих го в понеделник, а в края на седмицата получавам вестника, бях се абонирал, и гледам — „Моят лев“, фейлетон от Иван Босяков, (тъй се бях подписал). Е, викам, честито, аз съм написал фейлетон!

— Това е брой 17 от 9. II. 1935 г. Отпечатан е в рубриката „През нашия прозорец“. В бр. 21 има още един фейлетон — „Почти нищо“ — за порядките в една болница, където от грешките на персонала болният умира...

— За него има конкретен повод — смъртта на леля ми. Имах още няколко, но скоро се отказах да пиша.

— Да, това личи от вестника, в „Редакционна папка“ пише: „Иван Босяков — обаждай се по-често. Съобщи адреса си.“ Идвахте ли лично в редакцията на „Младежки преглед“?

— Когато дойдох от село в редакцията, най-напред се срещнах с Челкаш. Фейлетона си „Почти нищо“ го дадох лично на него. Когато завърших военната си служба, пак с него се свързах най-напред и той ме привлече в кръжока „Христо Смирненски“ и в редколегията на „Хоровод“.

— Значи след като се връщате от Аржентина и преди да отидете войник, написвате фейлетоните си, публикувани в „Младежки преглед“. А кога заминахте войник?

— През 1935 г. Кметът в нашето село беше комунист, бивш участник в Септемврийското въстание, и той ми помогна да вляза в ШЗО в София, в пехотно-оръдейния взвод на Специалната рота. Изцяло се отдадох на военната служба. А тя беше тежка — желязна дисциплина, всяка наша проява зорко се следи. И въпреки това успяхме да организираме първата нелегална ядка — Стамо Костов, Димитър Алексиев и аз. Избраха мен за секретар. Установих връзка с др. Петър Станев от военния отдел на ЦК на партията. От него получих и първите инструкции и пропагандни материали, които разпространихме из школата. Истинското му име узнах едва след 9. IX. Дотогава го знаех само под псевдоним. По предложение на другарите бях определен за общ отговорник пред ЦК. Спомням си един ден по време на занятия в полето, бях събрал група другари, за да им изнеса информация за вътрешното и международно положение, която бях получил от П. Станев. Изневиделица при нас се появи един генералщабен офицер, майор Петър Шамутков. Замръзнах. Той се направи, че нищо не е разбрал, провери т. нар. „кроки“, които работехме, даде указания по тях и отмина, като си подсвирваше.

Дълго мислихме с един от другарите дали да се върна в казармата, или да избягам. Но накрая решихме, че може наистина да не е разбрал за какво сме говорили, и аз се върнах в казармата. Минаха ден, два, три, Петър Шамутков не предприема нищо. Но един ден дойде един школник, който каза, че бил негов човек, и направо ме атакува: „Майор Шамутков се интересува с колко хора разполагаш.“ „Какви хора?“ — правя се на наивен аз. „Той знае, че си комунист.“ Аз отричам, защото мисля, че може да е провокация. Разказах всичко това на др. Петър Станев и той нареди: „Докато не ти дадем връзка отвън, с никого няма да разговаряш по тези въпроси, ще отричаш, че си комунист и че имаш някакви хора.“

Друг път ме повика ротният ми командир, майор Попов, и ми каза: „Аз докато съм тук, нищо лошо няма да ти се случи, но ако ме махнат, бери му гайлето!“ И ми показа няколко донесения срещу мене, че съм комунист. Едно беше от нашия край, автор се оказа един върл сговорист, за съжаление брат на мой зет, а също и на един от героите от Септемврийското въстание. С негово съгласие убиха брат му след разгрома...

Така, макар моите командири да знаеха какъв съм, аз пред тях не признах, че съм комунист. После, след един неуспешен опит за преврат, когато арестуваха Дамян Велчев, арестуваха и майор Попов, и майор Шамутков, разбрах, че са били републиканци.

Школата завърших добре, не ми правиха спънки. Изпратиха ме в Шумен, в седма пехотна преславска дружина. Заедно със Стамо Костов, той сетне ми стана кум.

В Шумен бяхме около 30 школници. Един ден командирът на полка ни строи да ни държи словесно: „Между вас има и такива, които дълбоко в себе си не са честни патриоти!“ — и се обръща към мен и Стамо Костов: „Ако в школата са ви прощавали, аз ще ви тегля куршума, щом забележа, че вършите нещо против държавата!“

Полковият комадир, подполковник Липовански, често идваше на занятия. Аз бях взводен командир на пехотно-оръдейния взвод и той често ме проверяваше. Един ден ми каза: „Ти, момче, имаш език, добре говориш, знаеш и в какво те обвиняваме. Аз искам да ти помогна. Ще изнесеш една лекция за Негово величество царя пред полка. И с туй ще сложим край на обвиненията.“

На млади години съпротивата у човека е много силна! Дълго се чудих какво да правя. Да откажа, не може. Да бягам от казармата заради една беседа, пак не става, къде ще избягам,

нямаше партизански отряди. Подготвих лекцията и лично подполковникът ми даде думата. Започнах аз да говоря, но говоря без сърце, само изброявам длъжностите на царя в държавата. Подполковникът не издържа и скочи: „Ти, за едни прости оръдия, такава хубава беседа изнесе, а сега — за държавния глава говориш като за някаква мъртва вещ. Марш в строя!“

Той бесен се прибрал в командирския кабинет и заповядал веднага да му се явя. Заповедта изпълних, но все едно че влязох в бърлогата на разярен тигър. Още от вратата той ме подхвана и едва не ме разкъса на парчета, толкова злъч се изсипа от него.

Стараех се да не сбъркам и макар с преглъщания, но упорито започнах да твърдя, че съм се смутил от неговото присъствие, от толкова много командири — офицерите от целия полк присъствуваха. „Все още съм твърде млад, не ми издържаха нервите... Смутих се и се объркаx.“

След като се закани отново да ми даде възможност да се реабилитирам, той ме изгони от кабинета си.

— Кога се записахте във факултета по славянска филология?

— Това беше през учебната 1936—1937 г., но от втория семестър, значи е било в 1937 г. В същата година станах член и на партийната организация в Подуенско пладнище и оттогава ми се зачита членството в БКП. Членуването ми в Аржентинската комунистическа партия се зачита като членуване в чуждестранна партия, на село — РМС, в школата — военна организация и от 1937 — членство в БКП.

— Кои университетски преподаватели си спомняте?

— Професор Романски, Попруженко по руска литература, професор Йордан Иванов, Иван Леков, Петър Динеков... За съжаление аз нямах възможност да бъда редовен студент като другите, защото непрекъснато трябваше да водя борба за съществуване. Тичах по редакции с ръкописче в ръка, участвувах в артистични групи, келнерувах по разни ресторанти за парче хляб... Съвсем уместно една моя състудентка един ден ме запита: „Колега, извинете, но вие само през свободното си време ли сте студент?“ Бях безкрайно беден. Баща ми искаше да остана на село да му ора нивите, а не да празноскитам по големия град. Не ми даваше пукната пара за издръжка. Не случайно аз бях туберкулирал от хронически глад. Когато задължително трябваше да посещавам лекции, на обяд ходех на централната баня, пиех топла вода и това беше всичко. Имахме една колежка дъновистка. Тя ме проследила и забелязала, че вместо

храна аз редовно обядвам топла вода, и един ден ме попита: „Колега, вие къде обядвате?“ Не се опитах да я лъжа: „Никъде.“ „Защо не идвате при дъновистите?“ „Защото нямам пари.“ Тогава тя ми разказа, че те имали общ стол. На стената висяла дървена касичка. Всеки пускал в тази касичка колкото пожелае и получавал храна като всички. После сама ме заведе в този стол и ми показа как става това. Оттогава започнах все по-често да прескачам до техния стол. Но понякога, когато ми липсваше и най-мизерната монетка, за да я пусна, аз просто симулирах пускането на пари, помръдвах касичката да издрънчи.

Един ден моята благодетелка ми каза: „Учителят иска да говори с тебе.“ Помислих, че някой е забелязал симулирането ми и ме е предал. Тогава за пръв път се срещнах с Дънов. Противно на моите очаквания, че ще ме ругае, той ме посрещна с добродушна, дори лъчезарна усмивка. Каза, че съм имал „слънчев образ“ и добави, че му било приятно такива като мене по-често да идват при него.

Тогава, знаете ли, почувствувах се неудобно, че някой може да ме сметне за дъновист. Член на партията, пък дъновист. И пак го ударих на глад.

— През 1935 г. в София се открива книжарница „Руска книга“. Посещавали ли сте я?

— Аз имах слабост към съветската литература, всичко, което произлизаше от СССР, аз го боготворях, възприемах го като идеално, като най-хубаво. Затуй си спомням и първия прочит на Шолохов — „Тихият Дон“. Потресаващо впечатление! От таз книжарница съм го взел. На руски.

— Какво у Шолохов ви направи най-силно впечатление?

— Първо, аз винаги търся в произведенията дали има разгърнати човешки съдби, богатото разгръщане на човешките съдби ми действуваше поразително. Майсторството, с което ги разгръща Шолохов. Нещо, което в нашата литература дотогава не бях срещал. После четох „Разораната целина“. Какво е Шолохов без неговите образи? Горки аз го обичах отдавна. Замен „Майка“ изигра голяма роля. Исках да бъда като Павел Власов.

— Кога прочетохте „Майка“ за първи път?

— Още като ученик в гимназията. Трябва да ви кажа, че всъщност Горки ме спаси от това увлечение, което имах по Арцибашев, по Пшибишевски, по Ницше. Защото „Тъй каза Заратустра“, „Децата на сатаната“, „Градината на мъките“, „Децата на скръбта“ — това бяха книги, които тогава шества-

ха сред младото поколение и ги четяхме много. Аз много четях и Достоевски. Като заминах за Америка, си носех Достоевски — „Престъпление и наказание".

— През 1937 г. започвате да публикувате във в. „Хоровод"[19]. Оставате верен на сатиричното си призвание — печатате редица писма на Стоян Мижитурката до сватанака му в София[20]. Защо предпочетохте фейлетона като жанр?

— Там средата ми беше такава, всички пишеха фейлетони: Челкаш, Чучурин (Павел Вежинов), Ничи Север (Крум Вълков), Хаим Бенадов. Даже с Хаим Бенадов имаме заедно един разказ.[21]

— Спомняте ли си къде беше редакцията на „Хоровод"?

— Не си спомням точно. Аз пращах писмата си по пощата. Беше ми неудобно да ги нося лично И се подписвах с псевдонима Сам Самин. Влизам веднъж в редакцията, и слушам — смеят се. Челкаш ме вика, показва ми един фейлетон от Сам Самин и казва: „Виж бе, чешит, виж как се пише!" А аз казвам: „Е, не може всеки да пише така!" Обаче един ден имаше студентска стачка, 1937 или 1938 година е било, и аз бързам към редакцията да занеса един фейлетон във връзка със стачката. Толкова съм се увлякъл, че забравих за всичко и занесох фейлетона лично. И като го прочетоха, разбраха, че аз съм Сам Самин.

— Имате ли други псевдоними?

— Най-напред бях Иван Босяков. В „Хоровод" — Сам Самин и Иваржен.

— В един свой спомен — „Хонорарната таблица на Гешев" — казвате, че сте имали 13 псевдонима.

— Точно така. Гешев ги броил, че били 13. Аз се изненадах, като разбрах, че всичките ги има. Самият аз не съм се замислял колко са.

—Споменахте, че Челкаш ви въвежда в нелегалния литературен кръжок „Христо Смирненски". Кога и къде стана това?

— Било е 1937 или 1938 година. Челкаш ме представи за трудов елемент, защото преди това бях работил в Южна Америка в петролните мини. Мисля, че беше в читалище „Христо Ботев", отидохме една вечер с Челкаш и там заварихме цяла група пишещи братя, между които съм запомнил Павел Вежинов, Иван Руж, Андрей Гуляшки. На някои сбирки присъствуваше и Георги Бакалов. Чрез този кръжок се запознах и с Тодор Павлов. Дейността на кръжока беше до голяма степен литературна, не беше подчинена на строгата конспирация на партийните ядки. По нелегалност се доближаваше до БОНСС. Беше с по-отворени врати, отколкото партийните групи.

— Къде ставаха сбирките на кръжока? Имаше ли постоянно място?

— Трябва да ви кажа, че кръжокът никога не се е събирал заедно целият. На едно заседание са едни хора, на друго — други. Съставът му се менеше непрекъснато. Квартирите — също. Никога не сме се събирали 20 души на едно място.

— С какви въпроси се занимавахте на заседанията?

— Обикновено на сбирките разглеждахме свои творби, запознавахме се с новостите в литературата и изкуството. Водехме, разбира се, и политически разговори, понякога спорехме разгорещено... На едно събрание в дома на Андрей Гуляшки на ул. „Руен" в присъствието на Георги Бакалов разглеждахме първия роман на Гуляшки „Дон Кихот от Силвеция".

— Спомняте ли си някои от присъствуващите?

— Павел Вежинов, Челкаш, Никола Ланков, Ангел Тодоров, аз, Гуляшки... Седем-осем души бяхме. Само с „Дон Кихот..." се занимавахме. Георги Бакалов го критикува тогава остро, Андрей Гуляшки се обиди, искаше да напусне кръжока. Едно от събранията беше в дома на Анушка Драгиева. На него аз отведох Тодор Павлов и той ни говори за новия художествен реализъм. Когато ходех да вземам Т. Павлов, за да го заведа на някоя наша сбирка, кака Гана все ме гонеше: „Защо ти е бачо ти Тодор? Няма го!" А аз чувам, че той отвътре вика: „Къдрьо — той тъй ми казваше, — влизай, влизай, тук съм!" Спомням си, че след 9. IX му изпратих следната телеграма като поздрав: „До негово величество една трета цар на България".

— С кои други писатели сте се срещали по онова време?

— Познавахме се с Асен Босев, Ал. Вутимски беше около нас, но в кафене „Средец". В „Литературен критик" беше излязло едно мое разказче за Патагония и тогава Вутимски дойде да ме поздрави, харесало му. Много обичаше Рембо и го декламираше. Александър Геров съм го виждал, Веселин Андреев беше тогава ученик. Младен Исаев го помня оттогаз, но на заседания на кръжока не съм бил с него. Когато излезе „Моторни песни" през 1940 г., Вапцаров на мене и на Венко едновременно ни подари книгата си. Струва ми се, че когато и на Младен я даде, аз бях там. Камен Калчев ми стои в паметта също. Той оттогаз си беше партиец. Крум Кюлявков идваше в „Средец", като се върна от СССР. Ламар беше в нашите групи, минаваше за анархист. Венко беше в кръжока на БОНСС, в „Христо Смирненски" не. Иван Пейчев е идвал у дома, когато жиеехме с Венко. Христо Радевски не помня дали

тогава е бил член на кръжока. Богомил Райнов го помня. В сравнение с нас беше интелигентно момче. Ремсистите и комунистите много се радваха, че партията е спечелила сина на професора. За нас беше интелигентен човек — ние сме пасли овцете, а той — син на професор. Личеше си неговата начетеност, аз му завиждах за това. Лозан Стрелков си спомням в кръжока. Ангел Тодоров, разбира се. На Николай Хрелков му ходехме на гости в Горна баня. Той беше болен и му носехме подаръци. Отнасяхме се с голямо уважение към него. При Хрелков ходеха много хора, младежи също. Една група от кръжока „Христо Смирненски" отидохме на гости и водихме дълъг разговор. Той лежеше и леко се повдигаше, за да разговаря. С Димитър Митрев бяхме много близки тогава.

— Какво беше неговото самочувствие?

— Изцяло българско.

— Споменаваше ли за самостоятелност?

— Напротив.

— На какъв език говореше?

— На чист български.

— А на какъв ругаеше?

— На чист български.

— Помните ли кои бяха членовете на групата на писателите бонсисти? Вие сте били отговорник на тази група.

— В тази група влизаха Венко Марковски, Атанас Манчев, Иван Нивянин, Васил Воденичарски, Иван Вандов, Катя Георгиева, Димитър Бозаков и др. На една сбирка в квартирата на Иван Рудников на ул. „Люлин" Камен Калчев изнесе доклад за новия художествен реализъм. На друго събрание изнесох информация за нелегалния ни партиен орган „Работническо дело" и прочетохме един негов брой. На друго събрание Венко Марковски направи разбор на първата стихосбирка на Катя Георгиева. Подготвихме и литературен сборник „Ехо", но цензурата не позволи да види бял свят.

— През март 1939 г. във връзка с нахлуването на хитлеристите в Чехословакия БОНСС организира голяма акция. Участвувахте ли в нея?

— В този ден ние организирахме митинг в университета. От името на организацията „Жан Жорес" говори Стефан Каракостов, от името на БОНСС говорих аз. „Никакви лекции, никакви семинари! Всички на демонстрация!" Студенти от всички факултети излязоха на протестна демонстрация. Пред университета слово държа и Васил Воденичарски. После тръгнахме по бул. „Толбухин" към Чешката легация, за да изразим

нашата обич към братския чешки народ. Излезе тогавашният посланик и със сълзи на очи ни благодари. Демонстрацията беше атакувана от полицията и се завърза ръкопашен бой. Там загубих едната от студентските си шапки. Друга шапка загубих, когато дойдоха на гости югославски студенти. Посрещнахме ги на централната гара и ги отведохме до университета. По улиците гръмко пеехме: „Хей, славяни, ще живее нашто име вечно!“ Някои куплети перифразирахме така: „Ще живее, ще се слави духът наш славянски против всички упорити удари германски!“

— Кога беше това гостуване?

— През месец май 1939 г., по случай 50-годишнината на Софийския университет. Пред самия университет се опитаха да ни атакуват легионери и други профашистки елементи. Ние ги набихме здравата, но в тяхна защита се намеси полицията... И тогава загубих друга студентска шапка.

Известната снимка — Лиляна Димитрова държи реч, вдигната на ръце от студенти — е направена пак по време на една наша публична акция, която завърши с ръкопашен бой с полицията.

БОНСС тогава имаше огромно влияние върху студентите. Имах чувството, че 90% от студентите са наши, въпреки че на мнозина от тях родителите бяха заможни. Идеите на комунистическата партия имаха огромно влияние в тези среди. Подвигът на Георги Димитров в Лайпциг действуваше мобилизиращо, той живееше между студентите като легенда.

На един празник марширувахме със знамена и вдигнати свити юмруци пред царя. Пред Борис III с вдигнати юмруци! Много дръзка демонстрация. Имах една рядка снимка от нея: аз вървя отпред, след мен — знамената, после редиците на бонсистите.

Преди много години тази снимка ми я взеха някакви редактори от вестник „Народна младеж“, тъй и не ми я върнаха.

— Разкажете за т. нар. хороводски вечери, организирани от вестник „Хоровод“ през 30-те години.

— Хумористичният вестник „Хоровод“ беше един от центровете на прогресивните български писатели по онова време. Комай около него бяха групирани почти всички тогавашни членове на нелегалния литературен кръжок „Христо Смирненски“. Публичните изяви на хороводци бързо прерастваха в изяви и на смирненци и обратното. Сега, като се обърна с лице към миналото, трудно ми е да кажа кои литературни вечери се организираха от името на „Хоровод“, кои от името на литературния

кръжок. Участниците почти винаги изхождаха от едни и същи среди. Имахме си и своя публика, която следеше нашите изяви, четеше произведенията ни, а при нужда вземаше участие и за спасяването ни от произволите на полицията.

Спомням си една такава вечер. Проведохме литературно четене, в „Дома на правниците“ беше, ако не се лъжа. Участвуваха Челкаш, Крум Вълков, Павел Вежинов, Арманд Барух... Участвувах и аз... и кой друг, не си спомням. Това бяхме ядрото. Публиката ни аплодираше бурно, но към края на четенето се намесиха няколко цивилни полицейски агенти. Искаха да ни арестуват. Публиката обаче ги блокира и докато успеят да се освободят, няколко слушатели ни помогнаха да се измъкнем незабелязано. Не един път сме получавали такава помощ.

— Къде обикновено се провеждаха тези четения?

— Най-често в салона на „Учителска каса“, сега там е вторият салон на кино „Култура“, в читалище „Кирил и Методий“ в Красна поляна, в „Аура“, в читалище „Хр. Ботев“ и др. В много от четенията вземаше участие Евгени Коцев — брат на Челкаш. Участвуваше като артист. Самата му физиономия беше смешна, щом излезе, и публиката се залива от смях още преди да е казал нещо. Често при тия четения си имахме разправии с полицията. Издадохме и една „Зидарска антология“. В нея аз имах разказ. Като стана дума за полицията, се сетих как веднъж в кино „Славянска беседа“ трябваше да вдигна трибуна против Ньойския договор. Когато се затъмни салонът, двама другари трябваше да застанат до електрическите ключове и да не позволяват отново да се освети. Други трябваше да отидат при киноператора и да го заставят да не започва прожекцията, а през това време аз трябваше да произнеса реч — кратко и бързо. Мястото ми беше на балкона, по средата на първия ред. От едната ми страна беше наш другар, но от другата се случи един майор с жена си. Стреснах се отначало, но като дойде уреченият момент, станах и започнах словото си. Отдолу взеха да ме осветяват с фенерчета. Речта ми беше кратка и седнах. След малко към мен се приближи един полицейски агент и каза да го последвам. Аз отричам, че съм говорил. И майорът за мое голямо учудване ме защити. „Оставете господина на мира. Оня, който говори, избяга.“ Не му повярваха и като свърши филмът и си тръгнах, видях, че ме следят. Но майорът ми каза да вървя с него и започна да ми дава акъл: „Вие изглеждате интелигентен човек, защо се занимавате с такива работи? Студент сте, защо не си гледате ученето?“ „Това е въпрос на убеждение, г-н. майор “ Вървим така, а аз съм

все нащрек, защото виждам, че ме следят. Вървяхме по „Раковски“ и след „Граф Игнатиев“ аз изведнъж свих в един вход и избягах. Така отървах ареста.

— Разкажете за участието си в редколегията на в. „Литературен критик“.[22]

— Това беше едно невзрачно вестниче, от което трябваше да направим негласен бонсов орган. Един ден Васил Воденичарски ми каза, че той, аз и Константин Цапев трябва да отидем при главния редактор Търнин, за да водим преговори. Отначало имаше предложение от Васката Воденичарски аз да бъда отговорен редактор. Но след като отчетохме, че моето име вече доста е компрометирано пред полицията (бях няколко пъти арестуван и веднъж интерниран), решихме Васката да стане отговорен редактор, а Константин Цапев да бъде уредник.

— Къде стана срещата ви с Търнин?

— В едно кафене в центъра, там беше кино „Пачев“, сега нищо няма от тези постройки. В някакъв пасаж се влизаше като в тунел. Там се срещнахме 2 пъти. По това време обаче мен ме арестуваха, бях интерниран и като се върнах, вестникът вече функционираше като бонсов орган. След идването на Емил Шекерджийски за технически уредник и на Вапцаров стана партиен орган. Официално Вапцаров се занимаваше с поезията, но четеше всички материали. Оттогава е моята съвместна работа с него.

— Кога се запознахте с Вапцаров?

— С Вапцаров ме запозна Венко. Те имаха тогава македонски литературен кръжок, в който бяха Вапцаров, Венко, Коле Неделковски, Михаил Сматракалев, Антон Попов. Оттогава се познавам с тях. С Вапцаров най-напред се видяхме в кафене „Средец“. Той беше така скромен, незабележим, безшумен, че веднъж сме били на една маса, а аз не съм го забелязал. Опитах се да му направя комплимент за стиховете му, но той ме прекъсна, каза, че има бърза работа, и излезе. Мисля, че той не живееше с мисълта, че е голям поет, но най-трагичното е, че загина, без да знае, че е голям поет...

— А кой се занимаваше с печата на „Литературен критик“?

— Цапев, той се занимаваше.

— След излизане на броя събираше ли се редколегията?

— Ами, не.

— Как разбирахте харесва ли се на читателите, или не?

— В края на краищата каквото кажеше Вапцаров, това ставаше.

— А откъде вземахте средства за издаването? От продажбата?

— От продажбата пари не можехме да спечелим. Всъщност Емил Шекерджийски се грижеше за средствата. С неговото идване вестникът се осигури материално. Не знам откъде имаше тези пари.

— Той е произхождал от богато семейство...

— Не знам. Много симпатичен човек беше.

— Тиражът голям ли беше?

— Не беше голям. Емил е знаел точно. Цапев също.

— Как го разпространявахте?

— Чрез будките.

— А в провинцията стигаше ли?

— Да. В големите градове. В селата не е.

— От вашия край имате ли сведения да е пристигал?

— След 9. IX една жена от нашия край дойде при мен с всичките броеве на „Литературен критик" и каза: „Реших да ги дам на вас във Военно издателство." И аз с всичкия си акъл ги прибрах там, а след няколко дни ми изчезнаха. Не си спомням и името на жената.

— През септември 1941 г. Военната комисия при ЦК на БКП решава да привлече Никола Вапцаров за свой сътрудник. Какво знаехте тогава за тази страна от неговата дейност?

— За мен беше ясно като бял ден, че Вапцаров е наш, но до каква степен организационно е в партията, не знаех. Ние научихме това много по-късно. Някои го научиха при процеса, та дори и след разстрела. Истинското му организационно участие си остана за нас дълго време тайна.

— Не е било прието между сътрудниците да се доверяват партийни тайни. Той строго е спазвал дисциплината.

— Разбира се. Закон на нелегалната дейност беше никому да не доверяваш какво работиш, ако работата му не го задължава да знае това. Така се предпазвахме от провали. Пък и улеснявахме другарите, които попадаха в ръцете на полицията, защото много по-лесно е за някого да издържи на мъките, когато не знае нищо, просто няма какво да каже. И най-верният начин, по който познавахме, че някой е чуждица, беше, ако веднага започне да ти разказва каква е дейността му, постът му в партията... Тия работи се казваха само в краен случай, и то ако трябва да се знаят.

— Това е била задължителна мярка, защото е имало опасни провокатори.

— Много опасен провокатор беше Георги Милков. С него ме запозна генерал Заимов в дома си. Милков се представи за сътрудник на Военния отдел на ЦК. Това ми направи веднага

силно впечатление, защото никой не издаваше тези неща. Той редовно посещаваше кафене „Средец“. Успял беше да заблуди и Заимов.

— Външно как изглеждаше?

— Охранен, но скромно облечен. Играеше роля на човек без пари. За неговото разкриване и обезвреждане заслуга има Петър Вранчев, той пръв се усъмнява в него. Една среща с Милков аз описвам.[23]

— Какво мислеше Вапцаров за своя матерен език?

— По онова време над Вапцаров се упражняваше натиск да пише на скопско-велешко наречие, защото така щяла да се улесни борбата. Той реагираше остро: „Моят матерен език е тоя, на който пиша. Аз на скопско-велешко наречие не мога да пиша, а и да напиша, няма да е хубаво. На Венко това му е матерен диалект, но той като овладее достатъчно добре литературния език, ще мине на него. Защо аз да вървя по обратния път?“[24] Затова Вапцаров няма нито едно стихотворение на скопско-велешко наречие. Сега се опитват да ни убедят, че на територията на Македония не е имало и няма българи. Че как така, всички възрожденци, които са от този край, са се смятали за българи? Единственият случай в света, когато се твърди, че възрожденците не са знаели какви са! Може ли Паисий да не знае какъв е? Навремето в Македония въобще не е имало проблем македонец ли си, или българин. Всички са се чувствували българи от Македония.

Седим веднъж в кафене „Средец“ и аз питам Павел Шатев: „Бай Павле, ти, като си правил атентата (той е от солунските атентатори, този, който поставя бомбата във френския параход „Гвадалкивир“), преди това като си бил учител в Солунската гимназия, като какъв си действувал?“ Той ми отговаря: „Като българин. Ние си действувахме като македонски българи.“

— Интересна е творческата съдба на поета Венко Марковски. Вие кога се запознахте с него?

— С Венко се запознах през 1936 — 1937 г. при първото му пристигане в България. С него живеехме в една квартира на бул. „Сливница“ 164. Той и съпругата му Филя спяха на едно голямо легло в единия ъгъл на стаята, а аз — на една кушетка в другия ъгъл. Тогава той беше студент по славянска филология. Когато дойде тук, Венко говореше на скопско-велешко наречие. Тодор Павлов беше кум на Венко и първият, който му даде зелена улица. Само върху една негова стихосбирка „Народни бигори“ Т. Павлов написа цяла книга — „Поезията на

Венко Марковски“. Венко смята, че е грешка, задето търновският говор е възприет за основа на официалния литературен език. Трябвало е да се включат в по-голяма степен и западните наречия, за да се доближи литературният език до тези говори. С написването на много свои произведения Венко доказа, че владее перфектно и литературния език. И „Сонетен венец Данте Алишери“, и „Предания заветни“ са на хубав български език.

IV. САТИРАТА Е ОРЪЖИЕ

8 април 1979 г.

— През 1939 г. излиза вашият първи сатиричен сборник „И ти си...“, а през 1940 — вторият — „Философията на един охлюв“. Те са посрещнати много ласкаво от прогресивните литературни среди. Спомняте ли си някои отзиви?

— Сатирите наистина бяха оценени много високо. Имаше възторжени рецензии. От Павел Стъпов, от Лозан Стрелков, тогава той издаваше в. „Папагал“[25], в който препечата почти всички сатири от „И ти си...“.

— В „Папагал“ са печатани „Магарешки протест“, „Мадам Съвест“, „Морал“ и „Метаморфозата на Генчо Гайдата“. Петър Стъпов определя сатирите като „жестоко изобличение на съвременните нрави и порядки“ (в. „Завой“, 1940, Варна)[26].

— Не случайно и двата сборника бяха инкриминирани от полицията. В своя сборник „Луня“ Венко Марковски има цикъл сатири, който започва с посвещение: „На големиот сатирик Иван Аржентински“. Ние с Венко тогава живеехме в една квартира на бул „Сливница“ 164. Там аз пишех сатирите си. Като дойдеха някои по-видни писатели, Венко ме караше да чета от моите сатири. По-късно, когато бях интерниран за първи път, написах и останалите сатири за „И ти си...“.

— Какво искахте да кажете с това заглавие?

— „И ти си такъв“.

— В „Никола Вапцаров — летопис за живота и творчеството му“ Бойка Вапцарова пише, че в края на февруари 1940 г. Вапцаров е чел сборника „И ти си...“. И още: „Получава книгата „Философията на един охлюв“ от Иван Аржентински с надпис: „На поета Ник. Йонков другарски дар. И. Аржентински. 2. I. 1941 г., София“.“ Разговаряли ли сте за това?

— Спомням си, че след като беше прочел „И ти си...“, една вечер в кафене „Средец“ Вапцаров горещо ми стисна ръката: „Сатири! Браво! Това е крайно нужно днес, а го няма!“ Това бяха първите му думи, към тях после добави и други, окуражаващи, дори изрече суперлативи за някои от сатирите ми. Не се наемам да ги повторя, защото рискувам да бъда най-малко неточен.

— Направи ми впечатление една обширна рецензия за сатиричните ви сборници във в. „Литературен критик“ — „Едно ново име“ от К. Г. Кацаров[27]. Той подчертава оригиналността на произведенията по тематика, стил и постройка, но в същото време критикува езика. Как посрещнахте този отзив?

— Кацаров беше много горещ читател и особено много обичаше този жанр, сатирата. По едно време беше артист и после се отдаде май повече на това изкуство. Пътищата ни се разделиха, аз се заех с нелегална дейност... След 9. IX го загубих. Той държеше много на литературния език, не допускаше отклонения. Аз му казвах: „Това си е мой език, аз няма да го изменя.“ Той искаше да ме вкара в каноните, спорехме често с него.

— Спомняте ли си някакъв конкретен повод за написване на ваша сатира?

— Да. Например първата си сатира „Метаморфозата на Генчо Гайдата“ написах в Дирекция на полицията. Ето как стана: беше един хубав неделен ден, седим в кафене „Средец“ Венко Марковски, аз и Павел Шатев, седим и си приказваме. По едно време слушам, че зад мене един стол скърца. Обръщам се и виждам двама души на съседната маса и кой знай по какъв път ми хрумна, че са полицейски агенти. Казвам: „Бай Павле, Венко, аз ще отида за малко до клозета, ама вие ме чакайте, да не си отидете!“ Гледам да заблудя ония и да се измъкна. Добре, ама те усетиха — и хоп! — изправиха се от двете ми страни. Арестуваха ме и ме поведоха към Дирекция на полицията, на Лъвов мост. Предадоха ме на един полицай и той ме вкара в едно много тясно стайче, метър на метър, нито можеш да ходиш, нито да седнеш, а камо ли да легнеш. Трябва да стоиш на едно място. Много е трудно. Аз и сега като отида в Зоологическата градина, съжалявам животните в тия малки клетки, защото знам колко е трудно да стоиш на едно място.

Точно тогава бяха боядисали вратата на килията, светеше като нова, и полицаят вика: „Мой човек, да не смееш да дращиш, щото после че те кютечим!“ По едно време такъв саклет ме хвана, просто ще се пръсна от мъка, и в този момент виждам една дървеница как пъпли по вратата и свободно се провира ту навън, ту навътре. Започнах да ѝ завиждам и изведнъж — хрумване! Бях успял да си запазя една игличка и с нея започвам да пиша на вратата — „Метаморфозата на Генчо Гайдата“: описвам как Генчо Гайдата се намира в моето положение, само че вместо дървеница, сложих червей. Наблюдава той как червейчето свободно си влиза и излиза и си мисли: „Аз съм човек, а то червей, пък има по-голяма свобода от мен. Дали

не мога и аз да стана червей, да изляза на свобода, пък после ще свия пашкул и пак ще изхвръкна чиста и бяла пеперуда!" И накрая завърших: „Уви, Генчо Гайдата стигна само до червей."

Сутринта полицаят, като видя, че съм драскал по вратата, такъв груб бой ме би! Като ме удари с юмрук, щеше да ми изкара лявото око, после то стана котленосиньо. В понеделник дойде Гешев и като ме видя, направи се на изненадан: „А, да не са те били? Тук боят е забранен. Ти що го би? Той е интелигентен, ще си каже без бой, а ти ще биеш само простаците!" После отиде, прочете написаното и каза: „Ти знаеш ли, че е интересно. Аз ще ти позволя да си го изнесеш." Ясно е, че искаше да ме предразположи.

— Как се зароди идеята за сатиричните ви сборници?

— Истинските „виновници" за това са Венко Марковски и Тодор Павлов. От тях получих първата висока оценка и първото поощрение. Още докато бях в ареста, изпратих на Венко „Метаморфозата на Генчо Гайдата". Той го прочел на Тодор Павлов и отначало не му казал, че е мое. Тодор Павлов казал: „Венко, напиши още няколко такива, ще издадеш книга, а аз веднага излизам със статия за нея!" Като разбрал, че е мое, решил да ми пише. Тогава аз бях за първи път интерниран. Получих писмото и толкова много му се радвах! Тодор Павлов ми харесал сатирата! Такава голяма награда беше за мене!

— Значи веднага след това арестуване, когато написвате върху вратата на килията „Метаморфозата на Генчо Гайдата", ви интернират за първи път?

— Да. Интернираха ме в родното ми село. Сутрин, обед и вечер трябваше да се разписвам в общината. Отначало селяните не смееха да идват у нас, но после се окопитиха, взеха да идват и играехме много шах.

— През коя година е било това интерниране?

— През 1938 или 1939.

— А докато бяхте в родното си село, писахте ли други сатири?

— Да, разбира се. Най-много от времето ми отиваше за писане. Сатирите за „И ти си..." написах тогава.

— Щом говорите за „първо интерниране", вероятно има и второ. Спомняте ли си кога беше и къде?

— Беше през 1940 — 1941 г. Пак бях в родното ми село.

— А имаше ли конкретен повод?

— По това време по внушение на ген. Заимов създадохме Съюз на запасните офицери-школници, за да го противопоста-

вим на казионния Съюз на офицерите. Аз бях председател, действуващ председател, а почетен председател беше ген. Заимов. Имахме и устав, дори за прикритие беше издържан в патриотичен дух. Но не успяхме да действуваме. Веднага ни усетиха, разтуриха ни съюза, а мен ме арестуваха и интернираха.

— Вашите сатирични сборници са били инкриминирани от полицията. А как успяхте да ги издадете, как решавахте проблемите с цензурата?

— С цензурата играта беше сложна. За издаването на „И ти си..." се опита да ми помогне Ст. Каракостов, който имаше достъп до един от цензорите. Уви! Ръкописът ми беше върнат жестоко зачеркнат с червено мастило. Тогава реших да хитрувам. Вмъкнах в творбите на разни места отделни изречения, които коренно промениха смисъла. После, след като ударих в цензурата сухите печати, зачеркнах с тяхното червено мастило вмъкнатите излишни редове и си остана чисто самото произведение такова, каквото в действителност бе.

Прибягнах и до още една хитрост. Тъй като творбите се представяха за преглед не в машинописни страници, а в най-обикновен ръкопис, това ми даваше възможност да променям значението дори на отделни думи, след като бъдат ударени сухите печати. Например, вместо „Мадам Съвест", ръкописно беше написано „Мадам Совоето". После първото О стана Ъ, второто О — ѣ, а третото О — Ь. Така от мадам Совоето, след лека корекция се получи мадам Съвѣсть, съвсем правилно по стария правопис.

Така успях да измамя цензурата.

„Философията на един охлюв" пробутах по същия начин.

Самите цензори, като прочели след това излезлите от печат книги, бяха изпаднали в паника. Отначало се опитаха да ме обвинят , че съм печатал и нецензурирани работи, и като им занесох материала с техните подписи и сухи печати на всяка страница на ръкописите, опулиха очи. Но после нещо загряха, защото повече не ми пропуснаха нищо за печат, без оглед на съдържанието му. Щом видеха името ми, и задраскваха всичко.

Стана въпрос за цензурата, та се сетих за един случай с Вапцаров. Един ден, като отидох в цензурата, заварих в преддверието постовият полицай да обяснява на Кольо как се пише поезия. „Как няма да ти задраскват стиховете — говореше му наставнически той. — Така ли се пише поезия?... Поезия, момче, се пише: 1, 2, 3, 4 реда, после се оставя малко празно място; пак се написват 1, 2, 3, 4 реда и пак се оставя малко празно място. Както завършва първият ред, тъй да завършва и тре-

тият ред; както завършва вторият ред, тъй да завършва и четвъртият ред. Така нататък до края на стихотворението. Пиши така и да видиш, че няма да ти зачеркват!“

Сатиричните ми сборници наистина бяха посрещнати много възторжено. „Роди се българският Петьофи!“ — всичко беше в такъв дух. Друг не беше писал сатири в проза, смяташе се за нещо ново. Спомням си, че Атанас Манчев беше разпространител на „И ти си...“ в Бургас.

— Как преценявате качествата на сатирите си сега, четиридесет години след първата им поява?

— Критично, разбира се. Сега, като работех върху двата тома за юбилейното издание, особено върху сатирите, просто се изкушавах да ги напиша отново. Но нямаше да бъдат същите произведения. За времето си те имаха своето значение, а човек не може да не се съобразява с времето...

— Какво включва юбилейното ви издание?

— Първи том е „Невероятни приключения“. Във втория том малко неестествено издателството обедини „Сребърната пътека“ със сатирите, разкази и фейлетони. Аз като автор спорих доста, но сетне се съгласих, защото щяха да отпаднат сатирите, а аз не исках това. Исках сатирите да излязат с „Невероятни приключения“. Но сметките на издателството бяха други. Важното е, че сатирите, които някога така възторжено бяха посрещнати от прогресивните среди, сега отново ще видят бял свят.

— Въпреки възторжените оценки след излизането на сатиричните ви сборници вие задълго изоставяте този жанр. Има ли причини?

— Може би причините са в това, че аз никога не съм имал намерение да ставам писател. Прописвал съм все по вътрешна необходимост. Сега има млади автори, които сядат със съзнанието, че пишат, за да станат писатели. Аз — не. Винаги съм писал, защото в момента е било нужно да се напише някакъв материал. И в Аржентина, и тук, писал съм винаги с цел да подпомогна борбата. Щом се появи нещо по-важно, изоставям писането. И по онова време, за което говорим, аз се включих в нелегалната борба, сметнах, че в момента тя е по-важна, и изоставих писането...

— Изглежда обаче, че любовта ви към сатирата не е била временна, щом през 1967 година отново се върнахте към нея в сатиричния си роман „Невероятни приключения“?

— Аз много ценя този роман и обичам да си го препрочитам. Венко Марковски също, той дори казва, че нищо друго

XXXIII К 738

Нар. Библиотека, София

ПЛАМЪЦИ

Год. I. Априлъ Кн. 1.

ПОПОВО
Печатница Христо Иливъ
1929

Сп. «Пламъци», 1929 г.

Иван Аржентински, като секретар на РМС (в средата), с членове на нелегалния РМС в с. Гагово, 1939 г. Отляво надясно: Цони Георгиев, Деньо Стефанов, Иван Колев, Неделчо Христов, Иван Аржентински, Ахмед Ясемов (клекнал), Васил Неделчев, Гецо Стефанов, Генчо Пенев, Димитър Стоянов, Колю Вичев

Иван Аржентински (крайният вдясно пред знамето) със студенти-бонсисти преди манифестация на 24 май

Фронтова снимка

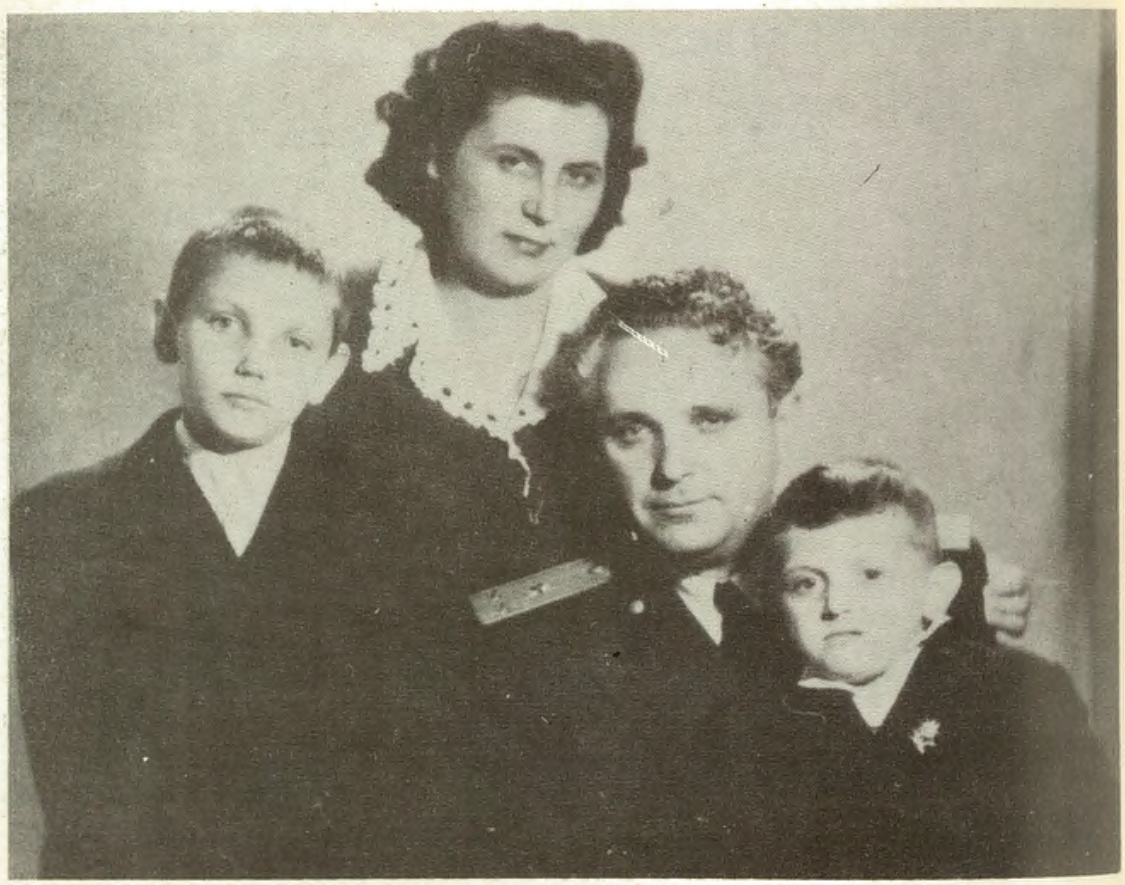
Борис Крумов, Иван Аржентински, Величко Нешков, Веселин Андреев

С Яков Семьонович Савченко

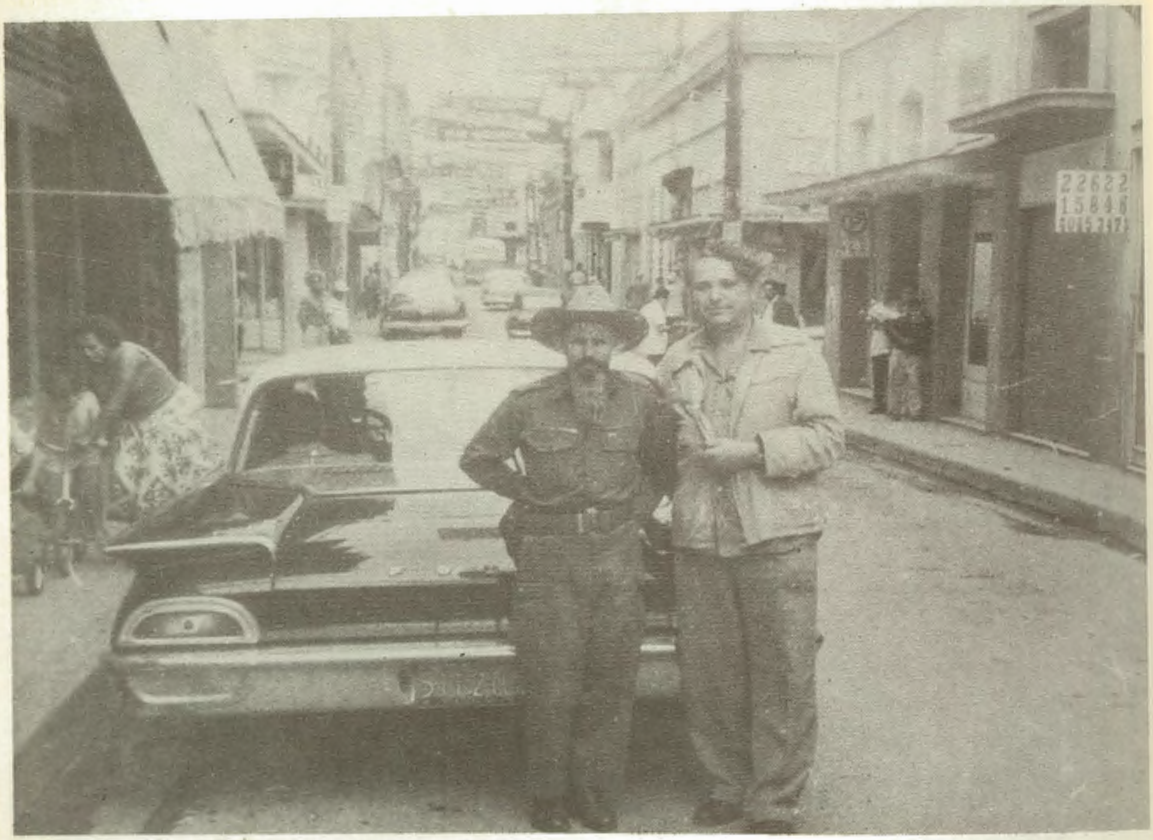
С Венко Марковски и Тодор Павлов

Семейна снимка

В Хавана, януари, 1960 г., с Нистор Игнац, Николас Гилен и Карлос Пуебла

С команданте Феликс Торес, гр. Санта Клара, Куба (1960 г.)

В Куба, 1960 г., с Карлос Рафаел Родригес и румънския писател Титус Попович

В Хавана с Антонио Нунес Хименес.

Министърът на народната отбрана арм. генерал Добри Джуров връчва литературната награда на МНО за 1968 г. на полк. Иван Аржентински за повестта «Сребърната пътека». Вдясно — ген.-майор Ал. Гетман.

С Ернесто Карденал в София

С Рафаел Алберти и Сергей Михалков в София

С португалските писатели Ернесто Мелу-и-Кастро и Е. Гонсалвиш във Варна, юни 1977

от произведенията ми да не остане, „Невероятни приключения“ ще останат. Помня веднъж Сергей Михалков ми каза: „Писателят трябва да знае в кой жанр е най-силен и там да работи. Аз мога да напиша роман, но не мога да напиша по-хубав от Шолохов, а детски произведения мога да напиша по-хубаво от Шолохов и затова пиша за деца.“ В такъв смисъл моята сила е в сатирата, там ми върви. Би следвало, ако си разбирам от литературните интереси, там да хвърля най-големи сили. Нещо, което не съм правил и съм губил от това.

– През 1964 година в интервю във в. „Литературен фронт“ казвате, че в този момент най-големи усилия хвърляте за написването на романа „Случка с пистолет“. Това не е ли първообразът на „Невероятни приключения“?

– Първоначалното заглавие беше „Случка с пистолет“. После повече ми хареса „Невероятни приключения“ и така остана. Бързо го написах, но близо 10 години го обработвах. Началото на „Невероятни приключения“, драматизирано, стана „Приключение в Горово“.

– На базата на лични впечатления ли сте го изградили?

– Всички случки са истински. Преди това съм ги разказвал в компании като анекдоти из нашия съвременен живот. Веднъж се бяхме събрали в Наречен, в почивната станция на МНО, и аз разказвах част от тях. Тогава Огнян Бояджиев ми каза: „Ти си луд, ако не напишеш тия неща, ако не ги обобщиш!“ И аз, както разказвах, млъкнах, измъкнах се тихичко, отидох в стаята си и веднага седнах на машината. Същия миг, просто в момента, ми се роди идеята как от тези случки може да стане произведение. Беше около 22 часа. Работих до 6 сутринта. След закуска викам: „Огняне, аз почнах!“ Той отначало не повярва, но като прочете написаното, каза: „Много интересно става. Давай сега!“

Така първообраза бързо го нахвърлих, за около 2 месеца, но това, което излезе от печат, е плод на близо 10 години обработка.

– Каква беше по-нататъшната съдба на романа?

– Реших да го дам на Светослав Минков като баш майстор по тази част.

Както вече стана дума, ръкописът на моята „Далечна Патагония“ съвсем случайно попадна в ръцете на Светослав Минков, който пусна откъси от него в „Литературен фронт“, после го редактира целия, написа му прекрасен предговор и го публикува. Той ми стана и гарант за влизане в Писателския съюз и поощри по-нататъшното ми развитие. Гледах на него като на

мой закрилник, затова се осмелих да дам първо на него ръкописа на „Невероятни приключения“. След прочита отговорът му беше неочаквано ласкав и насърчителен. Накрая добави: „Браво, бай Иване! (Той така обичаше да ме нарича.) Сега ще видиш какъв предговор ще има. Но ще потърпиш малко. Нещо не съм добре със здравето, но щом се поправя, веднага ще го напиша!“ Уви! Както е известно, той повече не се оправи.

Тогава, окрилен от неговите думи (аз на него много вярвах), предадох романа на издателство „Български писател“, убеден, че непременно ще бъде отпечатан. Но не би. След като го бавиха комай година, върнаха ми го като „неудобен“ за публикуване, бил прекалено сатиричен.

Прибрах си го в бюрото и му теглих ключа.

Един ден с Венко Марковски отидохме при тогавашния директор на издателство „Народна култура“ о. з. полковник Дамян Бърняков. Пихме по едно кафе и от дума на дума стана въпрос и за това, кой какво пише в този момент. „Абе Аржентинец — обърна се към мене Дамян, — едно време ти пишеше едни хумористични и сатирични работи. Защо не ми напишеш нещо подобно за нашето издателство?“ „Аз вече съм го написал — отвърнах, — но ще имаш ли достатъчно кураж да го издадеш?“ „Стига да е хубаво като литература. Останалото остави на мен!“

Тогава в разговора се намеси Венко Марковски: „Дамяне, Аржентинеца е написал чуден роман. Дори самият той не си дава ясна сметка какво е написал.“ Венко продължи все в този дух и нареди куп суперлативи за романа. „Това, което ми говориш — прекъсна го Бърняков, — готов ли си да го напишеш като рецензия за ръкописа и да ми го дадеш?“ „Готов съм, и то веднага!“

Така Венко Марковски стана първият рецензент на „Невероятни приключения“. Вторият беше старият литературен критик Георги Константинов, третият Христо Йорданов от литературния институт, а четвъртият Илия Волен. Всички те похвалиха ръкописа и го препоръчаха за издаване.

Стигна се до илюстрирането. Ръкописът беше даден на Теню Пиндарев. След като го прочел, Пиндарев казал в редакцията: „Как сте се хванали с този пиперлия роман? Като излезе от печат, Аржентинеца ще избяга в Аржентина, ами вие къде ще бягате?“

Получи се известно разколебаване в издателството. Но справедливостта налага да кажа, че завеждащият отдел „Белетри-

стика“ др. Петко Тотев застана решително зад романа. Той се изказа много ласкаво за него и декларира, че е готов да поеме всякаква отговорност за публикуването му. Емилиян Станев беше един от първите ми читатели, който ми стисна ръката и каза много добри думи за „Невероятни приключения“ пред акад. Петър Динеков, пред проф. Стоян Каролев и пред много други критици и литератори. Георги Караславов също сложи на романа висока оценка.

– А как масовият читател посрещна „Невероятни приключения“?

– И трите досегашни издания се изчерпваха буквално за броени дни.

– Как измислихте имената на героите?

– Името на героя за мене играе важна роля. Ако бях кръстил моя Онуфри Олимпийски например Иван Пенчев, нямаше да е същото. А когато търсех прототипа на Умньо Боев на работното му място, винаги питах: „Там ли е Най-великият?“

– Моля ви, споделете нещо повече за прототиповете на героите.

– Прототипът на Умньо Боев в момента беше адвокат и по едно дело бил в Русе. Вижда книгата ми, купува я, прочита я и се познава. Връща се в София и ми звъни по телефона. Често му ходех на гости, защото е брат на снаха ми (братовата ми жена). Отрасли сме заедно, някога аз съм го учил на комунизъм. Обажда ми се той и казва: „Ела веднага у дома!“ Аз му обещах, но нещо ми попречи и не можах да отида. На другия ден внучето на хазяйката му (той си живееше в същата квартира, дето я описвам в романа) ми звъни по телефона и вика: „Чичо Иване, ти каква книга си написал?“ „Защо?“ „Защото чичо Петър чете книгата, с едно желязо удря леглото и те псува на майка. Вика, че ще ти счупи главата!“

Той наистина е искал да ме убива, дотолкова е избухнал. Но сетне го успокоих: „Ти си богата, сочна личност. От тебе може да се вземе. От едно нищожество можеш ли да вземеш нещо? Не! А от тебе става богат образ, затуй съм те използувал.“ Той помисли, помисли, пък вика: „Е, добре. Ти не знаеш всичко. Щом е тъй, за второто издание ще ти дам нови материали.“

А всеки, който го познава и прочете книгата, се сеща, че за него става дума. В нашия край имаше обсъждане и никой, като говори за героя ми, не го наричаше „Умньо Боев“, всеки казваше истинското му име. Той беше толкова колоритна и неповторима личност, че само трябваше човек да го „усвои“ добре и да създаде образ.

— В творчеството ви има два образа на комуниста — обаятелен, прекрасен (в „Орловски“, „Откраднатият ден“, драмите) и друг образ, в който са синтезирани много отрицателни качества („Невероятни приключения“). И двата образа сте изграждали от ясна партийна позиция, но смятате ли, че единият от тях е по-сполучлив и защо?

— Преди всичко това са несравними величини. В лицето на Умньо Боев аз не рисувам „образа на комуниста“, а образа на съвсем друг тип „герои“, които, смятайки се за комунисти, консумират доволно много антикомунистически подвизи и дела.

Имало ги е, има ги и ще ги има, макар срещу тях да се води упорита борба — те са устойчиви като плевелите.

Съвсем друга категория са Андрей Орловски, Николай Ясников, капитан Ивански и др.

— Имате ли намерение да създадете друг образ, подобен на Умньо Боев?

— Бъдещето ще покаже. Засега не стои в плановете ми подобна задача.

— Каква е съдбата на прототиповете?

— Умньо Боев почина преди две години. Онуфри Олимпийски е жив и здрав. Дори ме задява: „В новото издание сложи истинското ми име.“ Желае да се обезсмърти човекът.

Умньо Боев често казваше на тия, които се опитваха да го дразнят, че е осмян в един роман: „Да, но аз ще остана в литературата, а пък вас ще ви помнят, докато ви забият камъка.“ И е прав, защото сега нямаше да говорим за него, ако не беше влязъл в книгата. Докато живее романът „Невероятни приключения“, и той ще живее.

В цялото си литературно творчество аз твърде често използувам познати лица за прототипове. Интересен е случаят с дядо Иван Кюпелията. Използувах го заедно с истинското му име за написването на един разказ, където главният герой е непоправим пияница. Той, като го прочел, сто пъти ме напсувал и се заканил да ми счупи главата.

Отивам си еднъж в родното село на гости. Ето ти го насреща дядо Иван Кюпелията. Щом ме видя, и тръгна към мене с вдигнат бастун, готов да ми „счупи главата“: „Иванчо бе, ти защо си направил за мен приказка във вестника, че пия?“ „Ами лъжа ли е, дядо Иване?“ „А като пия, ти ли ми плащаш бе?“ „Аз не съм писал, че ти плащам.“ „Ами като пишеш, поне плащат ли ти?“ „Плащат.“ „А почерпваш ли едно юсче?“ „И оканица ще те почерпя, дядо Иване!“ „Пиши, мама му стара, то от нас и без туй друго нищо не става!“

Отидохме в кръчмата, напих го здравата, а после взех, че и това го описах. Казали му: „Дядо Иване, появи се пак за тебе разказ.“ А той: „Значи ще има ново пиене!“

– Струва ми се, че от всички свои произведения най-високо цените „Невероятни приключения“.

– Има нещо такова. В него рефлектира целият ми житейски опит, всичко, натрупано през многогодишния ми живот, независимо че е сатирично произведение. Въобще аз нямам произведение, в което да не съм черпил от своя личен опит. Дори в „Невероятни приключения“ за отрицателните ми герои пак взимам по нещо от себе си. . .

– Не е ли много смело казано?

– Емилиян Станев, като го прочете, хареса го много и ме попита: „Кого осмиваш?“ Аз му отговорих: „Себе си.“ Той помисли, помисли и каза: „Хм, знаеш ли, че отговорът ти е верен.“ Аз съм правил анализ на своите лични човешки недъзи. Разликата между прототип и художествен образ за мен е като разликата между фотографията и портрет на художник. Аз използувам прототипа, но давам свой образ.

– Как стигнахте до идеята за кратките умозаключения, които съставят т. нар. „МФ“ — моята философия на Онуфри Олимпийски? Много от тях казват истини, над които сериозно трябва да се замислим и днес.

– Сентенциите на Онуфри Олимпийски, които той редовно отбелязва в своя дневник под краткото „МФ“, сами дойдоха в процеса на изграждането на образа. Те са част от него, и то съществена част. Такъв, какъвто той е оживял в моето творческо въображение, е немислим без своето знаменито „МФ“. И да искам аз не мога да му го отнема и да го сложа в устата на друг герой от сатиричния роман „Невероятни приключения“. Не аз съм решил да ги вложа тъкмо в неговата уста, а самият той ме застави. Чисто и просто аз само му се подчиних.

Каква вина имам аз за целия низ от подвизи, които той непрекъснато ми разиграва по време на всички случки и действия, описани в романа? Моите усилия са били насочени главно към едно — да не му изневеря и да направя от него един глупак например, какъвто той не е.

– Защо решихте да вложите тези сентенции в устата на един отрицателен герой?

– Може да ви се стори странно, но аз твърде много се колебая да квалифицирам Онуфри Олимпийски като „отрицателен герой“. Наистина той има постъпки, които са несъвместими с морала на нашето време, но помислете добре, кой е вино-

вен за успехите му на сцената на нашия живот? Не носи ли поне частица отговорност всеки един от нас? А случайно ли е, че на мнозина читатели той става дори симпатичен?

— Вие често употребявате афоризми, сентенции, дори на латински. В какво намирате достойнството им?

— Това са бисери на народната мъдрост.

— Може ли да се каже, че философията на охлюва, отразена в старата ваша творба — „Тъпчи подчинените си, пълзи и целувай краката на силните“, — е намерила художествена реализация в романа „Невероятни приключения“?

— Това ще кажат читателите и главно вие, литературоведите. За себе си мога да кажа, че ненавиждам тази „философия“ и дотолкова, доколкото тя е намерила място и в „Невероятни приключения“, аз ожесточено воювам с нея.

— Как смятате, отмряло явление ли е онуфриевщината?

— Онуфриевщина ще има, докато има онуфриевци. Кога ще дойде техният край, не се наемам да гадая, но засега те все още съществуват и проявяват удивителна виталност.

— За съществуването на това явление нямат ли вина и наивниците?

— Безспорно. Аз си въобразявам, че началото на края на това явление ще настъпи с изчезването на наивниците. Но се питам — нима човечеството може да живее без наивници?

— В повечето ваши произведения на отрицателните герои се противопоставят положителни. В „Невероятни приключения“ освен разказващия няма друг положителен герой, преобладава концентрирано изображение на отрицателни герои и явления. И въпреки това романът утвърждава социалистическия строй. Как достигнахте до този начин на изображение? Имахте ли някакви образци, изпитвахте ли нечие влияние?

— Нито по някакви образци съм се водил, нито съм бил под някакво влияние при писането на „Невероятни приключения“. Единствените ми учители са били животът и моето идеологическо верую. Аз сам съм участвувал в борбата и зная, че родината ни пожертвува най-свидните си чеда, мои скъпи другари загинаха, за да възтържествува новото, а изведнъж някакви тъмни сили заплашваха да унищожат вярата на хората в силата и справедливостта на нашия строй. Това ме застави да грабна перото и да им обявя война. Затова мисля, че макар и остро сатиричен, романът има положително въздействие, защото бичува слабостите и недостатъците от ясни и чисти позиции. А няма да сме съвсем справедливи, ако твърдим, че в романа няма положителен герой. Ами смехът? Отдавна е из-

вестна мисълта на Маркс, че човечеството се разделя със своето минало, смеейки се.

– Как мислите, в какво се изразява най-ярко вашето присъствие в този роман? В това, че сте преживели подобни случки?

– Не толкова в случките, колкото в интерпретацията на случките. Защо случките в края на краищата могат да бъдат разказвани от много хора, въпросът е как се интерпретират.

– От каква гледна точка се преценяват.

– Да. И как си подходил към тях, как си ги възприел. Направил ли си ги плът от своята плът и кръв от своята кръв. Една от причините да си обичам тоя роман е, че аз усещам живота да кипи в него, неподправения живот, такъв, какъвто е. Аз рядко препрочитам мои произведения, но „Невероятни приключения“ си го препрочитам, интересно ми е. И се смея на местата, които са смешни, живея с образите. . . И понеже прототиповете им са също така живи, дори често пъти сякаш беседвам с тях.

– Имате един разказ „Лусциния кантат“. Там героят ми напомня на Умньо Боев. Да нямат един и същ прототип?

– Този разказ е пак въз основа на истинска случка. Героят е Пан Бурянин, това е един артист, който беше в Плевенския театър. Не зная дали не е починал.

– Това псевдонимът му ли е?

– Да. Аз този разказ го харесвам именно заради Пан Бурянин.

– Има някои черти от Умньо Боев.

– Не съвсем, различават се. Манията им само е еднаква.

– Манията за величие.

– И единият се смята за единствен в света, и другият се смята за единствен в света. Но Умньо в бруталния смисъл се смяташе за неповторим. Аз когато го търсех, винаги казвах: „Там ли е Най-великият?“

– Той не се ли обиждаше?

– Не, не, никак.

– Не го възприемаше като шега?

– Той вярваше, че е най-великият. Само че като излезе романът, той се видя изведнъж изобличен, много се обиди и дори искаше да ме убива.

– Едни и същи случки той ги е виждал от една гледна точка, вие – от друга и оттам идва хуморът в романа.

– Той се видя грозно изобличен, душата му беше разголена. И трагедията беше в това, че той усети фалша на своето естествено съществуване. После, като се помирихме, аз му казвам:

„Защо се сърдиш? Ти си богата личност, аз от тебе съм изградил два образа — на Умньо Боев и на Петьо Гаговски. А от нищожество можеш ли да направиш образ?“

— Романът „Невероятни приключения“ е най-точният отговор на въпроса за влиянието на Априлския пленум върху вашето творчество. Бихте ли добавили още нещо по този въпрос?

— Да се опитвам да кажа нещо повече от онова, което съм казал в творчеството си, е най-малкото нескромно. Непременно ще ме доведе до самопохвала: видите ли, след като ми е пречело това и онова, което после е отстранено, аз какви успехи съм догонил. По-добре по този въпрос да предоставим думата на самите произведения.

— Според мен критиката още не е оценила „Невероятни приключения“ по достойнство. Как мислите, ако Светослав Минков беше успял да напише обещания предговор, отношението на критиката щеше ли да е по-друго?

— „Невероятни приключения“ се появи в момент, крайно неблагоприятен за една сатирична творба. Спомням си думите на Емилиян Станев, който имаше много добро отношение към романа: „Да не очакваш сега някой публично да те похвали? Изключено е. И да се реши някой да напише няколко хубави думи, няма да има кой да ги публикува.“

И това на практика се потвърди. Сатирикът Иван Коларов написал статия, дал я на в. „Народна култура“, одобрили я, набрали я за печат и... на шпалти я снемат, едва тогава открили, че романът заслужавал „по-добра“ рецензия, която непременно по-късно щели да публикуват и която, разбира се, никога не се появи. Коларов се принуди да отпечата статията си в „Театрална самодейност“.[28]

„Литературен фронт“ държа цял век една рецензия за романа от проф. д-р Христо Дудевски и най-накрая я публикува осакатена.[29]

За „Невероятни приключения“ пръв се обади литературният критик Михаил Василев, а в-к „Народна армия“ набра кураж и публикува цялата му статия.[30]

Така че и да беше успял да напише обещания предговор Светослав Минков, това според мене нямаше много да промени нещата, защото все още не се беше състояла първата по рода си теоретична конференция по въпросите на хумора и сатирата, с която се заангажира лично др. Тодор Живков и спомогна да се създаде коренно различен климат в тази област.

Преди това един известен наш литературен критик най-чистосърдечно ми изповяда, че като прочел „Невероятни при-

ключения“, дълго се колебал да вземе писалката и да напише няколко хубави думи, но в последна сметка решил, че по-добре ще е въобще да не се вдига шум около този роман, да не би това да стане причина аз да пострадам.

– Как виждате мястото на сатирата в днешния ни литературен живот?

– Аз държа на думите на др. Тодор Живков, които той каза във връзка с нашата конференция за хумора и сатирата, че нашият народ не може да не се смее. Стига сатирата, която предизвиква този смях, да бие по нашите слабости от здрави идейни позиции, да бие така, както родната майка бие детето си, а не като мащехата. Да сме хирурзи, а не касапи. И едното, и другото е болезнено, но едното има за цел да оздрави, а другото — да умори.

– Случвало ли се е някога вашето чувство за хумор да ви помогне в трудна ситуация?

– Чувството за хумор е съпътствувало всяка стъпка в живота ми и ми е помагало твърде много да понасям значително по-леко почти всички несгоди. Тъкмо поради това аз написах първата си сатира „Метаморфозата на Генчо Гайдата“ в преизподнята на Дирекция на полицията. Като интерниран създадох сборника си със сатири „И ти си...“ (1939 г.).

Нелегалният ми живот в миналото, пък и участието ми в Отечествената война са изпълнени с причудливи случки, когато комичното съжителствува с трагичното и го прави по-лесно поносимо.

– В коя ваша творба усещането, че сте свързан с потребностите на историческия момент, е било най-силно?

– Комай нямам произведение, при писането на което да не съм имал усещане за връзката с потребностите на историческия момент. Нещо повече — смело мога да кажа, че всички мои творби са плод на това усещане. Когато пишех „И ти си...“ и „Философията на един охлюв“, аз имах усещане, че „кова оръжия“ за воюването против един свят на несправедливости. А когато създавах „Невероятни приключения“, имах усещане, че пак „кова оръжие“, но този път срещу бацилите, от които боледува нашето общество.

– Защо избрахте хумора като средство за борба? Не сте ли мислил за сериозен (в смисъл — не хумористичен) роман със същата идея?

– Аз дълбоко вярвам в могъществото на хумора, на присмеха. Той може да уязвява недъзите много по-осезателно и от най-ожесточената филипика на т. нар. „сериозна белетристика“. Стига да можеш да го владееш това оръжие!

— Според Исак Паси — „Колкото по-сатирично, толкова по-гневно“. Какво чувство преобладаваше у вас, когато писахте „Невероятни приключения“: Гневът?... Негодуванието?... Оскърбление от това, че в мечтаното общество все пак намират почва такива отвратителни явления?

— Не съм склонен към теоретизиране, нито пък да влизам в теоретичен спор с когото и да било по тези въпроси. Ако приемем за вярно твърдението „Колкото по-сатирично, толкова по-гневно“, то навярно трябва да приемем и обратното твърдение — „Колкото по-гневно, толкова по-сатирично“. Тогава сигурно ще стигнем до извода, че типове от рода на Хитлер, са най-големите сатирици.

Според мене не всичко писано, което по един или друг начин представлява критика на установени порядки или недъзи, било то на определено общество или отделни личности в него, е свързано с понятието сатира. Ако би било така, то трудно бихме открили на световния литературен пазар истински творби, които да не бъдат наречени сатирични.

В действителност знаем, че не е така; че твърде ограничен е броят на ония хубави произведения, които бихме могли с чиста съвест да наречем сатирични, а техните автори — сатирици. Защото сатирата е тясно свързана с хумора. Тези две понятия са като сиамските близнаци, жизнено вплетени едно в друго. Не случайно през 1974 година ние проведохме теоретична конференция, посветена на хумора и сатирата — първата по рода си в света. Не случайно и в Габрово имаме Дом на хумора и сатирата. Не случайно и „Стършел“ е седмичник за хумор и сатира.

Сега, конкретно... какво чувство е преобладавало у мен, когато съм писал „Невероятни приключения“?... Мисля, че нито едно от тези, които сочите вие, не е доминирало. Но от всяко едно от тях е имало по нещо. Онова, което ме държеше и ме караше денонощно, понякога до изтощение, да будувам над пишещата машина, бе жаждата да подложа на обществен присмех, следователно да направя нетърпимо, всичко онова, което беше препречило пътя на нашия революционен устрем към мечтаното бъдеще.

— Не се ли опасявахте, че някои епизоди могат да прозвучат като измислени и читателите могат да не им повярват?

— Който се бои от врабци, не сее просо... Освен това всички читатели не могат да бъдат поставени под един знаменател. „Невероятни приключения“ е „словесен роднина“ на карикатурата... Някои пропорции съвсем умишлено са отдалечени от

обичайните. Вероятно те биха могли да подразнят обичайното око. Но всичко това за мене не е съществувало като проблем. Пък и в многото срещи, които съм имал с читатели, и в писмата, които получавам от тях, такъв въпрос не е повдиган.

– Какви бихте искали да бъдат първите думи на един читател, току-що завършил последните страници на романа „Невероятни приключения“?

– Мога ли да бъда съвсем откровен?

– Желателно е!

– Мамка му на Аржентинеца!...

– И само толкова?

– Мисля, че в тази „анатема“ се съдържа всичко... Доколкото познавам духовния мир на нашия народ, с такава „благословия“ той удостоява само онова, което му се понрави.

Не зная дали ви казах каква оценка на романа направи Венко Марковски. Той ми каза така: „Нищо от твоите произведения да не остане, „Невероятни приключения“ ще остане.“ А своята книга „Предания заветни“ ми подари с посвещение: „На големия сатирик Иван Аржентински, твореца на „Невероятни приключения“ — съвременния „Бай Ганьо“.

V. „НЯМА ТАКОВА ВРЕМЕ, КОЕТО ПРЕЧИ НА ЧОВЕКА ДА БЪДЕ ДОСТОЕН“

27 септември 1979 г.

— Избрах за мото на нашия разговор тези думи от вашата пиеса „Среща с гнева на хората“, защото искам да поговорим за един достоен българин — генерал Владимир Заимов. Кога се запознахте с него?

— С генерал Заимов ме запозна Тодор Кръстев през 1936 г. Домът му беше на бул. „Карл Шведски“ 52 (сегашния бул. „Волгоград“). Заимов работеше в помощ на съветското разузнаване, но самият той не се смяташе за разузнавач, казваше, че неговата стихия е откритият бой. И той е доказал това с участието си в Балканската, Междусъюзническата и Първата световна война. Проявява такъв героизъм, че дори Фердинанд е принуден да изпрати на стария Заимов телеграма: „Поклон пред този, който създаде нашия калимански герой!“ Когато помощникът на съветския военен аташе в България Савченко му предлага да бъде прехвърлен в СССР, защото е в опасност, той казва: „Какъв генерал съм аз, ако бягам, когато е опасно? Може и да загина, на фронта се и загива, но моето място е тук, аз съм български патриот и ще остана в родината, каквото и да се случи.“

— Бихте ли се опитали да отговорите на такъв въпрос — как протичаше един ден на ген. Заимов?

— Сутрин денят му започваше с влизане в банята — стар навик. Освен бръснене в тоалета му влизаше и обливане с топла и студена вода — редуване ту едната, ту другата. Обичаше да се занимава с цветя. Обичаше да чете. И български, и руски автори, особено Гогол... Но въобще дейността му беше многостранна. Не беше както примерно работата на Савченко, който е кадрови разведчик, да се грижи единствено за това, какви задачи е получил от своя център. Заимов беше и политик, и общественик, и разузнавач. Той водеше активна политическа пропаганда и агитация, участвуваше във всички публични прояви на прогресивните среди, кандидатира се дори за депутат от името на Народния фронт... И едновременно с това вършеше конспиративна дейност.

– Имаше ли Заимов връзки с дейци на комунистическата партия?

– Когато цар Борис повикал Заимов и му предложил да се върне на действуваща служба в армията и висока длъжност – началник на Генералния щаб на войската, — той категорично отказал да приеме предложението. Тогава решава, че с помощта на войската може да се помогне на опозицията да изведе страната на нов път. Но опозиционните водачи се оказват страхливци и планът на Заимов се проваля. Той е бил много отчаян и затова сам поискал среща с партиен функционер. Срещнал се е с Антон Иванов (за тази среща пише и Цола Драгойчева в „Шурмът“) и от него е разбрал, че лично Георги Димитров му възлага големи надежди. Защото една намеса на военните в решителния момент е можела да спести много народна кръв. Генерал Заимов беше голям патриот и интернационалист. Рядко са хората, които с такава убеденост като него могат да защищават веруюто си. Без да е комунист. Когато председателят на съда му казва: „Какво разбираш ти от болшевизъм и комунизъм, та така сляпо си се привързал към тях?“ Заимов казва: „Г-н председателю, аз от болшевизъм и комунизъм нищо не разбирам, но съм убеден, че едни идеи, щом са възприети от великия руски народ, те не могат да бъдат лоши!“ Колко честен беше ген. Заимов и колко неподкупен! Когато в съда го обвиняват, че се е продал на чужда държава, той отвръща: „Хората се продават за пари, а от документите вие видяхте, че къщата ми е ипотекирана, пенсията — заложена, потънал съм до гуша в дългове. Такова ли е състоянието на ония, които се продават за пари?“ Заимов беше убеден русофил, нито за миг не се съмняваше в победата на Червената армия. Когато в съда му казват, че е напразна тази вяра, че Русия загива, той отговаря така:

Умом Россию не объять,
аршином общим не измерить!
У ней особенная стать,
в Россию можно только
верить!

Председателят на съда го прекъсва: „Болшевишки брътвежи!“, на което Заимов отговаря иронично: „Не, господин председателю, това е големият руски поет Тютчев, а той е живял и творил още преди в Русия да има болшевики!“

– Колко време работихте заедно със Заимов?

— От 1936 г. почти до ареста му през 1942 г. Той не издаде нито един от сътрудниците си. Издържа жестокостите на най-зверски инквизиции, пое всичко върху себе си и не стана предател. Нашето революционно движение е пълно със случаи, когато убедени борци не са издържали на инквизициите и са ставали неволни предатели. Само който е попадал в ръцете на полицията, знае какъв невероятно голям подвиг е да издържиш. Това изпитание е най-страшното. Самата смърт в сравнение с него е нищо, дори тя е спасение. Генерал Заимов е и затова голям, защото издържа, без да предизвика провал.

— Как се роди идеята за пиесата „Любов, която изгаря"?

— Подвигът на Заимов отдавна живееше у мен. Като човек, който го познава отблизо и който е бил напълно покорен от добродетелите му, от геройската му смърт, аз чувствувах необходимост да споделя вълненията си. Не бързах, защото тогава у нас все още не се знаеше самата истина за Заимов. Дори някои го смятаха за звенар. Когато разбраха, че се готвя да пиша пиеса за него, намериха се хора, които ми подхвърлиха: „Абе за тоя ли звенар намери да пишеш?" По този въпрос аз лично ходих при Димо Казасов и го попитах така: „Кажете моля ви, по кое време ген. Заимов е бил звенар?" Димо Казасов отговори: „Драги Аржентински, генерал Заимов никога не е бил звенар! Това са празни приказки на хора, които не познават добре нашата нова история."

— Откъде тогава е идвало това мнение?

— Главно поради участието на ген. Заимов във Военния съюз и превратата на 19-майците, където първа цигулка свиреха звенарите и тясно свързания с тях Дамян Велчев. Освен това след 9. IX. 1944 г. самите звенари направиха опит да използуват името на Заимов за свои политически цели. Те участвуваха в Отечествения фронт и неговото правителство и искаха да си присвоят една голяма дейност и едно голямо име. Самият Заимов ненавиждаше звенарите и особено Дамян Велчев. За него той казваше: „Дамян е републикански монархист, той е против Борис III, но няма нищо против Симеонча."

— Какво ви наведе на мисълта за роман за ген. Заимов, след като вече бяхте написали пиесата „Любов, която изгаря"?

— Откровено казано, романа го написах по искане. Поискаха ми, казаха: „Ти си добре запознат с живота на Заимов, работил си с него, искаме освен драмата да има и едно четиво за Заимов."

— С кое издателство сключихте договор?

— Договор сключих с културния отдел на Министерството

на вътрешните работи. А по тяхна препоръка го дадох на Военно издателство.

– В романа героите със своите истински имена ли са?

– С истинските си имена в романа са: ген. Заимов, жена му, синът му, дъщеря му и някои други герои. Има и герои с приблизително същите имена, по една буква само е сменена, за да не ме ангажира живият човек.

– А има ли изцяло измислени герои?

– Не, почти няма. На тези двамата защитници, които съдът определя на Заимов и той се отказва от тях, съм дал произволни имена, защото те не са ме интересували като образи, те просто маркират един момент, трябват ми само за антитеза и затуй съвсем малко се явяват. Борис III е с името си, немските агенти също.

– Савченко?

– Савченко е с истинското си име. Той и сега е жив и здрав.

– В романа има една героиня Стефания Шварц, която липсва в драмата. Тя действително лице ли е?

– Да.

– Провалът, който става с нея ли е причината гестапо да се добере до следите на ген. Заимов?

– Да.

– Защото в драмата не става много ясно как успяват да влязат в дирите на Заимов.

– Когато пишех драмата, по тези въпроси все още не можех да говоря съвсем открито. Въобще за Заимов като участник в разузнаването в подкрепа на СССР не можех да пиша всичко. Тогаз събитията бяха още много пресни.

– А как мислите, ако не беше станал този провал, можеше ли да не разкрият ген. Заимов?

– Вижте какво, те рано или късно щяха да се доберат до него, защото Заимов беше много популярен и в същото време много откровен, за да остане в тайна това, което прави. Той за разлика от класическите разузнавачи беше емоционална личност. Например той заплюва ген. Луков на улицата и го нарича подлец и предател. И когато му казват, че не трябва да се поддава на никакви провокации, защото дейността, с която се занимава, изисква максимална секретност, Заимов казва: „Той наистина е подлец и все някой трябваше да му го каже." Ето това един класически разузнавач не би го направил. Нито един литературен герой разузнавач.

– Това означава ли, че ген. Заимов не е бил професионален разузнавач?

БАН
Институт за литература
БИБЛИОТЕКА

— Разбира се. Разузнаването за Заимов е само етап в неговата борба. Когато фронтът минава по тая линия на невидимостта, той е разузнавач. Но той сам казва, че когато Червената армия стигне до България, ще изостави този начин на борба и ще застане начело на своите артилеристи, защото неговата стихия е откритият бой.

— Какви са били взаимоотношенията между ген. Заимов и Савченко?

— Савченко в сравнение със Заимов тогава беше младеж, в началото на кариерата си. Естествено е при големия авторитет, който имаше Заимов, той да гледа на него дори като на баща и е чувствувал зрелостта на Заимов по много въпроси. Савченко дори казваше, че се е боял да не би с някоя своя постъпка да изпадне в положението на „мальчишка".

— Тогава Савченко не е могъл на своя отговорност да предприеме нещо срещу агент-провокатора, на когото Заимов се предоверява?

— Не е могъл и не е имал право. Опитвал се е, доколкото е могъл, да убеди Заимов, че този човек е агент, но не е успял. Заимов имаше една теза, че е по-добре да сгрешиш, като се довериш, отколкото като не се довериш. По логиката на нещата би трябвало агентът да бъде ликвидиран, но ако има 1 на сто или 1 на хиляда вероятност да не е провокатор, тогава Заимов казва не.

— В романа пишете, че Заимов е един от първите, разкрили плана „Барбароса" за нападението на Германия над СССР. Знаете ли откъде е имал тези сведения?

— Точно откъде е разбрал, за историята остава тайна. Обаче щом разбира, той веднага иска среща със Савченко и му докладва това, без да му казва източника. И когато Савченко го пита, може ли да се доверяваме на източника, Заимов отговаря, че източникът е най-сигурен, от най-сигурно място са сведенията. Но кое е това място и до днес не се знае. Той наистина е пръв, преди Зорге.

— Преди Зорге?

— Преди Зорге насочва вниманието на съветските хора към плана „Барбароса". За голямо съжаление не са му повярвали.

— Мислите ли, че ако царят се беше обърнал към някой друг, покóрен генерал вместо към Заимов нашите войски щяха да се бият срещу Червената армия?

— Не. Тогава се говореше, че когато Борис отишъл в Пловдивския гарнизон, строили войниците и царят лично им говорил. Когато накрая казал: „Който от вас е съгласен да воюва

срещу СССР, две крачки напред!“ излезли само един фелдфебел и един войник. Никой друг.

– От цял гарнизон?

– От цял гарнизон.

– Сигурно за това е търсил подкрепата на Заимов, който е бил популярен сред народа и войската, за да ги спечели.

– Лично мое мнение е, че Борис III, като много хитър Кобург, не е желаел да се вмесва в тая война. За него е било ясно като бял ден, че ако се намеси, това ще значи край и на неговата корона. И единствено от желание да си запази короната, а не от нещо друго, той се е мъчел да избегне една пряка намеса с армия на Източния фронт. Не случайно при срещата си с Хитлер той използува провала със Заимов и казва: „Майн фюрер, вие виждате какво правят моите генерали, те шпионират, те са на страната на СССР. Как мога с такава армия да тръгна срещу руснаците?“ Та той използува провала със Заимов в своя полза, за да защити тезата, че българският войник не е годен да воюва срещу съветския войник. Тогава имаше една такава фраза: царицата с италианците, царят с германците, а народът с руснаците. Туй се знаеше навсякъде. И ако се бяха осмелили да хвърлят нашата армия срещу съветската, по-голямата част от войниците щяха да преминат масово на тяхна страна. Аз в това време нали бях из армията и зная какви бяха долу настроенията. Не говоря за офицерите германофили, каквито естествено имаше, но войнишката маса беше 90% русофилски настроена, да не кажа сто на сто. И местата, където щяха да сложат български войски, щяха да бъдат най-уязвимите места от германския фронт.

– В романа „Непокорният генерал“ вие използувате много документални материали. Как се сдобихте с тях?

– Още когато започнах да пиша романа и вече знаех, че мога да кажа много от фактите за участието на Заимов в помощ по съветското разузнаване, аз се обърнах с писма към Савченко, с когото сме приятели, и го помолих да ми доизясни някои моменти, които лично на мен не ми бяха много ясни. Един от тези моменти беше как Савченко като кадрови разузнавач не е успял да усети, че има пред себе си агент-провокатор, какъвто е бил Флориан. Писах му редица писма с подробни въпроси, на които съответно исках подробни отговори. Савченко ми отговаря, но пише за всичко друго, само не и за това, което го питам. Един път влизам в телефонна връзка с него и го питам: „Яков Семьонич, ти не четеш ли моите писма? Отговаряш ми съвсем друго, не това, което ме интере-

сува.“ Тогава той ми каза: „Иван Иванич, ти не разбра ли, че докато не дойдеш в Москва, нищо няма да узнаеш.“ И тогава аз взех две седмици творчески отпуск и заминах в Москва. В неговия дом, сочейки главата си, Савченко ми каза: „Иван Иванич, тази глава е желязна каса, ключа от която се държи от един генерал. Само той има право да отключва и да вади оттам тайни. Но като разбрах, че ти ще пишеш книга за Заимов, реших — щом Заимов е жертвувал живота си за една благородна кауза, защо и аз да не жертвувам нещо за него? На всички твои въпроси аз съм написал подробни отговори. Ето ги. Използувай ги както намериш за добре, дори това да ми коства живота.“ И той ми даде цяла папка, която аз пазя и ще я предам на музея „Владимир Заимов“. След като написах книгата и му я изпратих, той не ми отговори с нито един ред. Пише ми всякакви други неща, но за книгата — не. Но от обръщенията „Мили Ваня...“ разбирам, че му е допаднала...

— Значи ли това, че един съвременник може да черпи от вашата книга достоверни материали?

— Да. Аз на места съм запазил текста такъв, какъвто е в писмата на Савченко.

— От романа става ясно, че Савченко е разбрал истинската роля на провокатора Флориан.

— Като кадрови разузнавач Савченко е открил някои пропуски в думите и държането на Флориан и е предусетил какъв е, но не е успял да убеди ген. Заимов да не му се доверява. През цялото време агент-провокаторът е стоял облечен, не е свалил палтото си, макар че е било задушно, и Савченко е бил сигурен, че е въоръжен.

— А този А-14, за когото споменавате, че е бил „очите“ на полицията в дома на Заимов?

— А-14 е разкрит едва след 9. IX. 1944 г. Той и след победата успя да се вмъкне в нашето разузнаване, много късно го разкриха, беше дълбоко законспириран.

— Георги Милков също е имал достъп до дома на Заимов.

— Да. Него го разкриха и ликвидираха още преди 9. IX.

— Имаше ли моменти при написването на романа, когато се налагаше да използувате творческата фантазия?

— Само там, където трябваше да свързвам отделните епизоди. Защото в романа аз не мога да вървя по хронологията на живота. За нещо, за което нямам документ, предполагам как най-вероятно е станало и тогава фантазията работи.

— Все пак как постигахте достоверност и в тези епизоди?

— Първо се съобразявах с историческите факти от онова

време. Познавам добре историята, събитията тогава и търся мястото на Заимов в тях. Това, което го нямам като документ, аз го намирам по пътя на логиката и на историческото развитие, и на образа.

– Вие познавате Заимов като характер и бихте могли да определите как ще реагира в даден момент.

– Да, да. Аз имам право в такива случаи на въображение, нямам право само да му приписвам неща, които не са в унисон с неговия характер.

– А доктор Бохорска, която съществува в драмата, измислена ли е? В романа я няма.

– Тя е измислена. Има някаква жена, която аз лично не познавам, за която само съм чувал и въз основа на малкото, което имах, се опитах да изградя този образ. Но в романа го няма, защото в романа имам повече работа с документи.

– Следователно в романа измислените лица и епизоди са значително по-малко.

– Да. Но романът ме измъчи повече, защото трябваше да имам предвид, че близките на Заимов са живи, хората, с които е работил, също и всеки от тях с увеличително стъкло ще гледа и ще търси дали няма нещо в разрез с фактите.

Много време ми отне образът на Заимов, макар че ми е съвършено ясен и много го обичам. Но той вече е стъпил на един пиедестал в съзнанието на хората. Най-трудно е да посегнеш на такива образи. Трябваше да държа сметка за това и в същото време да създам жив образ, човек, роден от земна майка, който има не само качества, но и слабости. Това е трудно. Трябваше да кажа истината за Заимов, защото само истината възвеличава най-трайно образа му. Реших така: ще го пресъздам такъв, какъвто го познавам, какъвто аз съм го обикнал и съм му повярвал, пък после нека всеки ме съди по своему.

– Интересно е как в семейството на Заимов са приели книгата ви.

– Един ден идва Любомир Павлов и ми казва: „Днес срещнах Анна Заимова, тя се изказа много ласкаво за книгата ти и поръча: „Поздравете го нарочно, той много добре е разбрал кой е генерал Заимов.“ Когато ѝ поднасях книгата, тя много хареса заглавието. Като го прочете ми каза: „Колко точно е казано! Той наистина беше непокорен генерал.“ За Новата година получих следната телеграма от нея: „Приемете сърдечни пожелания за здраве, радости и успехи. Благодаря ви за всичко, което сторихте, и за обичта ви към генерал Заимов.“

— А как избрахте заглавието на книгата?

— То идва от самия образ. В моите очи, в моето въображение Заимов е един непокорен генерал. Докато пишех романа, много приятели ми даваха разни идеи за заглавия, но това ми се видя най-подходящо.

— Струва ми се, че в заглавието има едно вътрешно противоречие — генерал, военен, длъжен е да бъде покорен на волята на висшестоящите.

— Да, да. Самото заглавие говори. Аз не си спомням има ли го в романа този епизод, дето Заимов си изпилил короната на сабята.

— Има го. И се явява на доклад пред царя с изпилена корона.

— Борис като го вижда, пита как е възможно. Заимов отговаря: „Ваше величество, аз не мога да си позволя с ръка да потискам короната.“ Царят казва: „И моята сабя има корона.“ Заимов: „Да, но короната е ваша и вие можете да правите с нея каквото искате.“

— Другарю Аржентински, бихте ли могли да определите какво влияние има върху вас личността на генерал Заимов?

— Огромно. Преди всичко като личен пример за безкористна любов и служене на родината. Като морал, като себеотрицание и готовност за саможертва, като трудолюбие... Никога не съм срещал по-достоен от него човек. По-честен. Той беше с големи възможности, можеше да живее охолно, но предпочете куршума пред добрия живот. Когато поднесох „Непокорният генерал“ на Анна Заимова, тя сложи ръка на книгата, като че я галеше, и след болезнена въздишка промълви: „Как го загубихме?“ И тогава аз ѝ отговорих: „Другарко Заимова, разрешете ми една еретична мисъл — ние не сме го загубили. Знаете ли, че всичките ония господа, които по негово време са били генерали, вече са покойници, мъртви във всяко едно отношение и никой повече не си спомня за тях, а името на генерал Владимир Заимов от ден на ден все повече светлее. Подвигът му го превърна в национален герой.“

Той сам добре съзнаваше колко висока е цената на неговата кръв. В един от най-трудните моменти в живота му, а според мен и един от най-ярките, когато след произнасяне на смъртната присъда при него се явяват двамата му официални защитници и го молят да подпише приготвената от тях молба до величеството за помилване, той дръзко ги отблъсква като им казва: „Как не можете да разберете, господа, че тук не ста-

ва въпрос за спасяването на живота на един отделен човек, пък бил той и генерал, а за съдбата на тази наша бедна и многострадална родина! Нашата земя е напоена с толкова много народна кръв... липсваше ѝ само генералска кръв. Моята кръв ще бъде оръжие в ръцете на ония добри българи, които утре, когато кафявите пълчища бъдат разгромени, ще молят пощада за България от победителите. Сега ясно ли ви е, че аз наистина нямам друг избор?"

— Смятате ли, че в романа сте обогатили образа в сравнение с драмата?

— Надявам се да е така. Поне така съм мислил, когато съм писал романа. Тук съм направил опит да разгърна вътрешните му терзания при изключително трудни моменти от неговата борба, за които по-рано ми беше забранено да пиша, а в тях с особена сила се изявява неговото изключително човеколюбие, това заимовско: „По-добре е да сгрешиш, като се довериш, отколкото да сториш обратното и да погубиш един честен човек." Такъв момент липсва в драмата. Ако сега седна да я преработвам, много нови неща бих вмъкнал, които безспорно ще я обогатят...

— А филмовите дейци проявиха ли интерес към пиесата ви?

— С големия наш кинорежисьор Дако Даковски, починал преждевременно, бяхме добри приятели още преди 9. IX. 1944 г. Един ден той ми се обади по телефона: „Ванка, гледах твоята пиеса „Любов, която изгаря". Този генерал Заимов бил голям българин, голям герой! Развълнува ме. Знаеш ли какъв филм става от тази пиеса? Защо не опиташ да напишеш сценарий?" Хванах се веднага за перото. След един месец му занесох нещо подобно на сценарий. На другия ден Дако ми се обажда — готов бил да го снема така, както е. Дал го на сценарната комисия да го включат в плана. От сценарната комисия ми казаха, че над този материал трябвало още да се поработи... С една дума, от сценарият ми не излезе нищо. Но филм за ген. Заимов все пак излезе — „Цар и генерал" със сценарий от Л. Станев, за който Тодор Павлов писа: „Цар без генерал". Все ми се струва, а може и да се лъжа, че ако ме бяха поканили поне като консултант, образът на ген. Заимов във филма щеше да бъде по-убедителен.

— Другарю Аржентински, по онова време в прогресивните среди вярваха ли, че Германия може да нападне СССР?

— Тогава ТАСС опровергаваше постоянно всички съобщения за такова нападение. Излезе и брошура „ТАСС опровер-

гава“. Но лично за мен не беше изненада, защото бях вече във връзка с генерал Заимов и знаех, че рано или късно събитията ще се развият точно така. Но наивно вярвах, че изходът на войната ще се реши още на самата граница. Хранех някаква надежда, че от шестте милиона, които бяха гласували за Германската комунистическа партия, има облечени във военни мундири и те няма така бясно да воюват против Съветския съюз. Не знаех до каква степен беше объркал умовете на хората националсоциализмът.

— Един месец след разстрела на генерал Заимов е изпълнена смъртната присъда на Никола Вапцаров. Как смятате, Заимов познаваше ли Вапцаров, знаеше ли за дейността му?

— Не. Нито го познаваше лично, нито знаеше нещо за партийната му дейност, защото самият генерал не беше член на партията. Той работеше като голям патриот не само на своята страна, но и на руския народ. Не познавам друг такъв пламенен русофил.

— В неговите жили тече наполовина руска кръв, това е естествено. А кога беше вашата последна среща с Вапцаров?

— В края на 1941 г. бях мобилизиран в една рота, която охраняваше линията Радомир — границата до Гюешево. Там има много тунели. Усетих, че ротният командир Лазар Калоянов[31] е наш и полека-лека се сработихме с него. В моя взвод също разбрах кои от хората са наши и ги организирах. Но все още нямахме връзка с партията. И тогава първата връзка с партията ми даде Вапцаров.

— Помните ли къде се срещнахте?

— При едно мое идване в София се отбих в кафене „Средец“. Влизам и този Георги Милков, за когото споменах, ме посреща тържествено: „О, как си, какво правиш? Как върви там, успяхте ли да се свържете?“ И гледам Вапцаров ми маха с ръка, прави ми някакви знаци. После с Вапцаров си уредихме среща в Централна поща, отделението за телеграми, и той ми каза тогава: „Откъде го познаваш този Милков?“ „Генерал Заимов ме запозна.“ „Пази се от него, не му казвай всичко, което знаеш, има нещо около тази личност!“ На тази среща Вапцаров подробно ме разпита в каква част съм мобилизиран, какво е настроението сред хората, как се коментират събитията на Източния фронт. Интересуваше се имаме ли някаква организация. Дадох му моя адрес и адреса на ротния командир Лазар Калоянов и Кольо ме увери, че съвсем скоро ще имаме връзка с партията. Не след дълго ротният ме извика и ми съобщи, че идвал наш другар, който искал да говори с мен и

обещал скоро пак да се обади. Така чрез Вапцаров беше установена връзката с партията.

— Спомняте ли си някои от участниците в тази партийна група?

— Зарко Рабанов от Якоруда, Кольо Русков от Банско, имаше и други, беше голяма група и разставена на постове. Добра работа вършеше. Тогава с Лазар лично оглеждахме казармите в Кюстендил и правехме план за действие, в случай че получим заповед. Даже аз с моя взвод бях готов да завзема казармите, ако дойде нареждане за действие. Тогава при нас идва Цвятко Радойнов, идва и Никола Парапунов на два пъти.

— Докога бяхте мобилизиран?

— Около осем месеца. През 1942 г. ме демобилизираха. Когато фашистите бяха под Москва, написах едно стихотворение и в моята група го бяха научили наизуст. То не се печата никъде, предаваха го от ръка на ръка.

— Къде отидохте след демобилизацията?

— Върнах се в София. Бях успял да си запазя униформата и се движех в мундир на подпоручик от царската армия.

— А как се озовахте в Беломорието, и то като учител?

— През 1942 г. върху ръководството на БОНСС беше нанесен тежък удар — след провал бяха арестувани много другари. Тогава аз получих партийно поръчение да изведа вън от София и грижливо да пазя един ръководен другар, за когото се знаело, че ще получи смъртна присъда. Този другар се оказа моят братовчед и приятел д-р Върбан Генчев, който действително беше осъден на смърт след процеса срещу членовете на ръководството на БОНСС през есента на 1942 г. И така, решихме, че по-безопасно ще бъде, ако отидем в Беломорието. Навремето аз бях подал молба да бъда назначен за нередовен волнонаемен учител в нашия край, но ме назначиха в Беломорието, защото за там нямаше кандидати. Сега това беше добре дошло за нас. Както ви казах, аз се движех все още с униформата си от армията и така рисковете намаляха още повече. Бях назначен в село Родопи, а доктора препоръчах като отличен майстор-готвач.

— А той умееше ли да готви?

— Ами, никога не е бил готвач. Отначало това му „звание" беше само за прикритие, но после наистина му се наложи да готви, защото готвачът на държавния лозаро-винарски институт, който беше в околността на село Родопи, напуснал и управителят на института ни помоли за помощ. Аз бях против този

риск, но Върбан казваше: „Колко манджи съм зяносал като студент, и сега ще се оправя."

— Д-р Върбан Генчев е с медицинско образование, имаше ли случай да използува знанията си?

— Да, имаше случай и след това трябваше да бягаме от селото, защото гъркът, когото Върбан лекуваше, беше с единия крак в гроба, но след известно време оздравя и за него докторът беше ангел-спасител. Славата му на чудотворец се разнесе по цялата околност. Представяте ли си какво можеше да ни се случи, ако всички болни се юрнеха към доктора? Още повече че през цялото време, докато бяхме в Беломорието, ние пишехме на ръка позиви, някои от по-наблюдателните сигурно се досещаха какви сме. А когато беше разгромена армията на Паулус при Сталинград, ние така явно изразявахме радостта си, че и слепите биха видели, че не сме никакви „кметски наместници".

— В тези трудни години вие сте имали възможност да опознаете д-р Върбан Генчев. Какъв беше той като човек?

— Имаше силно развито чувство за хумор. Може би по това си приличахме, допадахме си. И тогава, в Беломорието, ако някой ни гледаше отстрани, щеше да си помисли, че по-безгрижни и по-лекомислени хора от нас няма. А Върбан вече имаше смъртна присъда, аз като укривател на осъден според закона автоматически консумирам размера на присъдата му. Все едно че и аз съм осъден. И не само аз, но и всеки, който му даде подслон. Може да ви се стори неправдоподобно, но той се шегуваше със смъртната си присъда. Казваше: „Виж каква висока оценка е дал врагът на дейността ми! Щом ми е приготвил насапунено въже, значи не съм за всяка уста лъжица, а съм един от гробокопачите му." Друго качество на Върбан Генчев беше неговата вярност към лекарския дълг. Никога, и при най-тежки обстоятелства, той не пренебрегна този свой дълг. Помагаше на болните, рискувайки собствения си живот. Така беше в Беломорието, така беше и по-късно, когато отиде в партизанския отряд. Това се оказа в крайна сметка фатално. В село Царски извор той решава да прегледа тежко болното дете на свои ятаци и попада в обръча на блокадата. След като не успяват да пробият блокадата и става ясно, че е обграден, той изпълнява с чест партизанската клетва да не попадне жив в ръцете на врага — последният изстрел запазва за себе си...

VI. „ЗЛАТОТО СЕ ПРОБВА В ОГЪНЯ, СИЛНИЯТ МЪЖ — В ИЗПИТАНИЕТО“

6 октомври 1979 г.

— Вие обичате тази латинска поговорка и тя е напълно подходяща при характеризирането на героите от вашите „военни“ произведения — участници в антифашистката борба, бойци и командири от Българската народна армия. Разкажете, моля, къде посрещнахте 9. IX. 1944 година?

— Случи се така, че бях в Нова Загора. Пътувах с бързия влак Бургас — София. Бях болен, някакъв проклет задух отново ме беше стиснал за гърлото и имах впечатление, че този път ще ме довърши. Още при качването се настаних в единия ъгъл до прозореца на купето и се опитах да заспя.

На всяка цена трябваше да се добера до Нова Загора, където имах другари, които щяха да ми помогнат бързо да се оправя. Нямах време за дълго боледуване, защото в София ме чакаше др. Петър Станев. За пръв път с него се свързах през 1935 г. Той беше тогава сътрудник на ЦК на партията по военните въпроси, а аз отговорник за партийната работа в ШЗО, където отбивах редовната си служба. Сигурно пак щеше да ми възложи някоя „по-специална задача“, както обичаше той да казва.

На една гара при нас се качи мъж в мундир на поручик, в лицето на когото познах поручик Врагов. С него някога ме беше запознал лично ген. Заимов. Представи ми го като бивш свой адютант, уволнен от войската заради републиканските си идеи. Тогава той ми се представи като заклет антифашист. По-късно случайно бях срещнал този Врагов в София. Това беше след победата при Сталинград и аз ликувах. Но ентусиазмът ми съвсем се изпари, когато Врагов ми заговори за „еластична отбрана“ и други подобни. Стана ми ясно какъв е и едва успях да се измъкна от компанията му. По-късно разбрах, че дори успял да се окървави — участвувал в убийството на невинни хора.

И ето го сега същия Врагов. Позна ме и зяпна от изненада. Беше пийнал, но като че изведнъж изтрезня. Завързахме раз-

говор и аз прибягнах до една хитрост, за да мога да се измъкна — казах му, че щом пристигнем в София, ще се отбием непременно някъде на чашка. Той се преструваше на приятно изненадан, но очите му не ме изпускаха, явно беше, че не ми вярва. Пристигнахме на гара Нова Загора, а Врагов продължаваше да ме наблюдава. Плановете ми се проваляха, но нямах друг изход — за него аз пътувах до София. Да се опитам да сляза другаде, беше крайно рисковано, защото ясно виждах, че този път той няма намерение да ме изпуска. Дори за да не заспи, започна да пуши цигара след цигара.

По едно време изглежда, че преумората надделя, и той задряма. Станах и без да взема шлифера си, предпазливо излязох в коридора. Запалих цигара и като се правех на разсеян, поглеждах под око към купето — Врагов като че ли наистина спеше.

През това време влакът навлезе в гара Стара Загора. Щом спря, без да губя нито секунда,аз се измъкнах заедно със слизащите пътници. Влязох в клозетите на гарата и оттам наблюдавах дали ще се вдигне шум и ще започнат да ме търсят. Излязох, след като влакът потегли и аз се убедих, че няма нищо подозрително. Сигурно Врагов е продължил да спи...

— Прилича на епизод от приключенски филм. Какво направихте след това?

— Тъкмо се чудех кой път да хвана и гледам на перона един стар мой познат от странствуванията ми в Южна Америка — Минчо Иванов, или Ел виехо, дядо Минчо, както му викахме в Патагония. В една партийна организация сме членували, в едни и същи стачни борби сме участвували, заедно сме яли бой в полицията. Като член на териториалния комитет на партията аз не един път съм използувал шивачницата му в гр. Комодоро Ривадавия за нелегални срещи. На всичко отгоре е от Нова Загора. По-голям късмет от това, здраве му кажи!... Оплаках му се от болестта си и той ме увери, че в Нова Загора само за няколко дни щял да ме излекува. Дядо Минчо не скри от мене, че живеел полулегално, но работел активно в партията.

— С кого влязохте във връзка в Нова Загора?

— В Нова Загора се свързах и с др. Георги Лаптев[32] от Кортен (родното село на съпругата ми), който по това време беше околийски отговорник на РМС. Пролетта ние с него проведохме една нелегална среща с група младежи от Кортен, които се готвеха да идат в отряда. Аз им изнесох информация за вътрешното и международно положение и за големите по-

беди на Червената армия. Снабдих ги с предсмъртните стихове на Вапцаров и с други нелегални материали. Изглежда, тогава някой ни издаде, защото на следващата нощ полицията блокира селото и само аз и Георги успяхме да се измъкнем. Останалите участници на срещата бяха арестувани.

Лекарството на дядо Минчо ми подействува много добре, аз бързо се възстанових, но и събитията се развиваха бързо. На 7 септември вечерта дядо Минчо ме заведе в една квартира, където се събраха десетина души от най-доверените в града. От този момент започна трескава подготовка и на Девети септември осъмнахме пред околийското управление с оръжие в ръце.

Сражение нямаше. Навлизането на Червената армия в България беше изцяло парализирало съпротивата на полицаите и те не само че сами сложиха оръжие, но дори предложиха коли, които да отидат и да доведат Новозагорския партизански отряд. Без да пукне пушка, се предаде и местният военен гарнизон. Минчо Иванов стана първият кмет на освободения град.

— Докога останахте в Нова Загора?

— На другия ден осъмнах в столицата. Тя сега ми се видя съвсем друга — една странна смесица от червени знамена и болезнени спомени за кошмарното минало, толкова близко, като че все още не е отминало.

Съвсем близо до гарата, на бул. „Хр. Ботев“ 164, беше бившата ми квартира — свърталище на нелегални и партийни функционери. Там спяхме на едно легло с Янко Славов, обесен в Софийския централен затвор. Насреща беше домът на бай Мико: всичко, каквото успях да измъкна от казармата, когато бях мобилизиран, мина през този дом с помощта на Живка Въжарова, Недялка Касабова и Пенка Денчева, за да подпомогне борбата ни.

Признавам си, с известен страх минах край бившата Дирекция на полицията. Все ми се струваше, че ще бъда арестуван и инквизиран. Само който е попадал в „деветия кръг“ на тази преизподня, може да ме разбере правилно. Мисълта, че съм издържал инквизициите и все пак не съм проговорил и не съм станал предател на другарите си, сега ме изпълваше с гордост и ме караше с умиление да поглеждам вечно трепереща те си ръце.

— Каква беше обстановката в София?

— Все още се чуваха изстрели, но трудно можеше да се разбере кой и защо стреля. Жени и мъже на големи групи се тълпяха на площадите,скандираха революционни лозунги, вдига-

ха юмруци и повтаряха: „Смърт на фашизма! Свобода на народа!“ От високоговорителите звучеше песента: „Отново в полетата бойни, пожарът на бунта гори“.

Въоръжени младежи с червени ленти сновяха възбудено по улиците, мъчеха се да въдворят ред и от време на време отвеждаха в ареста заловени бивши полицейски агенти, жандармеристи и други „окървавени гадове“.

— Каква беше първата ви бойна задача след победата?

— Понеже бях запасен офицер, веднага ме изпратиха в 1-ви пехотен полк, който се готвел за контраудар. Задачата не излезе толкова трудна, колкото си я представяхме. По ъглите на казармата, пред входовете и на някои други стратегически места наистина имаше поставени картечници, но ония, които трябваше да стрелят с тези картечници, бяха с революцията. Щом ни видяха с автоматите и червените ленти, войниците викнаха „Ура!“, спуснаха се към нас и ни понесоха на ръце. Господа офицерите, изплашени до смърт, заявиха, че не готвели никакъв контраудар, напротив, и те били с новата власт, но картечниците поставили, за да се предпазят от „саморазправа на тълпите“. По наше нареждане картечниците веднага бяха прибрани в оръжейните складове.

Последва нова подобна задача. Нещо подозрително ставало в Школата за запасни офицери в Лозенец, затова веднага ни отправиха там двамата с Недялко Панчев[33] (сега о. з. полковник). Началствата ни посрещнаха сдържано, дори явно неприязнено. Имах впечатление, че едва ни търпят, защото не им достигаха сили за съпротива. Всичко това се отразяваше на духа и на самите школници — бащите на мнозина от тях бяха наши отявлени врагове. Едва след импровизирания митинг, на който двамата с Недялко произнесохме пламенни слова, атмосферата се промени — болшинството школници започнаха да ръкопляскат.

След обхождането и на други военни части накрая докладвахме: реакционните елементи във войската са обезвредени и повече не са в състояние да обърнат оръжие против новата революционна власт!

Няколко дни бях нещо като комендант на гара София, след което ме повикаха в Главния щаб на НОВА (Народоосвободителната въстаническа армия) и ми наредиха да замина за фронта като помощник-командир на полк.

— В един свой спомен, отпечатан във в. „Литературен фронт“, бр. 19 от 1965 г., описвате интересен епизод от заминаването ви на фронта. Разкажете нещо повече за това време.

— Аз тръгнах за фронта броени дни след победата, някъде към средата на септември. Един ден бях повикан по спешност в Главния щаб на НОВА, който се намираше във Военното министерство. Вътре ме посрещнаха познати другари. Те веднага ме отведоха при един възнисичък полковник. Неулегналата му униформа показваше, че отскоро е произведен, но държането му беше на стар, опитен командир. Като ме видя, той ме прегърна. Беше Петър Вранчев, с когото добре се познавахме.

Той ми обясни, че се създава помощник-командирски институт, за който трябват здрави другари, които да се заемат с революционната реорганизация на войсковите части. Освен това хитлеристките войски в Югославия се прегрупирвали близо до нашата граница и се подготвяли да нахлуят в страната ни. Нашата задача беше спешно да реорганизираме частите, да потегнем дисциплината, за да провалим хитлеристките планове и не само да отблъснем удара им, но сами да минем в настъпление и напълно да ги унищожим.

В разговора се намеси един млад офицер с капитански пагони, който непрекъснато говореше по много телефони, летеше от апарат на апарат и все повтаряше „Слуша генерал Илиев! Тук генерал Илиев! Говори генерал Илиев!“ Той каза, че по границата вече има наши войски, но те не са боеспособни. Войнишките комитети там не умеели да планират и ръководят операции, а офицерите били изплашени или ги нямало никакви. А доколкото ги има — саботирали... Виждате каква тежка отговорност лягаше на плещите на помощник-командирите.

В същото време много хора се вълнуваха от друго — как в „мътното риба да ловят“. Веднъж срещнах един стар познат, с когото бяхме в една рота в ШЗО. После той стана полицейски агент и сега много се изненадах, като видях и на неговата ръка червена лента. Щом ме видя, и се спусна да ме прегръща: „Братче, доживяхме!“ „Ти какво си доживял?“ — дръпнах се инстинктивно аз. „Ами че... Свободата доживяхме.“ Погледът му изведнъж изгасна, сякаш едва сега се досети, че ние си знаем „спатиите“ и тъкмо мене най-трудно ще измами...

Друг случай. Един ден на улицата върху мен налетя група пийнали младежи. Един от тях започна да вика: „Охооо! Братовчед!“ Взе да ме кани на увеселение и много се учуди, че точно сега се готвя да отивам на фронта. Аз отказах поканата, а той загрижено ме попита: „Добре де, като си нарамил този шмайзер и си тръгнал власт да браниш, помислил ли си за щатно място, зобчица откъде ще зобиш?“ Аз се сконфузих, защото наистина за такъв въпрос въобще не бях помислял и му

казах: „Нали ни хранят на казан...“ „На казан ще бъде дендва, седмица-две, да речем, месец-два, ами сетне? Аз вече успях да се назнача за инспектор в Министерството на просветата. Докато ти зееш с този шмайзер, хубавите места ще бъдат излапани. После ще има да гониш Михаля.“

— Къде трябваше да отидете като помощник-командир?

— Съгласно указанията, които ми бяха дадени в Главния щаб на НОВА, аз веднага тръгнах за гр. Горна Джумая (Благоевград), откъдето щях да се отправя към границата. Там някъде се намираше на позиция полкът, на който щях да бъда помощник-командир

Тогава именно беше случката, за която става въпрос. Когато нашият влак пристигна на гара Радомир, заварихме гарата препълнена с войници, които се движеха на тумби, на тумби. Те така се бяха измешали, че беше трудно да се разбере кой от коя част е. Пълна анархия.

От разговорите, които водих с тях, разбрах, че те са жертва на провокатори. Напуснали позициите си на границата и тръгнали за столицата да спасяват народната власт. Казали им, че фашистките офицери нарочно ги отвели на фронта, за да оставят столицата незащитена и да могат в тяхно отсъствие да свалят народното правителство и отново да завземат властта.

Техният девиз беше: „Към София да спасяваме революцията!“

Като знаех какво значи това да се оголи границата тъкмо сега, когато хитлеристите се готвят да нахлуят в страната, косите ми настръхнаха пред тази гледка. Сетих се тогава как Ленин от броневика е възпламенил масите и ги повел на борба, и аз, с цялата си наивност и с ентусиазма на младостта реших от влака да им дръпна едно пламенно слово и да ги поведа обратно към фронта.

Но скоро разбрах, че съм далеч от Ленин. Не само че не можах да ги поведа към фронта, но едва си спасих кожата с бягство. Едва се укрих във влака, който за щастие в този момент тръгна...

В Горна Джумая (Благоевград) се представих на помощник-командира на IV армия, генерал Борис Копчев. От Главния щаб на НОВА бях изпратен за помощник-командир на 39 пехотен полк, но тук получих ново назначение. Генерал Копчев ме посрещна дружелюбно и ми каза, че има голяма нужда от здрав човек за тежкия артилерийски полк, който е нашата главна огнева мощ, а не е прочистен. Дисциплината — нула.

Бойци и командири се дебнат, а сведенията били, че хитлеристите се готвят да нахлуят тъкмо през неговите позиции.

— Каква беше вашата задача в този труден момент?

— Задачата ми беше „да хвана полка в ръце“ за съвсем кратко време, за да можем не само да провалим плановете на хитлеристите, но да отговорим с контраудар и да минем в настъпление. Това беше за мен сериозно изпитание.

Войниците ме посрещнаха възторжено, но не искаха и да чуят за възстановяване на дисциплината под командуването на царските офицери. А други нямаше откъде да вземем. Ентусиазмът им съвсем изстина, когато им казах, че с моето идване в полка войнишкият комитет престава да съществува (това беше нареждане на Главния щаб на НОВА), че нямаме право да арестуваме никого от офицерите без специално нареждане, че в полка се възстановява строга дисциплина... Някои бяха готови веднага да ме обявят за прикрит враг!

— А офицерите как реагираха на вашето появяване?

— Господа офицерите ме посрещнаха със студена вежливост, но и със страх, защото между тях имаше закоравели народни убийци, като майор Дочев. Не случайно полковият командир най-напред ме запита: „Господин комисар, сега какво мислите да правите с нас?“

Условията действително бяха дяволски трудни. Заварихме армията такава, каквато ни я оставиха хитлеристите. Новото беше помощник-командирският институт, който провеждаше линията на БКП в строителството на армията. В страната имаше ОФ, имаше опозиция, имаше англо-американски мисии, още не бяхме сключили мирен договор...

Спомням си една среща с Георги Димитров, при която той каза: „Другари, сега ние работим при дяволски трудни условия. Ние знаем кой е Дамян Велчев, но условията ни задължават да работим с него. На вас ние разчитаме най-много. Изтървете ли армията, прошка няма!“ Отговорността за армият беше изцяло на гърба на помощник-командирския институт.

Целият офицерски кадър беше от немски възпитаници. Вярно е, че по-върлите фашисти ги неутрализирахме, но съзнанието на останалите не можеше така бързо да се преобърне на 180 градуса. Спомням си такъв случай. Непосредствено след Девети септември 1944 година говорех пред група офицери, словото ми беше пламенно, те ръкопляскаха, викаха „Ура!“. Забелязах един подполковник, който уж вика „Ура!“ но с такъв израз на лицето, сякаш реве с глас. Казвам му: „Вие не-

дейте вика, щом не ви е по сърце... Насила хубост не става!"
„Господин комисар, казва той, човешкото сърце не е кебапче да го печеш-печеш от едната страна, а след това да го обърнеш и печеш от другата. Двайсет и четири години са ми втълпявали, че комунистите са врагове на родината, а царят е всичко. Не мога сега за 24 часа да проумея обратното."

— Много от преживелиците ви на фронта са намерили място в романа „Орловски" (1958 г.) и в драмата „Среща с гнева на хората" (1970). Кои случки са се запечатали най-ярко в съзнанието ви?

— Войната изобилствуваше с какви ли не случки. Спомням си например как освобождавахме Щип. Нашата армия направи пробив в отбраната на противника по река Злетовска, пътят Щип — Велес беше прекъснат и аз реших, че немците са напуснали Щип. Реших лично да проверя. Взех един доброволец-мотоциклетист и с шмайзерите на шия тръгнахме към града. Но шосето беше минирано. Аз знаех, че за да избухне една такава мина, върху нея трябва да минат най-малко 300 кг. Затова заповядах на момчето да кара с най-голяма скорост. Въобразявах си, че като караме бързо, ще тежим по-малко и докато мината избухне, вече ще сме далече. По-късно разбрах колко детински съм разсъждавал... До Щип стигнахме благополучно. Тъй като мостът на Вардар беше взривен, слязохме от мотоциклета и влязохме пеш. Тъкмо се готвех да извикам: „Жива душа няма тук!", и отгоре ни се изсипа картечен огън. Пльоснахме като подкосени. Помислих, че е хитлеристка засада, но в този момент от един балкон някакъв възрастен човек се провикна: „Немой брате да стреляте! Све сте наши!" Реших да рискувам и станах. В този момент от улицата се подадоха партизани. Отидохме при тях, прегръщахме се, целувахме се, снимки си направихме... Побързах да се върна и да съобщя, че сме освободили Щип, защото знаех, че в щаба на армията се готвеше операция с такова предназначение. Там заварих киноператори, които ме помолиха да се върнем заедно в Щип, за да заснемат освобождаването му. След това тези кадри ги имаше в почти всички наши филми за тази война. Тогава двамата с войничето бяхме удостоени с ордени „За храброст".

Казано откровено, понякога воювахме доста неграмотно. Веднъж генерал Борис Копчев дойде в нашия полк и ни постави задача да се опитаме да разузнаем къде врагът има намерение да заеме позиция за отбрана и с усилен артилерийски огън да му попречим. Тръгнахме на разузнаване командирът

на полка, аз като негов помощник и щабтръбачът. Този щабтръбач беше съвсем младо момче и можеше спокойно да си остане в полка, но то толкова много ни моли да го вземем, че накрая отстъпихме. Пътувахме с един щаер. По шосето за Кочане миночистачите ни предупредиха да не ги задминаваме, защото шосето е силно минирано. Ние обаче с нашата самонадеяност не им обърнахме внимание. Бяхме вече пред Кочане, когато забелязахме, че от един телеграфен стълб виси над шосето жица, забита в отсрещната страна. Правилно се досетихме, че жицата може да е закачена за мина. Съвсем внимателно прокарахме колата под жицата, но спряхме наблизо, почти до мината. Решихме с един дълъг прът да повдигнем жицата по-високо, за да не я закачат тези, които идват след нас. Аз като най-висок взех пръта и започнах да повдигам жицата. И дотук помня. Запечатало ми се е в паметта, като че някаква митична сила ме духна и... край! Когато се опомних, бях заврян под колата, командирът беше на десетина метра встрани, обезобразен, без дрехи, а от щабтръбача нямаше и следа. Аз целият бях покрит със съвсем дребни костички и месо. Помислих, че са от мен, и ме хвана нервна криза. После ми разправяха, че когато дошли да ме превързват, съм искал да ги стрелям... А в действителност тези остатъци са били от щабтръбача, който се е оказал между мен и мината и е бил разкъсан от взрива ѝ. На около двеста метра встрани открихме после парче от крака му с дясната обувка... За този случай бях мъмрен, защото съм проявил несъобразителност и съм допуснал да загине командирът на полка, да бъде обезглавен полкът.

— Имало ли е случай, когато от личния пример на помощник-командира е зависело много?

— Разбира се, на войниците най-много импонира личният пример на командира. При едно сражение противников снаряд улучи едно от нашите оръдия. Част от прислугата беше избита, а другата част побягна в укритията. Побягнаха и артилеристите от съседните оръдия, защото знаеха, че след като противникът е улучил целта, ще мине „на поражение". Но, от друга страна, спирането на артилерийската поддръжка можеше да срине цялата ни атака. Моментът беше много напрегнат. Тогава реших, че най-голяма полза ще има от личния пример на помощник-командира. Въпреки че новият полкови командир не ми позволяваше, аз отидох до бруствера на укритията и там останах прав, за да се убедят нагледно войниците, че въпреки жестокия огън не всеки куршум улучва. Естествено,

чувството за самосъхранение ме гнетеше, но разбирах, че в момента така трябва да постъпя. И войниците наистина тръгнаха след мен към оръдията, след няколко минути огънят беше възстановен и противникът на свой ред трябваше да замлъкне. За този случай бях удостоен с трети орден „За храброст."

— Случвало ли ви се е да срещнете някой командир, който умишлено да проваля задачите, поставени от командването?

— Имало е и такива случаи. Един път забелязах, че огънят на една от батареите не поразява окопите на противника — ту пред тях, ту зад тях, но не и в целта. Отидох при командира на полка и го питам: „Толкова ли е калпав този батареен?" „Напротив, един от най-добрите е." „Ами тогава?" Командирът вдигна рамене. Тогава отидох при този „майстор на огъня" и го питам: „Г-н капитан, защо вашите снаряди щадят противника?" А той ми отговаря: „Тя артилерийската наука е много сложна." С други думи — не е за моята уста лъжица. Тогава аз заредих демонстративно шмайзера си и му казах: „Г-н капитан, въпреки сложността на тази наука, ако до четиридесет минути вашите снаряди не почнат да падат върху противника, аз ще ви разстрелям. Имам това право — за измяна пред лицето на врага! Вашето време тече, г-н капитан!" Не минаха и двайсет минути и батареята му започна да ниже попаденията си точно по целите. Тогава аз го поздравих за отличната стрелба и добавих: „Видяхте ли, че и аз разбирам нещо от тази сложна артилерийска наука?"

— А имало ли е обратния случай — офицери от старата армия да воюват доблестно?

— Имаше и такива и съвестта ми няма да е чиста, ако не отбележа един от тях — генерал Пиронков. За кота 805 се водеха ожесточени боеве — това беше един истински бастион на противниковата отбрана. В последния щурм, решителния за изхода на цялата операция, лично командирът на дивизията генерал Пиронков застана начело на бойците. И тръгна без каска на главата! Това повдигна духа на бойците и те го последваха до един. Противникът просто беше пометен, а останалите живи хитлеристи отстъпиха. Но в това сражение генерал Пиронков загина. Това е единственият командир на дивизия през цялата Отечествена война, проявил такъв героизъм, извършил такъв подвиг.

— Спомняте ли си как се роди идеята за романа „Орловски"?

— Аз се поддавам много на това, което в момента ме обла-

дае. По времето, когато писах „Орловски“, 50-те години, споменът от дните на борбата беше все още много жив в съзнанието ми. Всички тези случки, перипетии в една или друга форма ги е имало, разказвал съм ги, разказвани са на мен. Реших, че мога да ги обединя в едно произведение, за да не се изгуби споменът за това време, когато борбата беше най-остра. Историята не може всичко да помни, някои неща ще се забравят, но други трябва да останат... Започнах да изграждам образите, стремях се да вървя по логиката на тяхното развитие.

— Следователно в съзнанието ви е преди всичко образът, а след това ситуацията?

— Да. Най-напред ме завладяват образите и те диктуват в каква среда ще се развиват.

— Имате ли прототипове за многобройните герои от „Орловски“?

— Да, имам. Все хора, взели живо участие в борбата. Специално за образа на Орловски съм взел много от своята биография. Без това да означава, че всичко е автобиография. Но в много отношения съм се опирал на факти от моя живот. Като правило аз рядко прибягвам към 100% измислени образи. Почти винаги се опирам на нещо, винаги имам пред очите си този, който е прототип. Понякога това може да се окаже вредно, защото не мога свободно да разгърна въображението си, но в други случаи пък помага, улеснява ме особено при типизацията.

— Как събирахте материалите, когато бяхте на фронта? Имахте ли бележници, дневници?

— Имах. Смятам, че това качество е добро и за в бъдеще ще продължавам да си водя бележки. Да си записвам отделни епизоди, характерни думи, които после много ми помагат.

— Запазили сте и досега този навик?

— Да. Сега, когато се готвя да пиша книга за Че Гевара, съм много доволен, че когато се срещнах с него, съумях да водя записки; виждам колко много ми помагат, когато се връщам към неговия образ. Човешката памет е такава — за 24 часа забравя 50% от това, което е запомнила, а моливът има най-здравата памет. Паметта на молива е вечна, на нея може да се разчита наистина.

— Когато бяхте на фронта, мислехте ли, че тези бележници ще ви послужат за написване на произведение?

— Първо, във войната аз участвувах освен като боец и помощник-командир и като кореспондент. Чак сега открих един

документ, от който се вижда, че съм назначен за кореспондент на в. „Работническо дело“. Освен това бях кореспондент и на „Народна войска“, тогаз така се казваше „Народна армия“[34]. И много от материалите съм ги записвал, за да ги използувам като дописки във вестниците. Но да ви кажа право, аз и много неща помня, защото тези събития са станали по времето, когато умът ми „сечеше“ най-много. Машинката за записване в мозъка беше с най-остър писец... Помня лица, случки, цели разговори. Струва ми се, че сега не бих запомнил толкова, колкото помнех тогаз.

— Когато работихте над „Орловски“, каква беше главната цел, която си поставихте?

— Трябва да ви кажа, че главното, което ме вълнуваше, беше да създам образи, които заслужават да бъдат еталон за младото поколение. Знаех, че събитията ще отшумят, една малка част от тях ще запише историята (тя не може да запише всичко), а за младите поколения е нужно да се връщат от време на време към онова, което са направили техните предшественици. Защото в дните на съпротивата, в дните на Отечествената война се проявиха хората с най-чиста съвест.

— Според мен откритие за вас е образът на подпоручик Лазаров. Успели сте да предадете сполучливо преобразяването на човешката психика под действие на историческите събития. Има ли прототип този герой?

— Има. И това „откритие“ нямаше да стане, ако самият живот не ми го беше показал.

— Вие сте се срещали с този човек на фронта?

— Да. Пътищата ни са се кръстосвали и съдбата на няколко пъти ми е спасявала живота, предпазвала ме е да не падна под неговия куршум. За да се дойде дотам, че той сам да стане жертва на тия, които е бранил. Което говори, че в живота няма само черни и само бели герои, а има сложни хора.

— Как възникна идеята да напишете драмата „Среща с гнева на хората“ именно върху този център от романа „Орловски“ — съдбата на подпоручик Лазаров?

— Защото ми поискаха пиеса от Военния театър.

— Но не определиха точно каква?

— Не определиха.

— Значи вие сам решихте да използувате този епизод?

— Да. Нали и Вазов често е използувал прозата си, за да пише драми, реших да вървя по пътя на класиците. А и в романа аз вече бях засегнал най-вълнуващите събития от онова време, те ми бяха добре познати. Тъй че ако се опитвах да из-

бягам от романа, щях да сбъркам. Реших да се опра на същите събития, само че в драматургична форма.

— В романа „Орловски“ вашият герой Пламен Огнев търси в революционната борба необикновеното, бляскавото, ефектното. А в действителност се оказва страхливец и предател. Смятате ли, че героизмът е несъвместим с външната показност? Винаги ли героят е скромен?

— Не бива да се слага общ знаменател за героизма. Но едно е безспорно — големите герои като правило са скромни. Когато извършват подвига, те дори не мислят за неговата квалификация, а най-често просто изпълняват дълга си.

Когато Александър Матросов закрива с гърдите си неприятелския бункер и по такъв начин помага на другарите си да настъпят, в момента той не мисли за никаква „външна показност“.

Когато нашите другари в миналото изтърпяваха най-безчовечните инквизиции в полицейските преизподни и дори посягаха на живота си, за да предотвратят евентуална проява на слабост, този техен подвиг беше лишен от всякаква „външна показност“. Ръководеше ги само и единствено мисълта да останат до края верни на дълга си.

На фронта съм срещал бойци, които предварително по нищо не показваха, че носят у себе си достойнствата на героизма, а извършваха истински подвизи. Мисля, че подвигът на големите герои, на истинските герои, е лишен от „външна показност“.

— Кои качества на човека се проявяват най-силно, когато се срещне лице срещу лице със смъртта?

— При срещата със смъртта най-ценното качество според мене е устойчивостта. Можеш да притежаваш всички други добродетели на гражданин и революционер, но липсва ли ти устойчивост, можеш да проявиш слабост в най-решителния момент. Разбира се, устойчивостта се обуславя от редица други достойнства: убедеността в идеите, за които си готов на саможертва, чувството за висока лична отговорност пред общото дело и др., без които самата устойчивост се обезсмисля.

— Ще се съгласите ли с твърдението, че по това, как един човек посреща смъртта, може да съдим за това, доколко достойно е живял?

— Човек може да е живял наистина достойно, но ако му липсва устойчивост, може да се провали в мига на най-голямото изпитание.

— В романа „Орловски“ има един много жив, реалистичен

БАН
Институт
за
Емилия Ка

и симпатичен образ — доктор Лакомчев. Доколко ви помогна хуморът при неговото изграждане?

— Изграждането на този образ с неговата богата душевност ми се отдаде, защото го познавам добре (има и прототип, но това не е най-важното), обичам го, допада ми с откровеността си, с характера си. Може би и хуморът има своите заслуги...

— Камен Пенков е предан, смел войник, но е крайно честолюбив, трудно се подчинява на заповедите. Как според вас в армията се решава този конфликт между дисциплина и честолюбие?

— За взаимоотношенията в армията честолюбието е цивилно понятие. Там има заповеди и изпълнение на заповедите. Всичко, което стои вън от тези рамки, е чуждо на живота в казармата.

— В „Среща с гнева на хората“ разглеждате проблема за идеала — идеалът да бъде такъв, че след време младият човек да не се срамува, че го е следвал. Честният, готов на подвиг младеж може да бъде заблуден с фалшиви идеали. Как мислите, само върху родителите ли пада отговорността за първите стъпки на детето?

— Разбира се, че не само върху родителите. Останалата околна среда (улицата, училището) също играят своята роля. Но за първоначалните тласъци, а в някои случаи и за цялостната насока основните заслуги са на семейството.

Спомням си, в първите години след Девети септември вървя по нашата улица и случайно дочувам един малчуган да пее: „Откак дойде Офето, оголя ми дупето.“ Поослушах се, дадох на детето едно бонбонче, за да ми повтори песенчицата, нямаше съмнение, текстът беше точно такъв. Позаинтересувах се къде живее и кои са родителите му — и тук нямаше изненада — оказаха се злостни врагове на Отечествения фронт.

— Др. Аржентински, вие дълги години сте свързан с Българската народна армия. Плод на интереса ви към хората с пагони са повестите „Сърцето на командира“ и „Откраднатият ден“. Всъщност втората повест е преработен вариант на първата. Как стигнахте до мисълта за тази преработка?

— Бях сключил договор за написването на една повест за библиотека „Български воин“, взел съм и съответния аванс, но грабнали ме други задължения и съм забравил за това. И един светъл божи ден ми звъннаха по телефона от редакцията и ми предадоха, че е дошла финансова ревизия, проверява всички сметки, а аз съм пресрочил и ако в течение на десетина дни не представя договорираната повест, ще трябва да вър-

на парите с лихвите барабар. Пари лесно се вземат, още по-лесно се харчат, но как се връщат? Излъгах, че имам нещо написано, но не ме удовлетворява. Творческа неудача... „Дай я тая творческа неудача да я покажем на ревизорите, за да има въз основа на какво да ти продължим срока." Видях, че друг изход няма, и веднага седнах да пиша — все нещо трябваше да дам. Десет денонощия труд почти в пълно безсъние с изобилие на силни кафета и ободрителни медикаменти и... написах нещо „само за пред финансовите ревизори". Редакцията обаче реши, че написаното е добро, и така се яви на бял свят „Сърцето на командира".

— През коя година излезе тази повест?

— През 1959. Като мина известно време, разтворих веднъж страниците ѝ и с огорчение открих, че с лека ръка съм проиграл един хубав, богат материал, който заслужава малко по-друга участ. Тогава седнах отново да пиша.

— Какви промени направихте?

— Първо, опитах се да осветя случките от по-друг ракурс — вместо от трето лице, направих разказа от първо лице. Тази изповедна форма ми се стори по-подходяща. Опитах се освен това да задълбоча психологически образите. Така след двегодишен труд се появи „Откраднатият ден". Идеята ми е, че ще успее този, който съумее да икономиса от времето си, да откраднe един ден дори, понякога този ден решава успеха.

— Вие сте създали и военни, и цивилни герои. Как писателят чувствува разликата между тях?

— Трябва да ви кажа, че между военния и цивилния човек разлика има и няма. Няма разлика, защото и военният е човек като всички други — носи на гърба си всички земни грехове, които тежат на съвестта на цивилния, но и всички негови добродетели. И все пак по нещо се различава. Воинският живот създава навици, които са чужди на цивилния, преди всичко една подчертана дисциплинираност в ежедневието му и в начина на живот. Придобива навици, които му остават до гроб. Поради характера на службата той е по-малко притворен, значително по-доверчив, по-пригоден за колективен живот. Всички трудности, които преодолява един цивилен човек, стоят на пътя и на военния. Но при военния те са усложнени от наличието на една желязна дисциплина, от една субординация, строго регламентирана. Изобщо в казармата писателят е малко като кон с букаи на хиподрума — ограничен е от милион условности, които се пораждат от спецификата на задачите, които решават военните. И, от друга страна, военният ин-

ститут най-добре възпитава характери. Той посяга на човека, има право да го лиши от всичко, дори от живот, в името на една велика цел — защитата на родината. Това създава особена психика, каквато цивилният няма.

— Кара го да подчини личното на общото.

— Това го има и у някои цивилни, но при военния то е ярко подчертано, задължително — conditio sine qua non! Затова в казармата младежът най-сполучливо се превъзпитава. Аз високо ценя казармата като възпитателен институт, именно сега, когато не само по състав е народна, но е народна и по задачи и изпълнение на задачите. Тука има едни тънкости, които само такива като мене, които са прекарали по три десетилетия в армията, могат да ги усетят. Аз не на шега съм казвал, че писателите, които искат да се докоснат до военната тема, която за мнозина от тях е терра инкогнита, трябва да бъдат мобилизирани за по-дълго време.

— Вие сте свободолюбива натура, това личи и от произведенията, и от разговорите. Как съчетавате тази своя черта с дисциплината в армията? Тридесет години не са малко, не ви ли дотежа?

— Никога не съм мислил, че по-голямата част от съзнателния ми живот ще протече в армията. Но така се стекоха обстоятелствата. На фронта заминах като доброволец, дълг. Като се върнах, исках да напусна, но не ми позволиха, защото имахме малко подготвени хора, а трябваше да се изгражда нова армия.

По едно време бях назначен за първи секретар на легацията ни в Буенос Айрес. Поисках да отида, а армейският генерал, тогава министър на народната отбрана, Иван Михайлов, вика: „Какво? Легация — лежация. Ще отиваш на лежане, а?"

Провъзгласи ме за незаменим артилерийски командир и вместо в Буенос Айрес ме изпрати в Ленинград да уча артилерия. И колко ми е било мъчно там, защото аз уча артилерия, а в това време други мои сънародници учат в литературния институт „Максим Горки"!

Винаги съществото ми се е бунтувало против математиката, а трябваше да я изучавам. Но се занимавах с голямо упорство и накрая до такава степен изучих артилерийските науки, че получих специална диплома. Само аз и още един другар получихме такива дипломи за особено добра подготовка.

Партийната ми дисциплина е много силна и понеже партията ми нареждаше, постепенно свикнах с армията. За мен

партията — това са хиляди паднали жертви. Най-добрите ми другари — избити. Партията е свързана с най-хубавите ми мечти още от младини.

— Днешното младо поколение гледа малко скептично на идеалните герои. Какъв трябва да бъде според вас положителният герой в произведението, за да въздействува на младежта?

— Аз по дух съм сатирик, имам склонност във всичко да виждам гърбавото, грозното и да му обявявам война. До голяма степен това ми е пречело и в служебната кариера, защото често съм казвал истини, които не са се харесвали на моите началници и не един път сме влизали в стълкновение.

Като съдя по себе си, мисля, че навремето, когато с увлечение четях съветска литература, ако първоначално бях попаднал на произведения, които да рисуват отрицателни страни от съветския живот, ей богу, съмнявам се дали с такъв фанатизъм щях да се боря в защита на СССР.

Има един такъв период от живота, когато чистият човек трябва да възприеме като образци чисти герои, освободени от дребните човешки недъзи, за да му бъдат еталон, да се стреми да бъде като тях. Аз никога няма да забравя, че в чантата на един от защитниците на Брестката крепост намират пробита от куршум книгата „Разгром“ от Ал. Фадеев и в нея той с кръвта си написал: „Искам да бъда като Левинсон!“

Нашата младеж трябва да иска да бъде като някого. Смятам, че имаме нужда от обаятелни герои в литературата. Да не ги лишаваме от човешките им качества, но както в живота положителните черти на един човек превъзхождат недостатъците му, така да бъде и в литературата.

Един генерал Заимов си имаше човешки слабости, но прекрасните черти доминираха и аз го рисувам с тези черти.

Когато говорим за положителни и отрицателни герои изобщо, трябва да разглеждаме въпроса така: у едните преобладава тая група качества, която ги прави възвишени, прекрасни, обаятелни; у другите — качества, които ги теглят към низкото. Но и двата типа герои са хора. Ясников от „Откраднатият ден“ не е идеализиран, а е даден с доминиращите качества, а те са положителни. Но съм се стремил да ги дам в човешка светлина, в унисон със слабостите му. Аз съм за създаването на обаятелни образи и щом имам възможност и подходящ материал, ще ги създавам. Но трябва да правим разлика между обаятелни образи и издокаросани, нагласени, захаросани образи.

— Какви качества трябва да притежава добрият командир?

— Първо — добър сърцевед. Да разбира хората, да е творец. Да не се опира само на уставите и служебния си авторитет. Ако не е такъв и успехите му няма да са трайни, няма да е любим командир. А войниците имат нужда от любими командири — тези, които намират път към сърцето на подчинените си. От такъв командир дори наказанието се приема без огорчение, защото той не иска да унижи подчинения, а да му помогне. Трябва да се уважава личността на подчинения. И това през призмата на устави и задължения. Добрият командир ще успее тези сложни съчетания от задължения да ги облече в човешка форма.

— Какво мислите за самокритиката на командира? Няма ли да пострада авторитетът му, ако разкрие своите недостатъци пред подчинените си?

— Зависи от характера на самокритиката. Като командир на полк на едно партийно събрание аз почнах да си правя самокритика, че съм бил прекалено либерален с подчинените си, не съм изисквал от тях достатъчно, че съм налагал малко наказания, и то леки... Подчинените ми дълго коментираха тази самокритика, уж на шега я наричаха опасна, защото на дело тя означаваше още по-голямо затягане на дисциплината.

Друг път в кабинета си в присъствието на един капитан започнах да се анатемосвам, че съм допуснал груби грешки в службата. Капитанът, който беше седнал на стола, изведнъж скочи прав, удари токовете и козирува: „Другарю полковник, моля разрешете да напусна!“ Питам го защо, а той казва: „Никак не искам да знам слабостите на моя командир!“ За мене това беше добър урок, желязна плесница. Защото как един подчинен ще тръгне на смърт по заповед на командир, у когото вижда недостатъци? Подчиненият трябва да вярва в командира без всякакви условности и съмнения.

— Това изисква командирът да бъде високонравствена личност, за да има върху какво да се гради авторитетът му.

— Това ми беше мисълта. И друго — добрият началник трябва да умее да изгражда авторитета и на своите подчинени командири. Техните подчинени да им вярват като на по-големия командир. Така се изгражда една стройна йерархия, в която вървят ръка за ръка обаянието и дисциплинарният правилник.

— Въз основа на личните си наблюдения може ли да кажете как се определят взаимоотношенията личност — колектив в армията?

— В армията няма личност и колектив. Има командир и

подчинени. Взаимоотношенията между тях са строго и точно регламентирани от военните устави и правилници. Но тъй като все пак и командирът, и подчинените са хора, върху тях действуват и безброй други неписани закони. Не случайно има командири масовици, които умеят да печелят сърцата на подчинените си и те за тях са готови в огъня да стъпят. Не липсват примери и за обратното. Така че в армията въпреки строгите устави и правилници във взаимоотношенията между чиновете играят голяма роля — често пъти решаваща — чисто човешките достойнства.

— Подполковник Ясников от „Откраднатият ден“ поема голям риск — пренебрегва заповедите на по-висшите командири. Това не е ли в противоречие със строгата военна дисциплина, където заповедта не може да се коментира, а камо ли да се отменя?

— В нашата народна казарма сега заповедта на по-горното началство действително не се коментира, камо ли да се отменя. Само се изпълнява, стига да не е явно неизпълнима. Но вие пропускате едно извънредно важно и решаващо обстоятелство: кога се развива действието в романа „Откраднатият ден“?

— Непосредствено след Девети септември.

— Разбира се. Тогава нашата казарма все още гъмжеше от прикрити народни врагове, които под разни форми издаваха такива заповеди, изпълнението на които в крайна сметка спъваше изграждането на новата народна армия. Ето такива „заповеди“ подполковник Ясников пренебрегва. Но тези времена са вече история.

— Николай Ясников отива като командир на артилерийски полк, без да има необходимата специална подготовка, но побеждава със силната си воля и голямо желание за победа. Възможно ли е това днес, когато навсякъде се изисква висок професионализъм?

— Силната воля и голямото желание за победа са помагали във всички времена, независимо от това на какво равнище е била техниката и въоръжението на войските. Те ще бъдат „на въоръжение“ и при супермодерна техника и оръжия. В днешната наша казарма те са добра предпоставка, но само предпоставка. Те ще бъдат напълно безпомощни, ако се лишат от една специална и задължителна подготовка, от задълбочено опознаване до най-малките подробности на рода оръжие, на което човек посвещава силите си.

— Вие имате богат опит като главен редактор на сп. „Бъл-

гарски воин", главен редактор на ДВИ, председател на Кабинета на военния писател. Какви са впечатленията ви от съвременната ни литература на военно-патриотична тема?

— Не е на равнището, на което трябва да бъде. Но не е и такава, каквато я виждат отстрани цивилните литературни критици, които не я познават добре. Един от недъзите на всички оценки е този, че хората не четат, априори разсъждават и дават мнение. Аз бях три години партиен секретар на СБП и зная: няма нито един от ръководството на СБП, пък и от самите писатели, който да каже лоша дума против армията, но дълбоко в себе си тя им е чужда, и на писателите, които са се посветили на военната тема, се гледа като на бели гарги.

— Откъде идва това отношение?

— Дълбоко в себе си те не обичат казармата, нейните порядки, строгата дисциплина ги плаши, съпротивляват се на уставите. Тези „антиказармени" настроения те пренасят и в отношението си към военната тема. Според тях пишещите на военна тема разчитат повече на самата тема, отколкото на талантливото произведение.

— Донякъде имат право...

— Естествено, някои от изданията на ДВИ са дали основание за такова отношение, но нима другите издателства издават само бисери? Нима книгите „без пагон" са само шедьоври? Очевидна нелепост!

— Къде е тогава бедата?

— Бедата е в това, че нашата критика не се опитва да види и доброто сред тези издания, което безспорно съществува, да отдели зърното от плявата. А това е така главно защото у нас няма литературни критици, които да са насочили изцяло творческите си усилия в тази област. Един Николай Янков например се е посветил почти изцяло на детската литература. Защо да няма негови последователи в областта на литературата с военно-патриотична тема? Да се разчита на случаен прочит, за да бъде открито талантливото, е безнадеждна история. Така наред със сухото гори и суровото.

— Може би писателите не познават достатъчно живота в БНА?

— Не го познават, особено такъв, какъвто е сега. Техните познания са свързани главно с годините, когато са отбивали редовната си военна служба, а това е крайно недостатъчно. Преди всичко то е безкрайно остаряло, далеч е от начина на живот и подготовка в съвременната ни армия.

— Съществува предубеждение, че в мирно време не могат

да се създават сполучливи творби на военна тема. Съгласен ли сте?

— Това е именно „предубеждение“. Не само „сполучливи“, но даже талантливи творби могат да се създават, и то по всяко време и на всякаква тема, стига да има талантливи творци. Друг е въпросът, че поради спецификата на казармения живот, където не за всичко е позволено да се говори, чисто човешките взаимоотношения задължително се подчиняват на военната йерархия, творческият процес е с подрязани криле. Следователно при еднакъв талант гражданската тематика е далеч по-благодарна.

— Според вас откъде трябва да извира силата на едно произведение на военна тема, създадено в мирно време, отразяващо мирния живот в армията?

— Силата е преди всичко в голямата любов и преданост на творците към нашата армия, в способността им да почувстват истинския подвиг на ония, които са нейната плът и кръв, нейната душа, в проникновеното познаване и на най-дребните детайли в тяхното ежедневие. Без такава всеотдайна любов не може да бъде създадено сполучливо произведение на военна тема.

— Интересен е проблемът за героизма в съвременната военна проза. Някога героизмът беше видим, героят загиваше пред очите на много хора, гибелта му означаваше безсмъртие. Днес героизмът не е само в изключителния подвиг. Понякога героизъм е да изпълниш честно дълга си. В каляването на характера също има героизъм. Може ли да се каже, че подвигът варира от добре изпълнена задача до полет в космоса?

— Най-напред да се изясним: понятието „подвиг“ не е синоним на понятието „героизъм“. Всеки подвиг не е свързан с понятието героизъм, докато героизмът съдържа в себе си подвиг, и то от изключителна величина.

Според мене героизмът не може и не бива да бъде свързван и с „добре изпълнена задача“. Защото има задача и задача. Например днес има мнозина, които изпълняват и преизпълняват дълга си честно, без това да е свързано с понятието героизъм. Смятам, че героизмът е свързан главно с две понятия: явен риск за живота и устойчивост в изпълнението на задачата.

Първият човек, който е полетял във въздуха със самолет, е извършил не само изключителен подвиг, но и героична постъпка. Сега на самолети летят милиони, без и дума да става за някакъв героизъм.

Излитането на Юрий Гагарин в космоса е голям героизъм,

сегашното летене в космоса е само героизъм (все повече изчезващ), утре летенето в космоса ще бъде само подвиг. А ще дойде време, когато то ще се изравни със сегашното летене със самолети, сиреч ще носи риска на всяко друго пътуване с превозно средство и няма да бъде награждавано със златна звезда.

Впрочем и златната звезда не е синоним на понятието героизъм. Каква изключителна смелост и себеотрицание (едно от обясненията на гръцката дума „херос") има в дейността например на талантливите ни поетеси Ел. Багряна и Дора Габе? Тук знакът „Герой" е даден, за да се отличат заслугите им като художници, като творци на нашата култура.

От тези примери става ясно, че героизмът не е бил свързан непременно с гибел, но непременно е бил свързан с явен риск за живота. От друга страна, нашата съпротива доказва, че не всички, които са поемали явния риск за живота и са тръгвали по пътя на борбата, са устоявали на несгодите в тази борба. Някои са напускали редовете и дори са ставали предатели. Ето защо понятието героизъм е непременно свързано с понятието устойчивост.

В ежедневието на бойците и командирите от нашата армия има не един случай на явен риск за живота и на проявена устойчивост, ето там трябва да се търсят онези постъпки, които се свързват с понятието героизъм.

Без тези две понятия — явен риск за живота и устойчивост — всичко останало може да бъде свързано с всякакви степени на похвали и удостоявания със звания, но не може да бъде свързано с героизма.

— В нашата военна литература няма образ, който да живее сред бойците като например Василий Тьоркин. Може ли сега да се създаде такъв герой-пример?

— Първо, Василий Тьоркин е явление, второ, създаден е в Съветския съюз, и то в един момент, когато тази „страна огромная" се намира във велико изпитание.

А сега дори някое талантливо перо и да успее да създаде наш Василий Тьоркин, има голяма опасност той дори да не бъде забелязан. Такива явления има. След Втората световна война в Чехословакия излиза един сборник на техни литературни творци, в който според величината на писателя определят и големината на снимката му: на най-бележитите — на цяла страница, на други — половин страница, четвърт страница, а на създателя на „Храбрият войник Швейк" поставят портретче колкото едно нокътче. Сега там с гордост наричат страната си „родината на Ярослав Хашек". Съдба!

– А как мислите, решен ли е в нашата литература на военно-патриотична тема въпросът за положителния герой?

– В нашата военна литература има положителен герой, има дори и обаятелен герой. Друг е въпросът, че той все още не е достатъчно популяризиран. Ако се разровите в нашата литература на военна тема и да не откриете чак образци от величината на Василий Тьоркин, все пак, струва ми се, че ще намерите доста убедителни образи. Осмелявам се да твърдя, че тук въпросът за положителния герой е решен поне дотолкова, доколкото е решен и в останалата ни литература.

– Др. Аржентински, възможно ли е боецът, станал част от войнишкия колектив, да запази своята индивидуалност? Всеки сам да може да взема решение?

– Колкото и да ви се стори странно и неочаквано, но аз твърдя, че боецът дори когато е част от войнишкия колектив, запазва своята индивидуалност. Еднаквото облекло, изпълнението на едни и същи устави, правилници и заповеди съвсем не означава уеднаквяване на индивидуалностите. Колкото бойци има в едно поделение, по толкова различни начини те изпълняват еднаквите устави, еднаквите правилници, еднаквите заповеди; по толкова различни начини те изпълняват единната воля на командира.

Истина, за неопитното око това е трудно доловимо, но някой път различните нюанси се откриват „под микроскоп“, но то съвсем не значи, че те не съществуват. Всеки низов командир с голяма вещина ще ви направи отделно описание на всеки свой боец.

Това, че боецът не може сам да решава днес какво да прави и какво не, съвсем не означава, че той е загубил своята индивидуалност; не това е белегът на индивидуалността! Такова тълкуване на индивидуалността ни води към опростяване на нещата, към примитивизъм в мисленето.

– Особено интересно е според мен да се изследва психиката на човека, който управлява свръхмощни оръжия. Едно натискане на копчето и... огромни разрушения, а жертвите могат да бъдат стотици хиляди, дори милиони. Той дори няма и да види своите врагове, те са на хиляди километри от него. В името на какво би посегнал към копчето?

– Това е въпрос, на който поне аз не бих могъл да отговоря така „експромпто“; въпрос на задълбочено изследване, на проникновено изследване; въпрос на нови открития в областта на човешката психология.

Към съдбоносното копче първи може да посегне само един

психопат. Но за ответен удар може да натисне копчето и най-разумният човек на земята.

Психопатът може да натисне копчето, когато налудничавата мегаломания и човеконенавистничеството вземат връх над здравия разум и човеколюбието. И то, когато си самовнуши, че за себе си е приготвил такова надеждно укритие, което непременно ще му помогне лично той да оцелее.

Опитайте се да разберете, какво друго се крие зад изявленията на американския министър на войната, че ядрената война щяла да нанесе приемливи загуби на САЩ: 40% от населението и 80% от индустрията.

И тъй, този сър е готов да жертвува с лека ръка 40% от населението на САЩ, тоест около 100 милиона американци (за унищожението на останалия свят него хич не го е еня), но да задоволи налудничавите си амбиции за световно господство.

И ще го стори, ако разумното човечество не се изправи срещу него. Без усмирителни ризници човечеството е изправено пред гибел.

Кой ще се опита да изследва психиката на такива човекоподобия? Лично аз не се наемам дори и опит да направя. Безпомощен съм!

— Др. Аржентински, бихте ли разказали как се роди идеята за романа „Сребърната пътека"?

— Идеята за подобен роман отдавна зрееше у мен, но тя окончателно се оформи, когато при едно мое пътуване в Гърция, в лагера Лаврион, успях да се срещна с много бегълци от България. Водих с някои от тях продължителни разговори, те не скриха трагичната си съдба и така дойде тласъкът за написване на романа.

— Използувахте ли при писането някакви документи, материали от дейността на органите на МВР?

— Органите на МВР бяха любезни да ми предоставят изобилен материали. Така че преди да седна да пиша, аз се запознах с много съдби, които по един или друг начин щяха да напомнят съдбите на героите от „Сребърната пътека".

— При създаването на образите използувахте ли свои лични наблюдения?

— Да, защото освен всичко друго служителите от МВР ми разрешиха да проведа разговори с доста лица, прехвърлени от чужбина, а тук обезвредени. Техните разкази допълниха картината от лагера Лаврион, дадоха ми не само нужната информация и атмосфера, но дори и прототипове за някои от героите. С две шепи черпех и от моите лични впечатления от

пътуванията ми в чужбина, от срещите с хора, чиито съдби са близки до тези на героите в романа.

— Какви трудности срещнахте при писането на романа?

— Нищо не ме затрудни особено много. Имах богат „суров материал“ и прекрасно настроение за творчество.

— Интересуват ли ви произведения на приключенския жанр от чужди автори, непревеждани у нас?

— С удоволствие чета приключенски творби, независимо дали са от наши или от чужди автори. Чета и на испански и руски.

— В сравнение с тях къде намирате достойнствата или недостатъците на нашата приключенска литература?

— Никога не съм се опитвал да правя подобно сравнение. Намирам, че това е тема за цяла студия и не е по силите ми да я изчерпя с няколко лаконични отговора.

— Според вас как трябва да се нарича този жанр — приключенско-разузнавачески, криминален?

— Има и криминални, има и приключенско-разузнавачески...

— Смятате, че са различни?

— Аз не мога да се съглася целият жанр да се казва криминален. Защото названието идва от „кримен“ — престъпление, а във всяко произведение може да има престъпление. Има в „Орловски“ няма? И то не едно. Затуй аз съм за това, когато едно произведение има всички качества на литературна творба, но засяга разузнавческа тема, да не се нарича криминално. Може приключенско, но криминално не. Защото в дейността на един разузнавач основното не е някакво престъпление, в дейността му има една голяма човешка драма, но тя не се вижда. Каква по-голяма драма от това, да жертвуваш семейното си щастие, спокойствието, обикновените радости, които всички хора изживяват, и да се заемеш с една дейност, която те води може би към куршума? Това е голям подвиг.

— Значи „Сребърната пътека“ е приключенско-разузнавачески роман?

— Когато писах „Сребърната пътека“, аз не мислех какъв жанр е. Стремежът ми беше да изградя образите. В едно произведение няма ли образи, нищо не остава от него. То е като шампанското, опиянява те в момента и на другия ден нищо не остава. Въобще изкуството остава чрез образите. Както всяка мода, ще отмират всички модернистични течения, които не създават образи. Изкуството според Маркс, това е мислене в образи. Ще остане Мона Лиза, ще остане Мойсей...

— Вие сам обичате ли да четете приключенска литература?

— Да, обичам много.

— Какво най-много ви привлича в тези произведения?

— Аз обичам латинската поговорка, че златото се пробва в огъня, а силният мъж — в изпитанието. А какво по-голямо изпитание от това, на което е подложен един разузнавач? Там се изисква максимално напрежение на всички човешки сили, на всички човешки достойнства... Мен живо ме вълнува съдбата на такъв човек, да видя как се справя с трудностите.

— Интересува ви преди всичко характерът?

— Да, характерът. Ако започна да чета едно произведение с много случки, но без образи, не го дочитам. Няма ли го богатия образ, с цялата сложна гама от преживявания, не ми е интересно. Аз и Агата Кристи затуй не я чета много-много, защото знам, че винаги този, дето най не очакваш, той ще излезе убиецът.

— Др. Аржентински, спомняте ли си през кои години бяхте главен редактор на Държавно военно издателство?

— От 1952 до 1955 г.

— Кои други писатели работеха тогава в издателството?

— Ефрем Каранфилов, Рангел Игнатов, Иван Милчев, Иван Рудников, Николай Антонов, Димитър Бозаков, Димитър Ненчев, Васил Александров и Христо Минчев.

— Кои книги излязоха през този период в ДВИ? Имаше ли някои по-ярки явления?

— „Бойци“ (стихотворения) от Иван Милчев, „Последният щурм“ (роман) от Петър Славински, „Пратеник на Партията“ (роман) от Борис Крумов, „Горан Горинов“ (поема) от Ламар, „Бойна младост“ (стихотворения) от Младен Исаев, „Момъкът от взвода“ (стихове) от Христо Черняев, „Стихове в паласките“ (стихове) от Веселин Ханчев, „Под знамето“ (стихове) от Божидар Божилов, „Поема за летеца“ от Славчо Чернишев, „Тиха победа“ (стихове) от Найден Вълчев, „Войнишко сърце“ (стихове) от Орлин Орлинов, „Кръщение“ (разкази) от Ивайло Петров, „Митю от Равногоре“ (разкази) от Рангел Игнатов, „Иван и неговите другари“ (разкази) от Димитър Чавдаров-Челкаш, „Песни за мира“ (стихове) от Пантелей Матеев, „Драва“ (роман) от Иван Мартинов, „Една рота на Драва“ от Николай Антонов, „Нашият взвод“ от Драгомир Асенов, „Батальонът с песни се завръща“ от Станислав Сиврнев, „В битки и затишие“ (стихове) от Богдан Глогински, „Очи орлови“ (стихове) от Николай Соколов и др.

Положително смятам „Стихове в паласките“ от Веселин

Ханчев за едно наистина ярко явление в нашата литература. Само то да беше, пак е оправдано съществуването на ДВИ през тези години.

— Смятате ли, че издаването на някоя книга в ДВИ е било за вас като главен редактор неуспех?

— Ех, толкова и попадия греши. Разбира се, че не издавахме само шедьоври. Като всяко издателство и ние си имахме нашите „средни“ и „слаби“ издания, но смятам това за съвсем закономерно явление, особено за оня начален период за създаване на самото издателство, и нямам основание чак пък за гризене на съвестта.

— Какви задачи имаше да решава ДВИ?

— Като всяко ново издателство ДВИ преди всичко трябваше да води борба за опитни, надеждни кадри и главно — да воюва за талантливи сътрудници.

Спецификата на издателството затруднява решаването на тези нелеки задачи. На този фон, постигнатото за три години добива съвсем друга стойност, то повишава самочувствието ни.

— Кое най-много ви помагаше в дейността ви като главен редактор на издателството?

— Преди всичко сравнително добрият редакторски колектив, който успяхме да подберем. Второ, отзивчивостта на значителен брой талантливи автори и, трето, проявата на разбиране и оказване на активна помощ от страна на Главното политическо управление на Народната армия.

— А нещо пречеше ли ви?

— Да! Главно графоманите. Особено ония, които имаха солидни връзки с високопоставени люде с пагони.

Идва един ден при мене една дамичка, почти хубавица, със солидна препоръка. Респектиран от препоръката, аз ѝ обърнах специално внимание. И докато говорехме за други работи, правеше впечатление на напълно нормална жена, но като минахме на литературни теми, изведнъж „откачи“: „Аз мога да ви напиша каквото искате — романи, драми, повести, поеми, пътеписи... Например, за Азия, за Африка, за Америка, за Австралия...“ „Ама вие ходили ли сте там?“ „Че какво значение има, като не съм ходила?...“ „Вярно, няма значение това...“, „Мога още много работи да ви напиша, само едно ми пречи...“ Погледнах я озадачен: какво ли би попречило на една жена, която всичко може? „А какво е това, което ви пречи?“ „Не зная препинателните знаци!“ От тоя сой сътрудници страдахме най-много.

— Спомняте ли си някой млад автор, на когото тогава сте помогнали, дали сте му път?

— Спомням си например Рангел Игнатов беше написал тогава „Митьо от Равногоре“ — разкази. Рангел беше в артилерията и точно очакваше да го пратят в провинцията. Аз написах официална молба, че искам да го дадат при нас в издателството. Имах слабост към хора, за които чувството ми подсказваше, че са талантливи. И на други съм помагал — на Христо Минчев, на Димитър Добревски... Е, не всички еднакво се развиха, но това е естествено.

— А кога беше създадена групата на военните писатели?

— Между 1956 и 1957 г. Дейността на тази група имаше два етапа. Първият етап беше от създаването ѝ до 1959 г. Найнапред бяхме малко хора — аз (началник), Веселин Андреев, Величко Нешков, Борис Крумов... Тази първа група се разтури, когато беше първото ми ходене в Куба.

— През 1960 г.?

— Така. След като се завърнах от Куба, отидох в Хисаря, в Писателската станция, и започнах работа над „Зелената перла“. Имах чудесно настроение за работа, всичко вървеше почти отлично. Един ден ми звъни Гетман (тогава той беше главен редактор на „Български воин“) и ми казва: „Иване, знаеш ли, че групата ви е разтурена?“ „Добре, аз тъкмо имам много работа тук.“ „Но аз веднага направих заявка за теб да дойдеш в „Български воин“ като заместник-главен редактор.“ „Ама аз сега имам толкова работа тук...“ „Нищо! Ти и тука ще продължиш да си пишеш. Когато имаш работа, ще си седиш в кабинета, няма да идваш по заседания, после аз лично ще те информирам какво сме сторили!“ Така и стана. Той, главният редактор, информираше заместника си как вървят работите! Такъв етичен човек беше Гетман — разбираше колегата си писател и му създаваше условия за работа.

— Групата на военните писатели явно има и втори етап. Какво си спомняте за него?

— Освен тези, които споменах, в групата участвуваха и Рангел Игнатов, Огнян Бояджиев, Кръстьо Кръстев, Димитър Хинков, по-късно дойдоха Тодор Попов, Евстати Бурнаски, Орлин Орлинов... Тогава активна дейност имаше и Кабинета на военния писател. Аз бях началник на групата на военните писатели и председател на кабинета. Много хора участвуваха, всички, които горе-долу са работили в областта на армията, бяха в кабинета.

– Това ли е първото общество на писателите, свързани с военната тема?

– Не. Първото беше създадено през 1945 г. в гр. Плевен — литературният кръжок „Цветан Спасов“. Тогава аз бях помощник-командир на армейския артилерийски полк в Плевен. Командуващ на IV армия беше генерал Асен Греков. Един ден в квартирата ми пристигна лично командирът на моя полк, разтревожен, и ми каза, че лично командуващият заповядал веднага да му се явя! Брех, рекох си, какво пък е станало! Със свито сърце дотърчах в щаба на армията. Но се оказа напразна тревога. Просто на ген. Греков още преди Девети септември съвсем случайно му попаднали моите сатирични сборници „И ти си...“ и „Философията на един охлюв“. Харесали му и като разбрал, че техният автор служи при него, пожелал да се запознае с мен. След като ме поразпита това-онова из моето житие-битие, ме попита има ли други офицери писатели. Казах му, че има, и той ми подхвърли идеята да си създадем кръжок. Така по почин на командуващия IV армия генерал Греков в Плевенския гарнизон се създаде първият литературен кръжок в БНА. Основатели бяха: подпоручик Величко Нешков, поручик Петър Атанасов и майор Цоко Колев от пехотния полк; капитан Цвятко Генов и майор Иван Аржентински от армейския артилерийски полк. Мен избраха и за председател.

– Защо нарекохте кръжока „Цветан Спасов“?

– Аз лично познавах Цветан Спасов, заедно сме работили в БОНСС, дружили сме... Спомням си, когато беше нелегален, аз живеех в кухнята на Андрей Гуляшки, до площад „Йорданка Николова“ беше квартирата. Една вечер Цветан дойде при мен, аз го прибрах, Гуляшки и жена му бяха заминали някъде, а на печката оставили една тенджера боб. Мадам Ема така вкусно готвеше, а ние бяхме така изгладнели... Ометохме цялата тенджера. С Цветан сме си чели предварително работи. Той беше талантлив поет. И понеже е родом от Плевен, освен това е поет-революционер, геройски загинал в борбата, решихме на негово име да наречем кръжока. Направихме и провкоопиздат — провинциално кооперативно издателство и първото издание беше сборник от негови творби. С туй смятах, че изразявам уважението и обичта си към него.

– По времето, когато сте били в редколегията на сп. „Български воин“, там са работили и сътрудничили мнозина изтъкнати писатели, художници. Кои от тях бихте споменали?

– Ние тогава работехме с голям ентусиазъм. За образец ни служеше списание „Съветски воин“, искахме нашият „Бъл-

гарски воин“ да не му отстъпва по нищо. Много сили бяха хвърлени, за да бъдат приобщени най-изтъкнати творци — писатели, художници, композитори, фотографи. В „Български воин“ работеха Светослав Минков, Ламар, Младен Исаев, Орлин Орлинов, Найден Вълчев, Иван Радоев, Климент Цачев; от по-младите — Матей Шопкин, Янко Станоев... Не мога да изброя всичките. От художниците — Борис Ангелушев, Илия Бешков. Гетман направи много за Бешков, той го спаси. Първите си работи Бешков даваше на нас. Спомням си веднъж някаква карикатура, поръчана от Гетман, я взели от „Земеделско знаме“. Гетман отиде, вдигна бунт, взе я от тях и я публикувахме при нас. Сега, като си мисля за отношенията между тях, ми е жал, че ограбиха Гетман, няма книга от Гетман за Бешков...

VII. ТАЗИ СТАРА ЛЮБОВ — ТЕАТЪРЪТ

1 март 1980 г.

— Другарю Аржентински, освен като белетрист вие сте популярен и като драматург. Любовта към театъра е стара, защото още като студент сте имали артистични прояви. В кой театър се изявявахте?

— По онова време поради липса на държавни театри множина по-инициативни артисти образуваха отделни театрални трупи и скитаха с тях да дават представления из свободните салони на учреждения и главно на читалищата. Един предприемчив безработен артист, Кирил Кацаров, беше създал театър „Сава Огнянов“. Подготвяхме си репертоара, учехме си ролите и репетирахме в едно мазе. То ни служеше и за кухня, там си готвехме (главно боб и леща) и се хранехме общо. Вземал съм участие и в други подобни артистични трупи. Дори съм бил партньор на народната артистка Иванка Димитрова в пиесата „Счупената стомна“. Обикновено играех любовни роли.

— Къде бяха представленията?

— Както вече казах — в различни салони: на оперетата, във френската гимназия (беше някъде около ул. „Жданов“), в сегашното кино „Иван Вазов“. Но най-често в читалищни салони, защото читалищата се ръководеха от по-прогресивни хора и те на по-изгодни условия ни преотстъпваха салоните си.

Тогава за първи път се запознах с Васил Гендов. Това стана така: един ден случайно го срещнах на „Царя“ (сегашният бул. „Руски“). Загледах се в него, защото тогава той беше известен кинодеец. Казвам кинодеец, защото Гендов беше едновременно и киноартист, и режисьор, и сценарист, и продуцент, и всичко друго, което може да бъде човек при създаването на един филм. Забелязах, че и той ме гледа, сякаш ще ме купува. После тръгна към мене и ме спря: „Вие познавате ли ме? Знаете ли кой съм аз?“ Много се смутих: „Да, познавам ви от киното. Вие сте господин Гендов.“ Той се ръкува: „Много ми е приятно, заповядайте с мене.“ Отведе ме в някаква квартира близо до Централната баня, където заварихме няколко него-

ви помощници. „За пробни снимки“ — отсече той като команда и едва тогава ме представи: — Като фигура е много подходящ.“ Веднага ми нацапаха лицето с разни мазила, направиха ми няколко снимки... и за първи път тогава чух, че съм бил фотогеничен. Гендов ми обясни, че подбира хора за снимане на филма „Земята гори“ — сценарий от него, режисура — негова, в главната роля пак той, а жена му Жана — главна героиня. Такива бяха времената тогава... На първите снимки Гендов не ми обясни каква роля ще играя. Намирахме се пред едно учреждение пак някъде зад Централната баня. Той ми обясни, че ще трябва да застана на стъпалата. Самият Гендов ще излезе от учреждението с пълна чанта в ръка. Още щом го зърна, очите ми трябва да залепнат върху чантата и повече да не я изпускат, а щом мине край мене и отмине — да го проследя. Отначало потръгна добре, първите снимки станаха, без да се повтаря сцената. Гендов се радваше, защото икономисваше скъпа лента. В следващия епизод обаче трябваше да го изчакам край едни съборетини, да се хвърля върху него и да започна да го душа, за да му взема чантата. Три пъти поред правихме снимки и все неуспешни. Много неубедително съм го душал! След третия провал нервите на Гендов не издържаха, той грубо ме наруга и здравата ме стисна за гърлото, за да ми покаже как трябва да го душа. Казах му „Разбрах!“ и се дръпнах, защото много ме заболя. И вече на четвъртата снимка така впих пръстите си в гърлото му, че чак очите му се изцъклиха. Един ден ми хрумна да напиша фейлетон, в който в хумористичен вид да представя как Васил Гендов снима филм. Фейлетонът стана сполучлив и „Заря“ веднага го помести. Отивам на другия ден на снимачната площадка — Гендов сърдит, нито ме поздравява, нито ме поглежда. Жана също. Брех, какво ли се е случило? Аз още не знаех, че фейлетонът е вече публикуван. Жана първа проговори: „Господин Аржентински, как можахте да напишете такова нещо?“ — и ми показва вестника. Гендов беше люто засегнат: „Аз го прибрах от улицата, хляб да му дам в ръцете, а той... майтап ще си прави с мене!“ След като си изля „зехиря“, поомекна малко и каза: „Баста! Да почваме работа!“ В брой 4 на сп. „Киноизкуство“ от 1956 г. има снимка от филма „Земята гори“, на която до Гендов се мъдри и моя милост.

— Спомняте ли си кога написахте първата си драма?

— Първата ми драма е „Буря над Югославия“. Писана е през 1952 г. С нея участвувах в един анонимен конкурс за национална драма, обявен от Комитета за култура. Бях класи-

ран на първо място и получих награда тогавашни 1500 лева.

— Къде беше първата постановка на пиесата?

— Първата постановка беше в Плевенския театър, дело на режисьора Иван Янев (баща на н. а. Кирил Янев). С тази пиеса театърът се яви на Първия национален преглед на българската драма и театър. В този преглед с „Буря над Югославия" се яви и Толбухинският театър. В София театър „Трудов фронт" дълго време я игра с голям успех. Като кино — всяка вечер, а в празничните дни и по два пъти на ден.

— В кои други театри са поставяни ваши пиеси?

— В Театъра на Народната армия, а също и в извънстолични театри: в Пловдив, Плевен, Бургас, Варна, Шумен, Ямбол, Сливен, Пазарджик, Кюстендил, Видин, Враца, Велико Търново...

— Имаха ли успех сред публиката пиесите ви?

— Освен „Буря над Югославия" голям успех имаха и „Любов, която изгаря", и „Среща с гнева на хората". Всички отзиви за тях бяха утвърдителни, с добро отношение към пиесите.

— А имаше ли несполуки?

— Имаше и несполуки. Например „Бунтът на крайцера Надежда" беше играна само в Театъра на Народната армия.

— Как критиката посрещна изявите ви като драматург?

— Нямам основание да се оплаквам от критиката. За добрите постижения бях похвален, за неудачите — критикуван. Важното е, че общият тон беше утвърждаващ. Дори за „Бунтът на крайцера Надежда" се появиха положителни рецензии.

— Имате няколко пиеси, свързани по сюжет с други ваши произведения: „Приключение в Горово" с романа „Невероятни приключения"; „Ходатай" с разказа „Ходатайство"; „Острието на ножа" с повестта „Сребърната пътека"; „Любов, която изгаря" с романа „Непокорният генерал". Какъв беше пътят на творческия процес — от белетристиката към драматургията или обратно?

— Различно. Зависи от случая. За генерал Заимов първо написах пиесата, а след това романа. За всички останали случаи е обратното — първо вървеше белетристиката, а след това — драматургията.

— Намирате ли някаква причина за това?

— Не съм се замислял. Може би „каприз на перото", може би нещо друго, неизяснено за самия мене... А може би за всеки конкретен случай причините са различни. Така например нямаше да се захвана с „Непокорният генерал", след като вече бях написал „Любов, която изгаря", ако не ми бяха поиска-

ли това от културния отдел на Министерството на вътрешните работи. Дори подписахме специален договор. При останалите случаи процесът беше обратен — сключих договор за драматургични творби върху вече публикувана белетристика. Може би главната причина се крие в творческата активност на разните културни институти.

— Според мен не е само това. Във вашата белетристика има динамично действие, хубав диалог, неочаквани ситуации — всичко това е добра основа за едно драматургично произведение. А не сте ли опитвали да напишете сценарий за филм? Днес киното изкушава мнозина...

— След лошата шега с „Любов, която изгаря" изгубих всякакво желание да пиша сценарий. Останах с убеждението, че каквото и да създам, няма да бъда допуснат там, където други бяха пълни господари. Само още един път бях подмамен от един кинорежисьор и двамата с него опитахме да напишем сценарий по моята повест „Сребърната пътека". Представихме първия вариант на сценарната комисия, но ни поискаха много поправки и аз изгубих желание да продължа работата. Режисьорът се разсърди: „Ти си луд! На нас ни искаха най-малко поправки! Ти знаеш ли другите сценаристи по колко пъти ги връщат?" Но аз имах впечатлението, че не създавам нещо ново, а напразно си губя времето. Оттогава този режисьор ми е сърдит.

— Жалко. „Моята аржентинска младост" също е интересна в кинематографично отношение...

— Струва ми се, че тя е трудна за филмиране, защото е свързана с една далечна страна, пейзажът на която коренно се различава от нашия. Трудно ми е да си представя как ще се разиграват сцени по улиците на Буенос Айрес, без да са снимани в самия Буенос Айрес. Ако не беше тази пречка, не помалко подходяща за филм е и „Далечна Патагония". Лично моето мнение е, че творба, от която наистина може да стане интересен филм, е „Невероятни приключения". И твърдо съм убеден, че един ден и тя ще си намери майстора.

— Как обикновено възниква замисълът на вашите драми?

— Различно. Понякога е достатъчна една случка. Един от начините ми на работа е, че най-напред в себе си разработвам произведението, почвам да го виждам в генерални линии и тогаз сядам да пиша. Става и обратно — сядам и започвам да разработвам даден герой и логиката на неговото развитие ме води към различните случки и събития.

— Можете ли да посочите конкретен пример?

— Например когато писах „Среща с гнева на хората“, знаех предварително как ще се развият събитията, какво ще стане, имах го вече в себе си разработено и само веднах да го материализирам. Но използувам и другия начин. Когато писах „Невероятни приключения“ например, аз нямах представа как ще се развие романът до края. Просто веднах, хванах един образ и дори другият образ в процеса на писането ми се яви.

— Става дума за Онуфри?

— Да. Завладя ме и ми отне писалката, той започна да пише.

— Драмите ли пишете по-лесно, или белетристиката?

— Според случая. Например „Невероятни приключения“ го написах за 40 дена, но след туй 8 години го обработвах. Романът за Заимов ми отне повече време, въпреки че бях вече написал драмата. Писах го 3 години, защото трябваше да се съобразявам с много факти и с много условности. И защото чувствувах необходимостта, че тъкмо в този момент трябва да изградя един по-плътен, по-жив Заимов, такъв, какъвто искам да остане в историята. Всеки щрих от неговия характер ме е занимавал доста дълго.

— Как мислите, кое е най-важното условие, за да бъде една пиеса сполучлива?

— Живи образи. Живи, естествени образи. Когато такива образи се появят на сцената, публиката вижда това, което я вълнува. Измислицата винаги се усеща, публиката започва снизходително да се усмихва, става ѝ безинтересно, хваща я дрямка... А има ли го живият живот на сцената, с всичките му противоречия, тогава зрителят възприема най-добре пиесата.

— Каква е според вас ролята на конкретните наблюдения и на жизнения опит при избистряне на идеята и образите?

— Играят много важна роля, защото колкото по-богати са те, толкова по-крилата е идеята, по-пълнокръвни са образите. Трудно ми е да си представя как от беден рудник ще изкопаеш богата руда.

— Обичате ли да поправяте веднъж написаното?

— Аз непрекъснато поправям. Имам книги, излезли вече в по 5—6 издания, всяко едно от които е придружено от значителни поправки. Обикновено когато напиша едно ново произведение, го оставям известно време „да отпочине“. После се опитвам да го прочета като страничен читател и едва тогава започва къртовската работа върху него.

— Имате ли усещането, че след като произведението е го-

тово, написаното се покрива с това, което сте желали да изразите?

— Понякога — да. По-точно казано, понякога имам впечатление, че е тъкмо обратното — това, което съм написал, не напълно се покрива с онова, което съм желал да изразя. Тогава започват поправките, доработването...

— Имате ли предварителна програма при писане?

— Нямам определен шаблон. Дълбоко у себе си нося нещо, подобно на неписана програма. Сиреч седят ми редица творби и чакат своя ред. Много и различни са причините, които дават предимство на една или друга.

— Най-често някакъв външен тласък ви подтиква към действие?

— Да, в повечето случаи така се получава. В един момент някоя от идеите се загнездва в съзнанието ми, просто пуска корени, започва денонощно да ме тревожи и не ми дава покой, докато не се хвана за писалката.

— Спомняте ли си с кои режисьори сте работили?

— Да, спомням си — Христо Христов, Янаки Стоянов, Стефан Пенчев, Христо Кръчмаров, Илия Флоресков, Кънчо Илиев и др.

— А как протичаше работата? Имало ли е конфликти между автор и режисьор, или всичко е вървяло гладко?

— Не винаги е било гладко, защото всеки режисьор малко или много се намесва в работата на драматурга. Спомням си, когато правехме „Среща с гнева на хората", имах немалко неприятности с режисьора. Отивам веднъж на репетиция и гледам — един от артистите не взема участие, а той играе една от хумористичните роли. „Защо не играеш?" „Ами, режисьорът ме изключи." „Как така?" — питам аз режисьора. А той: „Ние правим сериозна пиеса и тук няма място за смешки!" „Спирай — казвам — пиесата! За мен туй е характерно, че аз и в трагичното откривам комичното. Ти като ме лишиш от този герой, това произведение няма да е мое!"

— Съгласи ли се режисьорът да върне героя?

— Съгласи се и още на премиерата капитулира, като видя как публиката реагира на репликите на този герой, колко освежава този образ пиесата, прави я плътна, неизсушена.

— А вие склонен ли сте да възприемете някоя идея на режисьора?

— Разбира се. Аз от всички режисьори, с които съм работил, по нещо съм приемал. Където видя, че е умно — съгласявам се; където не е — споря.

– Какво е впечатлението ви от работата с артистите?

– Артистите, като се вживеят в ролята, сами виждат къде нещо не достига на образа и с това много ми помагаха. Но понякога и те грешно разбират образа и може да се провали цялата работа. Друг път някой артист, като е научил един текст, вече не може да го промени. Спомням си един случай с Крюгер Николов, един голям артист, играеше генерал Заимов в Ямболския театър. Написал съм нов текст — на репетицията го казва, а на представлението като потече по стария текст! „Защо бе?“ „Ами, то старото си е направило пътечка в мозъка ми и новото само ще ме объркa.“

– А помагаше ли ви това, че навремето сте били артист, че сте участвували в театрални представления?

– О, да, много! Защото не съм чужд на сценичните работи. Иначе и аз бих се опъвал като рак на бързей за някои неща, които не вървят на сцената. Може в белетристиката да вървят, но не вървят на сцената. Имам представа от сценично изкуство и знам къде белетристиката трябва да бяга. Защото публиката е капризна, тя иска да ѝ приковеш вниманието, да има вълнуващи моменти, иначе започва да скучае и дори да искаш да ѝ кажеш нещо, не те слуша.

– Споменахте, че като млад артист сте изпълнявали любовни роли. Ще разрешите ли няколко по-интимни въпроса?

– Разбира се, на ваше разположение съм.

– Спомняте ли си своето първо любовно увлечение?

– Естествено, макар то да беше наистина само увлечение. Като тръгнах на училище в първо отделение, случи се така, че на съседния чин седеше едно русокосо момиченце с дълги плитки, завързани като венец на главата ѝ. Имаше кръгло личице, постоянно усмихнато, а на едната ѝ бузка имаше чудна трапчинка. Още щом я видях, и ми се стори, че това е най-хубавото момиченце не само в нашето отделение, но и в цялото училище. Казваше се Пенка. Тогава ние, децата, имахме обичай да дращим с тебешир по селските зидове кой коя иска. Например Стоян Първанов иска Райна Петрова ние го пишехме съкратено: „С. П. и Р. П.“ И децата добре разбирахме какво значи това. И един ден аз сам написах на един зид, който беше точно срещу Пенкините порти „И. И. и П. И.“, което значеше Иван Иванов иска Пенка Иванова. Още на другия ден вече цялото училище знаеше моята тайна. Самата Пенка седеше на съседния чин и само крадешком ме поглеждаше. Като усетех погледа ѝ, изтръпвах и пламвах, като че някой ме обливаше с вряла вода. Дълго време седяхме така на два съседни чина, крадешком се поглеждахме, но думица не си продумахме.

— Споменахте, че вашият приятел и съученик Стамо Костов е бил ваш кум. Как премина сватбеното тържество?

— Сватбе но тържество въобще не съм имал, а само узаконяване на отношенията ни с моята другарка. Бяхме се запознали още през 1937 г. като студенти по славянска филология. Дългата ни дружба прерасна в любов, а през януари 1944 г. се появи и плодът на тази любов. По това време аз бях нелегален. Прибрала се другарката ми в родното си село Кортен и изповядала на родителите си, че е омъжена. Те се разтревожили: „А къде е мъжът ти? Защо не дойде да го видим?“ „Когато трябва, ще дойде.“ „А какво работи?“ „Когато дойде, ще ви каже.“ Как да им обясни моето истинско положение, когато майка ѝ, преди да замине за София да следва, ѝ заръчва „само с разбойници и комунисти да не се събира“. Бедни, но прости хорица! Баща ѝ, инвалид от войните, едва свързва двата края, за да отгледа три дъщери.

Аз се появих в дома им най-неочаквано заедно с моя верен другар Стамо Костов. Казах им, че никаква сватба няма да правим, защото много бързам. Баба Денчовица се разплака, но скоро се помири, като им обясних, че венчавка ще направим, само че без да се вдига никакъв шум. Никакви съседи, никакви роднини няма да се канят. Баща ѝ, макар и с една ръка, беше енергичен и не чак толкова прост, на какъвто се правеше. Веднага схвана каква е работата и се разшета да помага. Измисли отнякъде едно попче — младо, но голямо пиенище, — доведе го и побърза да го напои. После доведоха и едно случайно селско момиченце, което да играе ролята на кумата. Кумът беше Стамо Костов и венчавката започна. Попчето пееше наизуст, защото нямаше подръка нужните църковни книги, бъркаше текстовете или повтаряше едно и също, а на два пъти се извинява, че изпял нещо, което било за опяване на умрели. Бабата се мръщеше и проклинаше, дядото вече беше пийнал и весело псуваше, Стамо, аз и Пенка се смеехме, а „кумата“ се чудеше какво става, каква е тази игра? Изиграхме и традиционното венчално хоро, като за олтар ни служеше един стол с паница „светена вода“ върху му. Виж, китката, с която ни поръси отчето за здраве и щастлив брачен живот, беше истински босилек от бабината градина.

— Как според вас се отразява на писателя съпружеският живот?

— Зависи най-много от съпругата. Има съпруги, които са като слънцето за растението, а други — като сланата. Познавам един изтъкнат наш творец, на когото съпругата не само му

осигурява всички условия за спокойно творчество, но е и негов пръв читател и критик. А познавам друг писател, който е постоянно „на нож“ със съпругата си. Когато я моли поне за малко тишина, за да може да пише, тя го нарича маниак.

— Имате ли някакви определени принципи за отношенията в семейството?

— У дома аз съм по корана — мъжът е главата на семейството, нему принадлежи правото да решава. Може би защото съм израснал в патриархално семейство. Баща ми беше главата — каквото той нареди, това става. Понякога се съветваше с майка ми. Вкъщи не е имало случай аз да кажа нещо и жена ми да го отмени. Когато решаваме някои важни въпроси, тя се старае максимално да ме убеди в своята правота, макар че много рядко становищата ни са се различавали. Но когато кажа нещо — край! Тя не го променя ни на йота.

— Вие имате двама синове — Венцислав и Валери. Спомняте ли си някаква ярка случка около появяването им на бял свят?

— Големият ми син е роден на 15. I. 1944 г. Тогава аз бях нелегален. Очаквах да се роди и веднъж се отбивам да видя как е жена ми. Посреща ме баджанакът и вика: „Хайде, честито!“ А аз казвам: „Какво, момичетата увеличиха ли се с още едно?“ Той измънка нещо, от което аз останах с убеждението, че се е родило момиче. И така се разстроих! Не зная защо, но исках непременно да имам син. Може би съм смятал, че в този несигурен живот, който тогава живеехме, за едно момче ще бъде по-лесно да се оправи. Аз можех да бъда арестуван, убит... Какво ще прави едно момиче само́, без баща... Сега виждам, че не съм бил прав. Дъщерите са много по-привързани към бащите си, повече се грижат за тях...

Но тогава бях кипнал и не отивам при жена си, както е редно, а сядам в кухнята, за да се успокоя малко. В туй време пак влиза баджанакът и се смее: „Момиче, ама с пишка!“ Скочих, втурнах се в стаята и първата ми работа беше да разгърна пелените, за да се убедя, че наистина имам син.

— Синовете ви проявяват ли склонност към литературно творчество?

— Да. Особено като ученици и двамата пишеха. Валери има перо, аз съжалявам, че той се отказа да пише. Като ученик един ден ми носи няколко разказчета и казва: „Татко, виж тези разказчета, едно мое другарче ги е писало.“ Прочетох ги и видях, че от тази трънка ще изскочи заек. Казвам на Валери: „Извикай това момче да му кажа някои неща.“ А той: „Ама

защо?“ „Извикай го, аз знам какво да говоря с него, едното разказче е хубаво.“ Като разбра, че съм харесал нещо, чак тогава ми каза, че са негови. Веднага занесе едно от тях в „Средношколско знаме“ и още в следващия брой беше отпечатано. И други неща му печатаха там. А когато отбиваше военната си служба, случи се така, че в един и същи брой на в. „Народна армия“ излязоха мой и негов фейлетон. При оценка на публикуваните в броя материали редколегията на вестника беше класирала неговия фейлетон на първо място. Това е единственият случай в живота ми, когато поражението ми ме е радвало. После Валери отиде в Москва да учи дипломация. Там му слагат като пръв западен език английски, а той беше завършил френска гимназия. И за да догони колегите си, които били с английска подготовка, трябвало е да хвърли всички сили в ученето, пък е и амбициозен, не му е по сърце втората редица и тогава изоставя писането на разкази.

Венцеслав също има око и перо, но и него го погълна суровото ежедневие.

— С шеговития си, жизнерадостен характер лесно печелите симпатиите на хората. Имате ли много приятели? Кога бяха повече — в миналото или сега?

— Както всеки жив човек, и аз си имам приятели, а вероятно имам и неприятели. Колко са били в миналото и сега — трудно ми е да кажа. Но с положителност мога да твърдя, че някога, в разгара на революционните борби, приятелството помежду ни беше по-чисто, по-сърдечно, пълно с преданост, с готовност да се жертвуваме един за друг. Обичахме се повече от родни братя...

— А след победата?

— След победата настъпиха коренни промени в живота и борбите на хората, които доведоха и до промяна във взаимоотношенията помежду им. Строителството на социализма, колкото и грандиозно да е по размери, с какъвто и трудов героизъм да е наситено, не носи обаянието на битките с врага. Спойката между хората загуби част от магнетизма си. Сега приятелството почива на съвсем други начала, най-често случайни и нетрайни.

— Случвало ли се е да ви разочарова приятел?

— Животът ми е сервирал страшни изневери на приятели. Вече трудно се решавам да вярвам на всекиго. Но веднъж спечели ли ми доверието, вярвам му. Но аз никога не съм давал гласност на това разочарование, продължавам да се отнасям с човека, все едно че нищо не се е случило.

— Имате ли някакъв ръководен принцип в творчеството си?

— Не се придържам към строго определен принцип, работя с пълна свобода. Важното е да съм близо до живота, да кажа нещо ново, неказано досега, но то трябва да е разбираемо за читателя, достъпно. Не признавам книга, която се чете трудно. Оприличавам я на рибеното масло — полезно е, но трудно се приема.

— Какво бихте препоръчали на младите творци?

— Не ми е по сърце ролята на наставник, особено пък на млади творци. Мога само да кажа до какви изводи ме е довел дългогодишният ми опит:

1. Доверието е като огледалото — счупиш ли го, поправка няма. Преди първите публикации мобилизирай всичките си творчески възможности, за да не счупиш „огледалото" в литературата!

2. За хубавото никога не е късно, за слабото — винаги е рано. Основните ни грижи трябва да са как да стане хубаво!

3. Търси себе си! Опознай себе си! Насочи перото си в оная област, в която талантът ти има най-широки възможности за изява! Това последното е много важно. Аз самият за съжаление съм лош пример в това отношение. Моята сила е в сатирата. Преди Девети септември първите ми литературни стъпки са в сатирата. И първият ми хонорар беше жесток побой от дежурния старши полицай заради „Метаморфозата на Генчо Гайдата". Прословутият Гешев, като прочете написаното върху вратата на килията, промърмори под нос: „Пък сте умни хора бе!" Това беше първата рецензия за моя сатира. Обнадеждаваща!

На младите сатирици бих препоръчал — да бъдат хирурзи, но не касапи! Не с черни очила да гледат на нашия живот и заедно с гнилото да посичат здравото, а със светлите очи на вярата в бъдещето, талантливо да виждат здравите кълнове, да ги обграждат с любов и старателно да чистят около тях плевелите и всяка мръсотия, която ги грози. Това е по-трудно, отколкото другото — свободно да размахваш калъчката наляво и надясно. Изисква повече нравствени сили и божи дар, но е единствено верният път към процъфтяване на съзидателната сатира у нас.

— А може ли да има и несъзидателна сатира?

— Може! И я има!

— И у нас?

— И у нас. Ако аз по милион причини не обичам днешната власт и не споделям идеалите ѝ, каква сатира бихте очаквали

от мен? Макар че същият този „Аз“, пак по милион съображения, мога да нося и партиен билет в джоба си. А може да се случи така, че аз отначало справедливо да съм получил този партиен билет... Но може да се случи и обратното — без да съм идеологически противник, дори с претенции за привърженик, дори с претенции за защита, погрешно да съм подбрал оръжията за тази защита, формите и методите за употреба на тези оръжия... Както за всеки съд са нужни мъдри съдии, с голям опит, така и за този наш съд — сатирата — са нужни много мъдрост и голям опит. Иначе може да се оправдае народната поговорка „Вместо да изпише вежди — извади очи“. Младият сатирик трябва да има това предвид, когато реши да насочи перото си към дебрите на този много отговорен жанр.

— Лично на вас кога ви беше по-лесно да пишете сатири — преди Девети септември или сега?

— Естествено преди Девети! Защото тогава нямах задължението да се съобразявам с елемента „съзидание“ и свободно въртях шпагата по всички посоки. И днес някои пишущи братя попадат на тази хлъзгавина, защото да пишеш сатира, без да се съобразяваш с елемента „съзидание“, е далеч по-лесно и по-достъпно и за по-скромни творчески дарования.

— Другарю Аржентински, бих искала да поговорим за дейността ви като партиен секретар на Съюза на българските писатели. Колко време заемахте този пост?

— От 1972 до 1975 г.

— Спомняте ли си как започнахте? Имаше ли трудности?

— Първото нещо, с което се сблъсках, беше нередовността при посещение на събранията. Правеше ми впечатление още преди да стана партиен секретар, че много пъти няма кворум, т. е. присъствуват по-малко от половината членове. Затова след първото събрание, което проведох като партиен секретар, веднага поисках на всички отсъствували писмено обяснение защо не са изпълнили партийния си дълг. И на онези, които се забавиха да отговорят, веднага им звъня по телефона да искам обяснение. На второто събрание ако някой пак не дойдеше, вече го викам при себе си да го питам защо два пъти не е изпълнил партийния си дълг. Напомнях му, че членуването в нашата организация е доброволно, но уставът ѝ е задължителен за всички, а според него при трето отсъствие без извинителни причини ще се счита за доброволно напуснал. И да видите колко бързо започна да се пълни салонът! Е, винаги имаше да отсъствува някой по оправдателни причини, но поне безпри-

чинните отсъствия намаляха до минимум. Второто нещо, което направих успоредно с първото, беше да следя за редовното плащане на членския внос. Констатирах, че членският внос се плаща не по партийните указания. Вие знаете, че още на времето Ленин е държал много на ролята на членския внос, защото е гледал на него не само като на източник на средства, а като един от белезите на организираност, на съзнание. И си казах: „Колко малко сме ленинисти, щом шмекеруваме при плащане на членския внос!“ Направихме веднага изчисления кой колко пари е получил и за късо време събрахме 24 хиляди лева недоборки. Идва един и ми казва: „Ти ми искаш 2 хиляди лева, откъде да ги взема?“ Казвам му: „Аз ти искам 3%, за тебе са останалите 97%.“ Въобще големи главоболия имах с този членски внос.

Третото ми главоболие беше, че си поставих амбициозната задача да бъде организирана конференция по проблемите на хумора и сатирата. Това ми коства много усилия, защото хората със страх гледаха на такава конференция, да не си навлечем някоя беля. Аз обаче бях убеден, че няма да си навлечем никаква беля, и успяхме, организирахме я. Резултатът е — цял том със статии, който вместо с увод започва с прекрасното изказване на др. Тодор Живков за тази най-чувствителна материя.[35] Оттогава именно се усети забележителна промяна в културната атмосфера и се появиха много нови хумористични и сатирични творби, които са завоевания в тази област. Не мога да кажа, че сега всичко е наред, но много работи станаха наред. И накрая — без тази конференция нямаше да излезе и моят роман „Невероятни приключения“.

— Спомняте ли си някои трудни моменти от работата ви, свързани с отделни, конкретни партийни членове?

— За пръв път в историята на партийната организация трябваше да се наказва съюзен секретар. Защото обидил жестоко и несправедливо един партиен член. Когато поставих въпроса за наказанието, служебното ръководство на Съюза се противопостави, но цялата партийна маса гласува за наказанието. И трябва да ви кажа, че сега този секретар не ми се сърди, напротив. Защото, като мина една година и видях, че наказанието си е изиграло ролята, направих предложение, както е по партийния устав, да му бъде снето наказанието. Предложението ми беше придружено с много добра характеристика, каквато той обективно заслужаваше. Трябваше на дело да докажем, че грешките се наказват без оглед на лицата и поста, който те заемат, а добрите дела се награждават...

Друг тежък момент беше, когато трябваше да наказваме един от партийните членове, на когото всички искаха изключването. Не всички членове, а всички от ръководството. Аз обаче се противопоставих на това изключване. Той допусна голям грях, трябва да бъде наказан, наказанието трябва да бъде тежко, но в никакъв случай да не се стига до изключване. Такава беше моята теза: това е първото му прегрешение, второ — той е един много добър партизански командир, трето — след наказанието той си направи самокритика, призна си грешката. Нали това е целта на наказанието — да накара човека да осъзнае грешката си. Друг мой мотив беше, че ако партийното бюро предложи да бъде изключен, ще има хора, които ще го защитят, и организацията ще се разцепи. А ако предложим най-тежко наказание, но без изключване, и той самият ще подкрепи това предложение, и ще се обедини цялата организация. И така излезе. Когато беше наложено тежко наказание — последно предупреждение с вписване в документите, но без изключване, — самият той стана и каза, че предлага другарите да гласуват за предложението на партийното бюро, то е справедливо.

Един от тежките моменти също беше изключването от редовете на партията на един писател, който имаше много тежки грехове, които го излагаха, но си имаше и солидни защитници. Беше въпрос на чест за партийната организация — може ли тя да набере сили и да накаже един истински виновник, който се крие зад гърба на досега създадения си авторитет и актив. Авторитет, на много места фалшиво създаден. На събранието всички (с изключение на него самия) единодушно гласуваха за изключването. Събранието беше много бурно.

— Какво най-много ви пречеше в работата като партиен секретар?

— Пречки имаше колкото щете. Милион. И обективни, и субективни. Едни от тях произтичаха от характера на самата ми работа, от особената важност и специфика на работата сред люде, всеки един от които вярва, че е обект на историята. Други произтичаха от моите лични несъвършенства, от несъвършенствата на някои членове на ръководството на СБП... Може би грешах, но на мене ми се искаше партийната организация да има значително място в живота на Съюза, да се усеща нейното съществуване във всичките му действия, а не само да живурка както много други придатъци.

— Как съчетавахте творческите си планове с работата на партиен секретар?

— Трябва да си призная, че за тези три години, докато бях партиен секретар, аз не съм написал три реда. И не издадох никаква моя книга, макар че точно тогава ред издателства ми правеха различни предложения. Но аз всичко отбягвах, не исках да се създаде впечатление, че използувам поста си, за да си вредя книгите. За мен секретарството беше дълг, аз съм от тези кадри, които сме свикнали да гледаме на тази работа като на дълг, не като на привилегия.

— Има ли случка от този период, която си спомняте с вътрешно удовлетворение?

— Има, разбира се. Когато онзи другар, за който ви разказах, искаха да го изключат, а аз застанах твърдо на позицията, че не трябва да бъде изключен, и когато накрая се възприе именно тая позиция, изпитах истинско вътрешно удовлетворение, че съм защитил един другар от несправедливост. Спомням си, че от събранието се връщах много уморен, но много доволен. Бях много доволен и когато се проведе конференцията за хумора и сатирата. Просто усещах у себе си едно тържество, когато последната вечер другарят Живков ни даде прием и произнесе своите слова, с които даде такава висока оценка на конференцията. Връщах се вкъщи, както се връща победител от бойното поле.

— Другарю Аржентински, можете ли да определите къде са изворите на оптимизма ви? Вярата в победата на доброто, на справедливостта блика от всички ваши творби.

— Допускам, че вина тук има преди всичко вроденият ми оптимизъм, твърдото ми убеждение, че няма положение без изход. Не един път съм казвал, че цялата земя около мен да се провали и да остане само едно малко островче, на което съм оцелял един-единствен, и тогава съм в състояние да се усмихна. Разбира се, няма да е справедливо, ако не призная и тази истина, че моят оптимизъм се корени в оптимизма на идеите ми, на политическото ми верую, в твърдото ми убеждение, че рано или късно доброто ще надделее над злото. Иначе нямало е смисъл природата да създава хомо сапиенса!

— Бих искала да ви задам няколко въпроса, свързани с някои на пръв поглед незначителни, но за твореца важни подробности. Например — влияят ли годишните сезони на творческото ви настроение?

— Зависи преди всичко от моментното ми настроение и от творбата, която пиша. През горещите дни ми е трудно да пиша,

предпочитам нормалната температура, дори леко охладен кабинет. Обичам да ми е проветрено, аз и през зимата спя на открехнат прозорец. Имам усещане, че най-плодотворна е работата ми в ранна утрин, когато целият свят спи, а само аз единствен съм буден. Тогава просто потъвам в себе си.

— Бихте ли могли да опишете състоянието си в момента, когато творите?

— В момента, когато пиша, особено когато създавам ново произведение, предпочитам да съм сам, съвсем сам, посрещам болезнено всяко прекъсване, всеки страничен шум ме дразни. Светослав Минков казваше, че ако през деня му се наложи да изнесе една кофа въглища, край на писането, повече не е годен за творчество. За себе си мога да кажа, че не съм чак толкова капризен, но и не съм безразличен към страничните заангажираности. Често сравнявам състоянието си в момента на творчество с локомотив, набрал пàра, за да потегли. Всяко прекъсване е равносилно на „изтърбушване" на локомотива — после трябват нови усилия, докато набере пак пàра. Жена ми беше страшно внимателна към мене, когато сядах да пиша. Не смееше да влезе, особено след като веднъж ѝ обясних за „пàрата в локомотива".

— Лесно ли се разсейвате, когато започнете да пишете?

— Понякога лесно се разсейвам и от най-малкия шум, но когато се увлека в работата и всичко върви добре, не срещам засечки, тогава тъпани да бият в съседната стая, хоро да играят, пак не ме смущава — продължавам да си пиша, стига да не ми влизат в кабинета. В такива случаи и глад не усещам, и жажда.

— Как предпочитате да пишете — на ръка или на машина?

— Привикнал съм да пиша направо на машина. Тогава мисълта ми е по-организирана, защото имам впечатление, че го печатам в окончателен вид, и това ме мобилизира. Светослав Минков казваше, че като чукне една буква на машината, и това го разсейва, прекъсва мисълта му. Аз до такава степен съм привикнал към тракането на машината, че дори не го чувам. После върху написаното поправям с молив.

— Имате ли някакви изисквания към хартията?

— Към хартията не съм претенциозен. Като студент използувах белите полета на вестниците. Пликовете от писма също. Пиша и върху обратната страна на вече употребявани листа. Така съм свикнал. Е, по-приятно е да работя върху хубава бяла и качествена хартия, ако я има, разбира се.

— Спомняте ли си някои думи или словесни съчетания, които смятате за собствени открития?

— Може и да има, но аз не ги водя на отчет. Например някъде употребих думата „пропадни“. Мисля, че тя си е чисто моя, разбира се, ако някой преди мене не я е употребил. Някога, като начеващ писател, употребих някъде думата „комай“, която майка ми обичаше да използува в разговор. В литературата не бях я срещал, имах впечатление, че аз пръв я въвеждам, и побързах да се похваля на Георги Караславов, а той възбудено ми отговори: „Охоо, аз откога я употребявам!“ Оттогава се отказах да водя на отчет новостите, които съм открил.

— Какво обичате да правите за отмора?

— Обичам да гледам играта на шах. Това е една от слабостите ми. Мога с часове да наблюдавам как играят добри шахматисти.

— А вие сам играете ли?

— Понякога и аз сядам, но с по-слаби играчи, тъй като теоретическата ми подготовка е на нулева степен. Всъщност веднъж съм играл и с Антония Иванова-Бобоцова, когато беше шампион на България за жени. Тогава тя подцени ли ме, не знам, но аз я бих. Тя ми предложи реми, но аз не се съгласих. „Е, казвам, ще спя една нощ като шампион по шахмат за жени!“

— Имате ли някакво хоби?

— Моето хоби е да мечтая. Може да ви се стори чудатост, но е така. Има и други неща, които биха могли да се включат в графата „хоби“ — напирмер любовта ми към цветята... Аз мога с часове да се радвам на хубави цветя. В Аржентина, в градчето Ремедиос де Ескалада, редовно тръгвах поне половин час по-рано за работа, защото наблизо имаше един двор с цветна градина — да се порадвам малко на хубавите цветя. Дори започнах да изпитвам неудобство, когато младата сеньора — „дуеня де ла каса“ (господарка на къщата) — започна да ме забелязва как дълго-дълго вися край тяхната ограда, вперил поглед в цветята... И сега, в ежедневието си, рядко отминавам цветарски магазин, без внимателно да го огледам. Но основното ми любимо занимание си остава мечтанието. Може би една трета от живота си съм загубил в мечти. И много творческо време. При мен мечтите имат силата на морфин — много пъти прекарвам не часове, а дни наред, увлечен в някоя мечта. В мечтите си какво ли не съм бил! То и в живота много нещо ми е минало през главата. Бил съм овчарче, воловарче,

жетвар, косач, общ работник по строежите, „бараба чука камъни“, ваксаджия, уличен вестникопродавец, киноартист, театрален артист, учител... Дори три месеца бях поп, замествах в Беломорието един поп-харамия, който беше заминал някъде.

— Как ви приеха енориашите?

— Може да ви прозвучи като хвалба, но бях харесан повече от истинския поп. По него време аз бях нелегален и под друго име, но по-късно, като изчезнах оттам, разбрах, че енориашите много съжалявали за „онова попче с малката брадичка“.

— Как се отнасяте към спорта?

— Някога бях председател на републиканската секция по ръгби. Забележете — първият председател на секцията! Много харесвам художествената гимнастика. Като гимназист на лоста правех „слънцето“. Обичам и фигурното пързаляне. На футболни срещи не ходя, защото заприличвам на най-дивите запалянковци...

— Зная, че сте планинар. Защо обичате планината? Какво ви дава тя?

— Планинар съм и обичам разходките по Витоша. Имало е случаи, когато всяка неделя съм изкачвал Черни връх, по 40—50 пъти годишно. А планината обичам по много съображения. Тя ме вдъхновява, започвам да мисля поетично... Съжалявам ги тия, които са долу.

— Когато ви е весело, обичате ли да пеете?

— Да! Аз почти винаги пея. Сутрин, щом отворя очи, и започвам да си пея. Често по улиците вървя и си тананикам. Децата често ми се карат: „Татко, хората ще те сметнат за ненормален!“

— Към творчеството на кои писатели имате вътрешно влечение?

— Харесвал съм Тургенев. „Пролетни води“ ми е било любимото произведение. Достоевски също. Единствено негови книги взех със себе си, когато заминах за Америка. Горки също, особено „Майка“. Стремях се да подражавам на Павел Власов. Имах слабост към Алеко, особено „Бай Ганьо“, По-късно много ценях Светослав Минков. Елин Пелин пó ми е допадал от Йовков.

— А от испански говорещия свят има ли някои автори, които следите отблизо и обичате?

— Мога да спомена Николас Гилен, Пабло Неруда, Жоржи Амаду, Алехо Карпентиер и други. Но не съм поданик на ни-

то един от тях. Тук не смесвам безсмъртния автор на „Дон Кихот". Лопе де Вега също ми допада.

— Към кой чужд народ изпитвате най-голяма симпатия?

— Честно казано, аз дълго време считах Съветския съюз за първа родина, когато България беше фашистка. Там виждах осъществени идеалите, за които ние тук се борехме. Испанският народ ми е симпатичен, латиноамериканците също. В Куба се чувствувах като сред родни братя. Имам слабост към тях.

— Кое име бихте си избрали сега, ако можехте?

— Иван Аржентински.

— Имате ли любим цвят?

— За небе и облекло предпочитам синьото, от майка ми съм го наследил. Пурпурното — за изгрев, златистото — за залез, зеленото — за природна гледка, цикламеното — за цветя, бялото — за чаршафосано легло (и за виното), черничевия цвят — за ракията, руменина — за женско лице...

— Споменахте виното, кое предпочитате — бяло или червено?

— Бялото предпочитам, особено когато е ароматично. Нямам привързаност към алкохола. Когато съм сам, никога не се сещам за пиене. Само когато съм в компания, тогава пия. На село пък ми беше много приятно да пия охладено кисело мляко, разбито. По-късно много обичах силно газираната лимонада с топчетата. След 9. IX като се появи оранжадата, много я обичах.

— А каква гозба предпочитате?

— Каварма. Едната е с пилешко, с лук, домати..., но както майка ми я прави, да си изядеш пръстите. С прясно месо също. Баницата ми е любима, има ли баница — не отказвам.

— Коя е любимата ви миризма?

— Дъхът на майска роза, на див карамфил, на пролетна преснота, на тамян... Приятна ми е миризмата на пържени яйца с масло, прясна скара, топъл козунак.

— А кои миризми мразите?

— Мразя тежките миризми от рода на горена гранясала мас. Напоследък ме дразни миризмата на тютюна. Някога много пушех, по три кутии на ден. Тогава кабинетът ми беше постоянно задимен, както казват — лисици да ловиш в него. На 26 януари 1962 г. престанах да пуша и сега тютюневият дим ме мори. Но откровено казано, някой път ми се допушва и с мъка се въздържам да не запаля цигарата.

— Имате ли някакъв ръководен принцип в живота си?

— Не се ръководя от някакъв определен принцип. Освен може би този, че човек трябва да бъде честен пред себе си. Аз не признавам честност въобще, не признавам деяния, които ще нарушат убеждението, че си честен. Освен това човек трябва максимално да използува тези дарби, които природата му е дала не само за себе си, но и за народа и земята си. Да бъде трудолюбив. Няма нищо по-добро от трудолюбието, то душевно облагородява човека.

— Можете ли в една кратка мисъл да синтезирате големия си жизнен и творчески опит?

— Човешката душа е като Великия океан, колкото и да го изследваш, все остават неизследвани дълбочини.

VIII. ОТНОВО В ЛАТИНСКА АМЕРИКА

9 април 1983 г.

Почти бях завършила работата си над литературната анкета, когато през зимата на 1982 г. Иван Аржентински сподели, че му предстои пътуване в Латинска Америка. Той много се вълнуваше, радваше се, че отново ще види Куба и Мексико, ще посети Бразилия, надяваше се да получи виза за Аржентина. Предстояха му срещи с приятели, готвеше се да довърши събирането на материалите за книгата, посветена на Ернесто Гевара. Затова реших, че ще бъде интересно да проведем още един разговор, свързан с това пътуване. След завръщането си писателят с готовност се отзова на молбата ми да разкаже своите впечатления. Настроението му беше чудесно, изглеждаше ободрен, подмладен, пълен с енергия за работа.

— Другарю Аржентински, сега посещавате Куба за трети път. Първото ви пътуване е през 1960 г. Какви разлики открихте?

— В сравнение с първото ми посещение сега наистина има огромна разлика. Най-напред бяха изчезнали крайните квартали с техните бидонвили и на тяхно място бяха израснали нови квартали с грамадни многоетажни жилищни домове, красиво направени, слънчеви, където живееха онези, които по-рано са обитавали бидонвилите. Второ, силно впечатление ми направи това, че вече ги нямаше тия хулиганстващи елементи по улиците. Напротив — навсякъде, където бях, срещах една много възпитана, дисциплинирана младеж и с високо съзнание. Аз водих много разговори със случайно срещнати младежи и ми направи впечатление техният голям патриотизъм и даже техният голям интернационализъм. Мисля, че едва ли има друга страна, в която младежите с такава готовност да отбиват редовната си военна служба далеч от родния край, в страни, където често се воюва и откъдето нерядко техните връстници ги донасят в ковчези. И макар да има такава опасност, младежите в Куба смятат за чест да бъдат изпратени в Ангола, в Етиопия или в друг край на земята, където ще изпълняват своя интернационален революционен дълг. И друго нещо ми

направи силно впечатление, аз го нарекох „кубинско чудо“ — тъй като кубинската армия по своя брой е сравнително малочислена, а морските им граници са извънредно големи, за да бъде отбраната по-ефикасна, кубинското правителство се принуди да създаде т. нар. териториални войски. Това са войски от доброволци, които през деня си работят, а след работното време обличат военните униформи, вземат си оръжието и стават войници. Кубинското правителство решава да вземе 500 хиляди такива доброволци и само за две седмици нужният брой е набран. Това ме изненада страшно много, защото 500 хиляди души не са никак малко, и когато зададох въпрос на Карлос Рафаел Родригес как са успели, той ми отговори: „За нас не беше проблем как да наберем тези 500 хил. доброволци, за нас беше проблем как да обясним на другите 1 милион младежи защо не ги приемаме доброволци в тези териториални войски.“ Така че за две седмици 1 млн. и 500 хиляди младежи са изявили желание да станат доброволци... Смятам, че няма друга страна, в която младежта да е запалена от такъв ярък патриотизъм и с такава готовност да се лишава от свободното си време, за да участвува в бойните редици на армията, за да брани първата социалистическа страна на американския континент. За мен това беше „кубинското чудо“.

Друг един интересен момент: преди една година група контрареволюционери, качени на една рейсова кола, форсират входа на Перуанското посолство в Хавана, убиват милиционера, който пази посолството, и влизат вътре. Кубинското правителство веднага установява контакт с Перуанското посолство и им казва, че щом те дават подслон на тия, които са убили техния милиционер, то правителството отказва да ги охранява и който иска може да влиза там. За късо време не само стаите, но и двора на посолството се изпълват от реакционни елементи, които не могат да понасят революцията. Правителството не само не им пречи, но дори ги улеснява. Ако някой се разболее, то праща бърза помощ, лекуват го, но после пак го връщат в посолството. И накрая правителството обявява, че в цяла Куба разрешава на всички, които искат да напуснат страната, да направят това и дори ги улеснява, като ги снабдява с всички видове документи за излизане, осигурява им и транспорт, но при едно условие — всеки при напускането да си дава паспорта, т. е. повече няма право да се върне. Дори става и нещо друго — точно в тия дни се отварят вратите на затворите и се разрешава на всички, които желаят, да напуснат страната. За късо време около 200 хиляди кубинци напускат страната. Оти-

ват в САЩ, където ги поставят зад телени мрежи, а това, което се констатира в самата Куба, е, че след тяхното напускане изведнъж кражбите, престъпленията и пр. рязко спадат. Както казват, станало е „прочистване на кръвта“. Старото Перуанско посолство е взето, правителството го е превърнало в музей на борческия кубински народ, а на перуанците са дали друга сграда. И сега, който отиде там, развеждат го из сградата, разказват му цялата история, показват снимки на убития милиционер и на други участници, а също и на тези изгнаници в САЩ, както са поставени зад телените мрежи и мнозина от тях искат да се върнат обратно, но вече е късно.

— Докато разказвахте, си мислех, че тези младежи, които са ви възхитили, са родени и израсли след революцията, те са всъщност връстници на революцията и възпитанието им е много по-различно от това на по-възрастните. Смятам, че е естествено те така горещо да защищават завоеванията на тази революция.

— Кубинският народ все още живее в най-хубавото време на революцията, в нейната романтика. И това е, защото те фактически се намират на фронт. Както те казват — „в устата на вълка“. И сега ми стана ясно защо, когато Рейгън заплаши Куба, Фидел Кастро отговори: „Ние може да бъдем унищожени, но никога победени!“ Няма сила, която да победи този народ, който като един човек е застанал зад Фидел.

— Какво е отношението на народа към Фидел? Има ли някаква промяна в сравнение с първите години след революцията?

— Не. Обичат го както и в началото. Дори ми се струва, че тази обич е станала по-солидна, по-трайна, по-задълбочена. Много го обичат. Аз се опитах веднъж да направя една провокация на опашка за кафе. Кубинците пият много кафе и правят големи опашки. Аз взех да негодувам срещу тези опашки, а хората като се настроиха против мене! Щяха без малко да ме линчуват! Казват: „Ние знаем защо е така, ние сме на фронт, ние сме блокирани.“ И още нещо. Те са на купонна система. И не само че не протестират, а, напротив, казват, че купоните осигуряват на всички еднакво количество продукти, еднакво количество дрехи и пр. И още едно нещо, което е голяма новост. Децата, когато тръгнат на училище, постъпват в интернати — храна, облекло, всичко е за сметка на държавата, всички са при абсолютно еднакви условия. Сутрин са на чиновете, учат, четат и пишат, а следобед на полето — работят. И ето как няма хулигани. Тези деца естествено свикват на труд, поставени са при еднакви условия, няма расова дискриминация

не само теоретически, но и практически — на един чин седят и черно, и бяло, и червено... Говорят един език, живеят при еднакви условия. Това са новостите от Куба, които ми направиха най-силно впечатление.

От Куба заминах за Мексико. За първи път съм идвал във връзка с олимпиадата през 1968 г. Сега пристигах за втори път. На летището ме посрещна консулът на Българското посолство, а тук беше и Ел Тигре, моят отдавнашен приятел, за когото ви разказвах. Благодарение на него още първия път аз можах доста добре да разгледам Мексико. Сега той беше дошъл заедно със съпругата си, с дъщеря си и с двете си внучки. Каза на консула, че не е съгласен да бъда настанен другаде, а ще съм негов гост. Аз с удоволствие приех поканата, защото отдавна мечтаех да се срещна с Тигъра, а освен това имам намерение да пиша нещо за него, тъй като той е легендарна личност за страните от Латинска Америка.

Времето, прекарано в Мексико, аз посветих предимно на културните ценности, с които тази страна изобилствува. Отново гледах големите стенни картини на Ороско, Сикейрос, Диего Ривера. Ходих в Университетската библиотека, която цялата е украсена със стенописи. Бях и в новата им Университетска библиотека, която е просто едно чудо. Много модерно построена, изключително удобна за четене. Посетих и спектакъл на техния фолклорен ансамбъл. Заведе ме посланикът Любен Авpамов, един много културен човек, с богата ерудиция, истински посланик, истински дипломат. На този спектакъл цялата мексиканска история е представена в различни балетни танци със съответните костюми. Индианците, народните въстания, самият Панчо Вила, изобщо цялата история и всичките й изтъкнати дейци преминават пред очите на зрителя, разказани с помощта на едно изящно изкуство, с една безупречна подготовка. Струва ми се, че след Кубинския национален балет този мексикански фолклорен ансамбъл е най-добре подготвеният. Ако дойдат в България, ще имат огромен успех, защото всичко, което представят, е много любопитно за нашия зрител.

Друго вълнуващо преживяване в Мексико беше т. нар. зоологическа градина „Сафари". Или, както те казват, „Африка в Мексико" — зоологическа градина, в която животните са на свобода. Движението между тях става само с коли. Предварително ни инструктираха, че колата трябва да се движи бавно, без да спира при животните и без да ги дразни. Имало е случаи,когато звярът се хвърля върху колата: един журналист се опитал да направи снимки и отворил прозорчето на кола-

та, но в този момент тигърът се хвърлил. Тогава собственикът на зоологическата градина се намесил и тигърът го разкъсал. Сега дъщеря му е собственичка на градината. Това „Сафари" се намира близо до град Пуебла. А в самия град е една от най-интересните църкви, построена още по времето на Ернан Кортес. В нея се намира един от най-големите хармониуми в света, подарен на църквата от Карл V. Пак тук се намира и една друга църква с изключително богата златна украса. Самите мексиканци я наричат „осмото чудо". Друга атракция за гостите на Мексико е посещението на прочутите пирамиди. Мнозина смятат, че са строени от ацтеките. Нищо подобно. Когато Ернан Кортес пристига, 700 години преди него са изчезнали строителите на тези пирамиди. Много преди ацтеките. Как се казват, къде са отишли, не се знае. Ацтеките са живели по тия места 300—400 години и идват испанците. А 300—400 години преди тях са изчезнали строителите на пирамидите. Изумителното в тях е архитектурата им. Какви уреди за измерване, за нивелиране, за прави линии са имали тия хора, просто невероятно! Това е този древен град Теотеоакан, едно голямо богатство за мексиканската култура.

— А днешно Мексико с какво ви впечатли?

— Впечатли ме невероятната инфлация. Докато в началото на миналата година 1 долар се е купувал с 27 песи, сега, при моето заминаване, 1 долар се купуваше със 150 песи. Когато аз пристигнах в града, 1 кг месо струваше 300 песи, 1 кг шунка — 350 песи. Когато си отивах, след три седмици, 1 кг месо вече струваше 500 песи, 1 кг шунка — 850 песи. Такова страшно обезценяване на песата и поскъпване на живота! Сутрин, щом се събудеха, хората слушаха новините по радиото за новите цени, защото всяка сутрин цените се променяха. Там с очите си видях как се разоряват дребните собственици, т. нар. дребна буржоазия. Всеки ден пресата се пълни със съобщения за фалирали малки предприятия, погълнати от големите. Друго нещо, което усложнява обстановката, това е бандитизмът. И най-лошото е, че бандитизмът има своите корени вътре в държавната полиция, шефовете на банди най-често се оказват хора от полицията. Всяка вечер радиото и телевизията апелират към гражданите да не излизат на улицата, ако нямат някаква много наложителна работа, под страх да бъдат ограбени, отвлечени и дори убити.

Мексиканците много се нервират, когато казват на столицата им Мексико сити. Те й казват Мексико де фе. Мексико сити е на английски, а те мразят североамериканците и затуй не

искат нищо тяхно да им се пробутва. Те си го наричат Мексико де фе или само Де фе — от департаменто федерал — и знаят, че става дума за столицата, а не за държавата. Това е най-големият град в света засега — 17 млн. жители, на 1650 кв. км се е разстлал. Нощно време, погледнат от самолет, представлява едно море от светлини, на което не можеш да му видиш края... Една улица, с едно име — 65 км дълга! Така полекалека столицата ще стигне до пирамидите. Три милиона коли. Само в столицата! Един невероятен смог, който буквално закрива слънцето, то се вижда като зад облаци. Само около новогодишните празници, когато милионите коли бяха излезли из провинцията, просветна небето.

— Срещнахте ли се с някои дейци на мексиканската култура?

— Да. И успях да взема интервю от най-големия съвременен мексикански писател Хуан Рулфо[36]. Една от характерните черти на мексиканските интелектуалци е тяхната омраза към североамериканците. Когато попитах Хуан Рулфо как си сътрудничат, как работят с американските писатели, той заговори с такава омраза, сякаш самите писатели са виновни. Той каза още: „Ние раснахме, ненавиждайки ги.“ Мексиканците имат самочувствието на по-древната нация, американците за тях са пришълци. Освен това САЩ ограбиха 2/3 от мексиканската територия, от 6 млн. кв. км територия, които Мексико е имало преди, сега има 2 млн. Във войните, които са водили, американците са проявили голяма жестокост. Например когато влизат в столицата на Мексико, кадетското училище не се предава, а там са деца, кадети. И те започват да воюват с децата. Когато един американски лекар се опитва да помогне на едно тежко ранено кадетче, то с омраза казва: „От грингос и живот не ща!“ Тези деца, които са избити в това сражение, са известни като „ниньос ероес“ — деца-герои. На тяхно име са наречени стадиони, учреждения и те поддържат жива омразата към тези, които са ги убили... Кризата, която сега изживява Мексико, пак идва от север. Въпреки големите си природни богатства Мексико е задлъжняло към САЩ с 85 милиарда долара. Щатите са им давали големи заеми и сега ги държат на колене. Затуй антиамериканизмът е много ярко подчертан тук. Мексиканците са горди, с високо самочувствие и никак не обичат да са зависими от когото и да е. Даже тези мексиканци, които живеят в земите, окупирани от САЩ, продължават да си говорят своя испански език покрай английския. Има 30 телевизионни станции на испански вътре в Аме-

рика, много радиостанции, вестници си издават и винаги говорят едни за други с омраза.

– А към България какво е отношението в Мексико?

– Много сърдечно. Дори Хуан Рулфо и други писатели, които не са комунисти, говорят с големи симпатии за България. Когато започна пропагандната кампания против нас във връзка със случая Антонов, една група фашизирани десни елементи нападнаха Съветското посолство, не българското. Същия ден полицейската кола, която пазеше нашето посолство, избягна, но независимо от това то не беше нападнато. Изобщо навсякъде, щом кажех, че съм българин, винаги бях приеман дружески. Пропуснах да отбележа, че в Куба отношението към България е също така много сърдечно, просто с любов говорят за нас. Мексиканците имат големи симпатии към България. Знаят Георги Димитров, там има площад на негово име, има паметник. Познават и Людмила Живкова, има училище на нейно име.

– Освен в Куба и Мексико бяхте ли другаде?

– След Мексико заминах за Бразилия. Тук ме посрещна нашият търговски представител в Рио де Жанейро и същия ден заминахме за столицата. Тук държавата се казва Бразил, а столицата – Бразилия, която се намира на 1200 км от Рио де Жанейро. Това е най-модерният и в същото време най-чудният град на земята. Съвършено нов, построен на голо поле и има формата на самолет. Град, в който няма тротоари. Централният булевард е със седем платна на едната страна, седем на другата и никакви тротоари. Пешеходци няма, те вървят само на къси разстояния от по 20 – 30 м. Всичко е на колела. Самият град сега е към 450 хил. жители, а заедно със сателитните градчета, който в бъдеще ще бъдат слети със столицата, са към милион и двеста. В столицата има една много оригинална църква – без никакви икони, само две скулптурни фигури на ангели, обвесени по средата, и няколко обикновени рисунки, сложени на едната страна. Това е. Никаква друга украса, никакви други елементи на църква няма. Съвсем модернистично направено. Сградата на театъра отдалеч изглежда като една смачкана пирамида; камарата на депутатите представлява една огромна ваза, а Сенатът прилича на печурка. Около тях има изкуствени езера, край града също има едно огромно изкуствено езеро, но то е започнало да се замърсява и сега проблемът е как ще се почиства, понеже водата не е течаща. Движението в града е блестящо уредено, защото всичко е строено по предварителен план. Аз лично не бих мо-

гъл да живея в такъв град, в който не можеш да общуваш с хората. Там само официално можеш да отидеш на гости, разходки, събиране на групи няма. На всяко посолство е дадена една територия от 25 декара и дипломатическият персонал е там, и резиденцията за спане, всичко е на едно място. Когато искат да купят нещо, отиват с колите в един голям универсален магазин и пазаруват. Сто и четиридесет магазина в една постройка. Влизаш гол, излизаш с лека кола (ако имаш с какво да плащаш естествено).

След столицата посетих Рио. Трябва да ви кажа, че аз съм във възторг от Рио де Жанейро. И по-рано знаех, че това е най-красивият град на земята, но сега ме плени окончателно. Първо, от стария Рио, който аз познавах, не е останало нищо. Или по-точно казано — по някоя постройчица.

— Откога не сте били там?

— От завръщането ми от Аржентина.

— Значи от 1934 година?

— Да. Сега отивам за втори път. Тогава имаше само един небостъргач и сега аз с любопитство го търсех къде е. Сега всичко е небостъргачи. Намерих го все пак, по един стар паметник се ориентирах къде сме слезли първия път. Коренно всичко е променено. Територии, които по-рано бяха гористи места, сега са заселени. Копакабана представлява една 6-километрова ивица от прекрасен морски бряг и това е и най-скъпият курорт сега в света. Там е типичният бразилски живот — вечерно време улиците са пълни с хора, полуголи момичета със символични бански костюми танцуват тяхната бразилска самба с импровизирани музики и музиканти. По улиците като че ли е празник, а всъщност това е тяхното ежедневие.

— Обикновен ден, не е по време на карнавала?

— Не, не. А, те по време на карнавала полудяват! През цялата година всеки се готви за карнавала, колкото пари спечели, отделя ги за карнавала.

— Попадали ли сте на този карнавал?

— В Бразилия не, но в Аржентина съм бил, знам каква лудница е, всеки карнавал е придружен от много безчинства, убийства. Красотата на Рио особено добре се вижда, когато човек се изкачи на техните прочути височини Корковадо, където е изградена статуята на Христос. Огромна статуя, а вечер, когато я осветят, имаш впечатлението, че Христос е лепнат на небето. От този хълм целият Рио се вижда като на тепсия. До Корковадо се ходи и с теснолинейка, и с лека кола. Другата височина е Пао де а шукр, което значи захарен хляб, и до нея

се ходи само с въжена линия с вагончета. Те са си бая вагони, щом събират по 75 души. Оттам Рио се вижда така, все едно че си застанал в началото на залива и гледаш откъм морето. Чудна красота, струва ми се, че такава красота няма другаде по света!

— Нека отново се върнем към срещите ви с дейци на латиноамериканската култура. Да започнем с Куба.

— В Куба бях посрещнат от председателя на Съюза на кубинските писатели Онелио Хорхе Кардосо. Той е един от най-големите техни белетристи. Съюзът обединява всички творчески работници, а отделът за писателите се ръководи от Онелио. Той ни оказа много голямо внимание. Имахме срещи в Съюза на писателите, в литературното списание, в издателството. Най-силно впечатление ни направи това, че издателството и списанието са в една стая. Половината стая е за едните, другата половина — за другите. Докато ни приемаха в издателството, в другата част на стаята заседаваше редколегията на списанието. Като ги гледах, си мислех за нас и си казвах, колко сме разглезени! Само едно наше списание има антураж колкото целия им съюз. В Каса де лас Американас, където издават не само кубински книги, а от цяла Латинска Америка, също бяхме приети много добре. Въобще ние бяхме гости на кубинските писатели. В нашата делегация влизаха още белетристът Димитър Вълев и литературният критик Александър Спиридонов.[37] Аз имах интересна среща и с Карлос Рафаел Родригес, с когото обменихме много интересни мисли. Уж срещата беше за 10 минути, а стана два часа. Освен това заедно с Кардосо имахме две срещи с бащата на Че Гевара. Всички разговори с него ги записах на магнитофон и по такъв начин много обогатих материалите си за бъдещата ми книга.

В Мексико успях да се срещна само с Хуан Рулфо, с други не. Те там нямат съюз на писателите като кубинците. Събират се от време на време на малки групи и въобще е трудно да се установи контакт, а аз нямах много време на разположение.

В Бразилия не успях да се срещна с никакви писатели. Поисках от посолството да ми уредят среща с един, но той отсъствувал в момента от столицата и така не можах да го видя.

— Бихте ли споделили какво е отношението към българската литература в тези страни?

— Когато бях първия път, те абсолютно нищо не знаеха за нашата литература. И в Куба, и в Мексико, и в Бразилия. Те още в Испания нищо не знаеха, дето е тук, в Европа... Когато питах на времето най-големия испански съвременен писа-

тел Камило Хосе Села какво знае за българската литература, той ми каза: „Колкото и да ме е срам, но ще призная, че не знам абсолютно нищо.“ Сега обаче в Куба знаят доста. Но не всички, а един елит, сред писателите предимно. Двама кубински писатели — Педро де Ораа и Мартинес Матос, — които са идвали няколко пъти у нас, знаят търпимо български, вече са превели доста работи от български на испански. Но преводите им са на много ниско равнище. Когато прочетох как са превели Ботев, се ужасих. Там, където се казва: „И твой един син, Българийо...“, те го превели „И един от твойте синове, Българийо...“. Аз им казвам: „Знаете ли каква грешка сте направили? Едното е 1 към 8 милиона, а другото — 8 милиона към 1.“ И не само това. „Ах, мале, майко юнашка...“ — те и двете ги превеждат с една дума — майко, майко. Не излиза! Образността също трудно се постига. Въобще убедих се, че поезия трудно се превежда, страшно трудно. Право да ви кажа, четейки Ботев на испански, аз си мислех, че това не е Ботев. Такива стихове може да напише всеки. Ботевата образност я няма, има образността на преводача. От това поезията губи много. И не само тя, белетристиката също, особено пък хуморът! Например един кубински писател иска да преведа негова хумористична книга. Даде ми книгата, гледам я аз и казвам: „Би ли ми помогнал да преведа заглавието — „Есто ле зумба“. Това „зумба“ в български няма еквивалент. То било кубинизъм — мърморене, бръмчене, нещо такова. Самият израз „есто ле зумба“ в Куба предизвиквал смях. Ама на български как да го кажеш — това е бръмчене? Това е мърморене? Нищо смешно няма. Преводът е трудно нещо. Трябва самият преводач да е творец, да приеме произведението като свое и да се опита да го каже така, както би го казал авторът, ако е българин.

В Бразилия нищо не знаят за нашата литература. Едно, че за тях България е някъде на края на света, друго — те не четат. За обикновените хора има само три неща, които ги владеят — религията, футболът и самбата. Целият му кръг от култура и от познания се свежда до тия три неща. Сега най-голямата новина за тях е, че Пеле ще се жени за най-красивата манекенка на Бразилия.

— Смятате ли, че все пак има някои сполучливи преводи, с които нашата литература добре се представя?

— Аз естествено не съм прочел всичко, може и да има, но това, което прочетох, не ме задоволи. Кубинските преводачи познават своя език добре, но не познават нашия. И не само това. За да стане един художествен превод добър, трябва да

се познава не само езикът, но и националната психика, обичаите, вярванията...

– Какви са според вас пътищата за подобряване на преводите?

– Пътят е да се изпращат хора тук, на място, да учат езика, за да се запознаят и с нашите нрави, да почувствуват българската атмосфера.

– А как ние превеждаме произведенията на кубинските писатели?

– По същия начин. Не се шегувам! Когато прочетох Пабло Неруда на испански, усетих аромата на една голяма поезия, на един голям поет. Когато го прочетох в превод на български, той падна като величина. Ако си вадех заключение за Пабло Неруда от преводите, за мен той нямаше да е голям поет. Друго звучене има испанската музика на стиховете му. Той е подбирал думи, които са музикални, а преведени на български, тези същите думи не са музикални. „Канто хенерал" е музикално, но как ви звучи „Всеобща песен"? На мен ми звучи като проза, и то лоша проза. Изобщо преводите са болен въпрос. Аз лично смятам, че с работите, преведени досега, ние зле се представяме у тях и те зле се представят у нас. Така че, пак повтарям, освен много доброто познаване на езика преводачът трябва да има още едно качество — да бъде творец.

БИБЛИОГРАФСКА СПРАВКА

АГРАРНАТА реформа в Испания — истински виновник за гражданската война, 1937.

И ТИ СИ... (Сатири), 1939.

ФИЛОСОФИЯТА на един охлюв (Сатири), 1940.

ДАЛЕЧНА Патагония (Повест), 1947, II изд. 1958, III — 1970, IV — 1986.

БУНТ. Пиеса в 7 картини, 1955.

ЛЮБОВ, която изгаря. Пиеса, 1957.

МЕЧИ сън. Драма в 5 картини, 1958.

ОРЛОВСКИ. Роман, 1958.

СЪРЦЕТО на командира. Повест, 1959.

ЗЕЛЕНАТА перла. Впечатления от Куба, 1961, II изд. 1962.

ОСТРИЕТО на ножа. Пиеса, 1965. ЦДНА (Репертоарно-метод. кабинет. Библ. Армейска театр. самодейност, 1).

ПРИКЛЮЧЕНИЕ в Горово. Сатира в 10 карт., 1965 (Библ. Театрална самодейност, г. IX, кн. 2).

САМООТЛЪЧКА. Пиеса в 1 действие, Библ. Армейска театр. самодейност, 1965.

СРЕБЪРНАТА пътека. Повест, 1966, II изд. 1968.

ХОДАТАЙ. Сатира в 1 действие, Библ. Армейска театр. самодейност, 1966.

ЛЕЙТЕНАНТ Огнянов. Пиеса, 1967.

НЕВЕРОЯТНИ приключения. Роман за чудните подвизи на Умньо Боев и Онуфри Олимпийски, 1967, II изд. — 1977, III изд. — 1980.

ОТКРАДНАТИЯТ ден. Роман, 1970.

СРЕЩА с гнева на хората. Пиеса в 2 ч., 1970.

МОЯТА аржентинска младост, 1974, II изд. — 1977.

БЕЛИЯТ кон на свети Тодор. Хумористични разкази, 1974, Библиотека „Стършел", № 209.

МАЛКИЯТ тореадор. Роман за средна и горна училищна възраст. С., Народна младеж, 1977, II изд. 1982.

НЕПОКОРНИЯТ генерал, 1979, II изд. 1985 (заедно със „Сребърната пътека").

Întîmplări neverosmile (Cronica unor vremuri depâsite). Roman. In rom. de Mihail Magiari. Cluj—Napoca, Dasia, 1979. Ориг. заглавие — „Невероятни приключения".

КУЦИЯТ дявол. Роман, БП, 1983.

ИЗБРАНИ произведения — съдържа романа „Орловски" и разкази. С., ДВИ, 1971.

ИЗБРАНИ произведения. В 2 тома, БП, 1980.

1. Невероятни приключения.

2. Сребърната пътека. Философията на един охлюв. Белият кон на свети Тодор.

БЕЛЕЖКИ

[1] Брошура „Аграрната реформа в Испания — истински виновник за гражданската война". С., 1937, 16 с. Печатница „Задруга", Врабча 1. С няколко думи авторът дава точни сведения (включително и цифри) по колко хектара земя владеят испанските херцози и графове. Проследява в исторически план аграрните мероприятия на държавата. Изяснява понятието „десамортизация" (поставяне в обръщение и използуване на присвоената от църквите и манастирите, големите благородници и земевладелци земя). Републиката предприема законодателни мерки, застрашаващи интересите на големите земевладелци, които смятат декретите от 3 и 20 март 1936 г. за крайно левичарски. На 18 юли 1936 г. започва гражданската война.

[2] Д-р Върбан Генчев — роден на 26 юли 1918 г. в с. Чакали (сега Искра), Габровско. Активен член на РМС, курсов ръководител на БОНСС в Медицинския факултет. Завършва като отличен студент и през 1942 г. постъпва като стажант в с. Царева ливада (сега Върбаново). Едновременно с това участвува в саботажни акции. В това време върху ръководството на БОНСС в София е нанесен тежък удар. Полицията търси усилено Върбан Генчев и той минава в нелегалност от септември 1942 г. След процеса по дело № 950 от септември 1942 г. срещу членовете на ръководството на БОНСС с присъда № 758 от 21. X. 1942 г. Върбан Генчев заедно с Марко Марков, Татяна Желязкова и Николай Тодоров са осъдени на смърт чрез обесване. Партията организира прехвърлянето на В. Генчев в Беломорието. Заминават заедно с Иван Аржентински. След завръщането си е избран за член на Окръжния комитет на партията и е определен за политкомисар на Горнооряховския партизански отряд през лятото на 1943. На 30 март 1944 г. загива в престрелка с врага.

[3] Стефан Писарев — роден на 14. XI. 1876 г. в с. Опака. Завършва прогимназия в Разград, а във Варненската гимназия се сближава с Васил Коларов. Ръководи социалистически кръжоци, отличава се като активен пропагандист. Учителствува в родното си село, в с. Садина, а от 1903 г. се заселва в Гагово. Заминава за швейцарския град Ньошател, където следва право. Започва Балканската война и той е мобилизиран. След войната отново е учител в Гагово. Възторжен защитник и разпространител на идеите на ВОСР. Ръководител на гаговските въстаници през септември 1923 г. След разгрома на въстанието е заловен и убит от фашистите.

[4] Марко Николов — роден на 16. X. 1898 г. Завършва железопътното училище и работи като кондуктор. Участвува в Транспортната стачка, за което е уволнен и арестуван. Член на БКМС, активен комсомолец. Учител в Гагово през 1922—1923 г. Активен участник в Септемврийското въстание. Убит от фашистите на 25. IX. 1923 г.

[5] Деню Минев — роден на 18. V. 1897 г. в с. Сеячи. Завършва Габровската гимназия. Работник в Русе, учител в Гагово. Любимец на деца и възрастни. През 1922 г. заминава за Швейцария, където се среща с брат си Стоян Минев — виден деец на международното работническо и комунистическо движение, един от основателите на Френската компартия, дългогодишен отговорен работник в Коминтерна, участник в Испанската гражданска война, виден публицист и учен в Института по икономика и международни отношения към АН на СССР, носител на ордена „Ленин". Личността на Стоян Минев окончателно определя пътя на Деню Минев като професионален революционер. Завръща се в България и се оформя като талантлив партиен функционер. През 1923 г. свързва живота си с Гена Драгойчева, сестра на Цола Драгойчева. Заминава с партийно поръчение в СССР и през 1924 г. се връща със задача от Задграничното бюро на ЦК на БКП да оглави военната организация на партията в Пловдив. След атентата в църквата „Св. Неделя" през 1925 г. е арестуван. Мъченията не дават резултат, полицията не успява да разбере дори истинското име на „Любен", който им е създал толкова много грижи. По пътя за Карлово успява да избяга, но е убит от полицията.

[6] През 1905 г. в превод от руски на Д. С. Балев излиза „Произход на видовете" от Дарвин; печатница Лозанов и Дюкмеджиев, Видин.

[7] Бюхнер, Фридрих Карл Христиан Лудвиг (1824—1899) — немски буржоазен физиолог, проповедник на вулгарния материализъм. Основното му произведение „Сила и материя" (1855) получава широко разпространение. Въпреки своята атеистична ориентация, материализмът на Бюхнер има вулгарен характер — отъждествява мислене и материя, разглежда мисълта като нещо веществено.

[8] Кропоткин, Пётр Алексеевич (1842—1921) — един от главните дейци и теоретици на анархизма, географ и пътешественик. Кропоткин се опитва да обоснове теорията на анархизма с помощта на буржоазната философия на позитивистите Спенсер и Конт. Вулгарният механицизъм и плоският еволюционизъм във философията; субективен идеализъм и метафизика в социологията — това са методологичните основи на анархистическия мироглед на П. А. Кропоткин.

[9] Бакунин, Михаил Александрович (1814—1876) — идеолог на анархизма, противник на марксизма. Въпреки познанството си с Белински и Херцен, Бакунин остава чужд на напредничавите революционно-демократични възгледи на онова време. Емигрира и живее в Германия, Швейцария и Франция. Сближава се с левите хегелианци и с някои представители на ко-

мунистите-утописти. Бакунин отрича всяка държава, в това число и диктатурата на пролетариата. Не разбира световноисторическата роля на пролетариата. Отрича необходимостта от самостоятелна политическа борба на работническата класа и от създаването на самостоятелна пролетарска партия, иска „уравниловка“ на класите, проповядва анархистически федерализъм. За главна сила, способна да разруши всяка държава, Бакунин смята селячеството и на първо място лумпенпролетариата. Обявявайки демагогски всяка държава, че е оръдие за потискане, Бакунин обвинява и държавата на диктатурата на пролетариата за експлоататорска и угнетителска.

[10] Малатеста, Ерико (1854—1932). Един от лидерите на италианския анархизъм, привърженик на М. Бакунин. Организатор на анархистичните въстания в Болоня и в Сан Лупо, завършили с поражение. Тези въстания показали на широките маси авантюризма на анархистката тактика и в резултат на това влиянието на анархистите върху работническото и селско движение било значително отслабено.

[11] Списание „Пламъци“ излиза в Попово, книжка 1, е от м. април 1929 г. Съдържание: „Разбита душа“ — импресия, подпис Кармен; „Пролетна езда“ — стихотворение, подпис Т. Ведър; „Некролог“ — разказ, подпис Кармен; „Утро“ — стих., подпис Андрей Салепов; Из „Смехът на Юда“ от Йордан Георгиев, ученик от Шумен; „Самотен“ — стих., подпис Роза; „Дух“ — стих., подпис Г. Хрусанов, ученик от Сливен; „Земя“ — стих., подпис Хр. Кърджилов, ученик от Свищов; отпечатана е също рецензия за „Черни угари“ от Илийчо Волен (рецензията е без подпис) и рецензия за „Божиловци-кооператори“ от Хрисим Коеджиков, подписана от В-Ръ.

[12] Предговорът към първото издание на „Далечна Патагония“ е писан през ноември 1947 г. Между другото в него Светослав Минков казва: „В тая книга Ив. Аржентински ни разказва със затрогваща топлота някои от своите младежки преживелици в Южна Америка — просто, увлекателно, като приятелска изповед. Неговата повест за любовта му с креолката Лоренсита ни разкрива един жесток свят на груби социални противоречия и на първобитни човешки нрави, сблъсква ни с ужасяващата действителност на южноамериканското капиталистическо общество, представя ни цяла галерия от тъмни образи на авантюристи, престъпници и колонизатори. Ала зад тая мрачна картина ние чувствуваме навсякъде отзивчивостта на автора към съдбата на угнетените и обезправени хора, неговата дълбока човечност и прогресивен светоглед. Книгата на Ив. Аржентински не е пътепис в общоприетия смисъл на думата, но с яркия си екзотичен колорит тя ще заеме достойно място в нашата все още бедна пътеписна литература. Притежавайки ценното качество да се чете „на един дъх“, ние я препоръчваме горещо на българския читател.“

[13] Откъсите „Мистер Боонд“ и „Червената свиня“ са публикувани във в. „Литературен фронт“, в брой 10 и 22 от 1947.

[14] Вестник „Съзнание“ — орган на българите комунисти в Америка след

отцепването им от Българската работническа социалистическа партия (Еселпи). Излиза в Детройт, Мичиган. Поради строгите закони против комунизма в този щат през последните години от съществуването си вестникът става орган на българо-македонските работнически и просветителни клубове. Спрян е на 30. I. 1938 г. В малкото запазени броеве на в. „Съзнание“, които се съхраняват в Народната библиотека „Кирил и Методий“, успях да открия следните статии и дописки, за които Иван Аржентински потвърди, че са негови: в бр. 49 от 5. XII. 1930 г. е отпечатана дописка под заглавие „Още една искра“, в която се казва: „Разкапващата се капиталистическа система изхвърля на улицата милиони безработни и благодарение на своята гнилост поставя в безизходно положение и тия, които са на работа. Настоящият и мисълта пред утрешния по-страшен глад стресва съзнателното работничество. То започва усилено да се подготвя за утрешния решителен час, като се взаимно информират по интересующите ги въпроси и подпомагат в образованието на своите останали назад в това отношение другари по съдба. И оная „черна“ маса, която дълги години е търпяла безропотно игото на своите потосмукачи, която благодарение на невежеството, в което бе възпитавана, посредствено е подпомагала пропадането на нейните интереси, днес започва масово да навлиза в своите просветителни организации, които ѝ посочват правилния и истинския път на нейното освобождение.

И частно ний, българската имиграция, пръснати немили-недраги от разните буржоазни правителства и особено от кървавото 9-юнско правителство на разбойниците Цанков, Ляпчев и Ко, д ъ л г ни се налага да положим всички усилия за издигането на нашите другари, като се организираме в редовете на Б. М. Р. П. клубове, които сочат истинския път за истинското освобождение. На 2. X. 1930 г. ний, група имигранти, живущи в Ремедиос де Ескалада, провинция Буенос Айрес, предвид на горните условия, основахме Работ. просв. клуб, като издигнахме единодушно лозунга: „Напред към класова просвета — чрез редовете на истинската класова просветна организация — Б. М. Р. П. клубове!

Секр. Ив. Василев

В следващите няколко дописки, публикувани във в. „Съзнание“, се вниждат различните организационни въпроси, пред които е бил изправен младият Аржентински:

Вестник „Съзнание“, бр. 21 от 22 май 1931:

ГЛАСЪТ НА ФАКТИТЕ

Хубаво е да се наричаме „революционери“, да се кичим с титли като „борци за свобода“, „защитници на истината“, „блюстители на закона“ и тем подобни, но това са само думи, които не значат нищо, ако не са подкрепени от действителността. Делата много по-красноречиво говорят, отколкото хубавите думи и префинените фрази. Ето защо нека се огледаме наоколо

и проверим дали наистина са такива ония, които претендират да са революционери и за революцията — еселпистите.

Къде и в какво те са се проявили като революционери?

Колко пъти досега те защитиха правата на човека?

Колко пъти протестираха против изстъпленията на капиталистите?

Как и с какво подкрепиха и подкрепят съвременните революционери?

Аз търсих отговор на тия въпроси в техната преса, в техния орган „Раб. просвета" — изразител на техните идеи и тактика — и не намерих нищо.

Вместо подкрепа на съвременните борци за свобода — аз прочетох километрически статии против тях, напоени със зълч и отрова; вместо защита на революционерите — хули и ругатни; вместо съчувствие към гладните, унижените и мизерствующи работници — ехиден смех и крокодилски сълзи.

Тогава, питам аз, с какво право еселпистите се бият по гърдите и високо заявяват, че са революционери?

Къде е истината, та не протестира? И защо работниците се оставят да ги мамят и заблуждават?

Спящи, събудете се!

Заблудени — съзнайте се!

Безумни — вразумете се!

Времената са критически и е необходимо бързо да се действува. Знайте, че всяка изгубена минута може да струва векове на работничеството. Да се теоретизира, да се философствува понастоящем — е престъпление. А точно това вършат днес еселпистите. Те стоят затворени в клубовете и в стаите си и решават съдбините на работниците по белите полета на тетрадките. Да излезат вън — на улицата, на барикадите, — да поведат работниците на борба против капиталистите — тях ги нема там. Напротив, те нападат работническите водачи и защищават буржоазните закони.

В брой 11 на „Р. пр." от 13 март т. г. е поместено едно антрефиле на фронтната страница под заглавие: „С техните камъни по техната глава". В него се казва, че двама комунисти държали протестни речи против властите, които изхвърлили едно негърско семейство на улицата за неплащане на рента. За това си деяние комунистите били хвърлени в затвора. И впоследствие те получили справедливост от буржоазната конституция, която и бездруго не гарантира големи свободи и права на работниците. Всеки случай в нея има член, който дава свобода на словото (уж де!). И те въз основа на този член поискали да бъдат освободени. Съдията, като буржоазен съдия, възнегодувал. А еселпистите добавят: „Както и да е, съдията ги простил и ги освободил. Сега те (комунистите), както винаги правят, пак могат да псуват конституцията, а когато бъдат поставени натесно, да се затулят зад нея."

Бедните еселписти! Колко много ги е доболяло за буржоазната кон-

ституция! Ами плачете бе, господа! Защо не ревете? Псуват конституцията, свещената конституция! Боже! Боже! Оная същата конституция, въз основа на която обковават работниците във вериги и ги поставят в затвора или на електрическия стол; конституцията, която изхвърля на улицата безработните като псета, конституцията, благодарение на която днес милиони работници гладуват, ходят боси и голи и са изложени на явна смърт.

За нея ли конституция плачете, господа еселписти? За нея, нали?

Да ви е честита!

Ние, комунистите, я отхвърляме и се борим за работническо управление — работнически ред и закони. А пък вас заедно с конституцията, която защищавате, ще ви изпратим там, където са руската царска конституция и нейните крепители. За да се разбере още по-ясно, че еселпистите немат никаква конкретна представа за борбите на работниците, ще приведа още един цитат от „Р. пр.", брой 14, с. 2, в долния ъгъл отдясно: „Партията — Социалистическата работническа партия (еселпи — б. м.) — извършва просветителната си работа, насърчена от съзнанието, че някой ден, тъй или инак, нещо ще се случи." И по-нататък все в такъв дух и настроение продължава отец Де Леон, загрижен за спасението на цивилизацията.

Ами че това и баба знае, „че някой ден, тъй или инак, нещо ще се случи", ама точно като какво? Именно като какво ще се случи? Страхува се да го каже, горкият! Зер господарите може да му се разсърдят!

— Революция! Революция, отец Де Леоне. Революция — и тя не ще се „случи", а направи от работниците. Работниците ще поискат сметка от господарите и ще се започне бой на смърт или живот.

Виждате какви са еселписките революционери? Страхуват се да произнесат даже и думата революция!

Това са само два примера (а еселписката литература е пълна с такива примери), два факта, които достатъчно ясно характеризират еселписката партия като социалфашистка, готова да се бие за запазването на буржоазния ред и закони. Ето защо те немат подкрепата на световното работничество и са изолирани от Комунистическия интернационал, заклеймени като предатели и слуги на капиталистите.

Презрете социалфашистите!

Голтак Босяков

Вестник „Съзнание", бр. 30 от 24 юли 1931.:

ВЕЧЕРИНКАТА НА Б. М. Р. П. КЛУБ В БУЕНОС АЙРЕС

На 31 май т. г. Б. М. Р. П. клуб в Буенос Айрес, Аржентина, изнесе първата си сезонна вечеринка, с небивало посещение. Въпреки големите трудности другарите артисти при един упорит труд успяха да завладеят вниманието на публиката с добре подбраните декламации, хумористични и особено с пиесата „Упоритият" (из следреволюционния руски живот). Наивната консервативна упоритост на стария руски мужик предизвикваше саркастичен

смях. Докато комсомолът, комсомолката (героите на новото време) предизвикваха бурни аплодисменти и общо задоволство сред публиката.

Накрай се съобщи, че Клуба отваря безплатен курс по музика. Записаха се веднага над 20 другари, любители на музиката. Последвалият голям интерес на б. м. емиграция към Клуба (която непрекъснато увеличава редовете му) и честите запитвания за втора вечеринка говорят красноречиво каква голяма роля е изиграла вечеринката. Ней ѝ се пада голяма чест в областта на пропагандата, с това проманифестиране истинската просветна организация. Един общ глас се долавя днес навред:

Да живее Б. М. Р. П. клуб в Буенос Айрес!

Да живее Съюзът на Б. М. Р. П. клубове в Ю. Америка!

Напред чрез класова просвета към класова борба!

Ив. Василев

Вестник „Съзнание", бр. 31 от 29 юли 1932.

ИЗ КОМОДОРО РИВАДАВИЯ

Както е известно, Комодоро Ривадавия се намира в средата на изворите на черното злато — петролните.

Засегнати чувствително от общата капиталистическа криза, царете на петролните мини в Аржентина правят големи усилия да подготвят почва за едно общо настъпление срещу мизерните надници на робите на черното злато.

Като необходимо предисловие те започнаха да уволняват и арестуват по-съзнателните работници. Особено тия, които работеха за заздравяването на току-що зародилия се синдикат на петролните работници — „Юнион Женерал де Обрерос Петролес".

Първом уволниха няколко другари от компанията „Форокареила" (кил. 8). В отговор на това „Ю. Ж. О. П." обяви стачка на тая компания. По-после се обяви 48-часова генерална стачка в подкрепа на работниците от кил. осми.

Благодарение на слабата организация стачката на „Форокареила" пропадна.

Петролните царе се почувствуваха господари на положението. И подеха ново настъпление. Уволниха няколко по-инициативни другари от компаниите „Диадема Аргентина" (кил. 27) и „Монантиал Росалес".

В отговор на това ново настъпление „Ю. Ж. О. П." обяви стачка най-напред на „Диадема" и после на „М. Росалес", и наново на „Форокареила". 1500 работника се вдигнаха в контранастъпление. В стачкуващите компании се струпа всичката полиция от компаниите в града. Убиха един стачник от „Диадема", др. Ст. Доотари, за да сплашат работниците. И това не помогна. В отговор паднаха няколко стачкоизменници. Борбата се затвърди.

ПЪРВИ МАЙ

При тая обстановка ни свари Май, великият ден на труда.

Петролният съюз „Ю. Ж. О. П.“ ведно със Съюза на работниците от града „Ю. Ж. О. дел Пюебло“ започнаха трескави приготовления за неговото посрещане.

На 30 април вечерта се устрои голяма кинозабава, на която говори др. делегат от Буенос Айрес, представляващ „Юнидат Синдикал Класиста“, причислен от своя страна към Червения синдикален интернационал. Пред 1500 присъствуващи се представи и съветският филм „Майка“ по романа на Максим Горки.

На 1 май следобед многохиляден народ изпълваше главната улица „Сан Мартин“ в гр. Комодоро Ривадавия. Към 3 часа тълпата бързо се сгрупира и 8 червени знамена се развяха тържествено всред бурни овации. Гръмна „Интернационалът“.

След това десетина оратори подред обрисуваха общото значение на 1 май и подкаиниха към упорита борба стачкуващите.

За забелязване е, че същия ден неколцина самозвани анархисти се опитаха да устроят отделно демонстрация. За тяхно учудване обаче не отиде нито един работник и те останаха 5 души организатори ведно с делегата си от Буенос Айрес. Дано поне тоя голям шамар ги отрезви. Защото, когато Червените съюзи ги поканиха за задружна демонстрация, те отказаха. После те беха принудени да дойдат и неканени на истинската работническа демонстрация, която премина тържествено през целия град.

Комодоро Ривадавия не помни друга подобна демонстрация. Вечерта на 1 май — нова кинозабава с двойно повече посетители. Стотици екземпляри от органа на Ар. ком. партия в. „Интернационал“ и ежедневника ѝ „Бандера Роза“, жадно се поглъщаха от ентусиазираните работници. Това определя високия революционен дух всред изправените в борбата чернотрудови роби.

* * *

Няколко дена след избухването на стачката военнофашисткото правителство на ген. Хусто изпрати военни крайцери и морска флота в защита на компанистите. Не мина много, и откараха с парахода „Матако“ 16 депортирани за Буенос Айрес. Веднага след 1 май се подготвя нова партида за депортиране. И то много по-голяма от първата.

Отнемайки първостепенните стачници, военнофашисткото правителство цели смазването на стачката и осигуряване успеха на петролния капитал.

В отговор на белия терор „Ю. Ж. О. П.“ зове робите на черното злато към смела и неотстъпна борба.

Да живеят стачкуващите борци! Долу гладния капитализъм! Да живее близката генерална стачка на всички петролни работници!

Ив. Босяков

КАК ЗАЩИТАВАТ ПРАВАТА НА РАБОТНИЦИТЕ БУРЖОАЗНИТЕ РЕПУБЛИКИ

Повече от месец робите на черното злато водиха геройска стачна борба против настъплението на царете на петролните извори в Патагония. Обаче още неколко дена след избухването на конфликта между труда и капитала миротворителното правителство на ген. Хусто изпрати няколко военни крайцери, които да пазят „законността" в стачната област. Освен това докараха се многобройни полицейски отряди. Също и достатъчно количество шпиони и детективи. И в името на „конституцията" започнаха дивашко преследване против по-будните работници. И на първо време изпратиха 16 души като депортирани в Буенос Айрес. И то не само от стачкуващите, но даже и от тия от гр. Комодоро Ривадавия. Започнаха нощни изчезвания на по-съмнителните работници от нестачкуващите компании.

Целта бе ясна — по какъвто и да е начин, но да се осигури успех на компанистите. От друга страна — да се разбият редовете на борческия пролетариат, като се премахне новият, но мощен Съюз на петролните работници.

Първом, разбира се, правителствените представители започнаха с демагогия. Това е мощно оръжие за всеки буржоа и особено за социалфашистите. Оттука още може да се познае, че консервативното правителство на ген. Хусто има и „социалистически" министри. Комендантът на крайцера „25 май" започна да посредничи. Първите му „съвети" към работниците бяха да се откажат от искането си за признаване на юниона им. Не помогна демагогията. Не се поддаваха на измама тия, които в съюз се беха вдигнали на борба.

И тогава буржоазната Аржентинска република остави кандърдисванията настрана и обърна остриетата на щиковете — открита фашистка диктатура.

Започнаха масови арести и депортации. Най-после стигнаха дотам, че под силата на морската войска изселиха насила над 220 души от компанията „Диадема Аргентина".

И под силата на оръжието заставиха обезоглавените стачници да започнат работа.

На въпроса, защо правителството изпрати военна флота в стачкуващата зона, то отговаря: „За да запази правото на стачка и въобще интересите на работниците." А какво говорят фактите? Точно противното. Значи за лишен път се подчертават думите на великия работнически учител Ленин: „Демокрация, осакатена, орязана, демокрация за нищожното малцинство банкери и капиталисти — ето що е буржоазната демокрация."

За черно трудовия роб тя е чиста фашистка диктатура.

Ето защо лозунгът на всеки потиснат днес е:

Долу буржоазната демокрация! Да живее диктатурата на пролетариата, единственият напълно демократичен институт за всеки роб и онеправдан! Да живее Съветският съюз, едничкото работническо отечество!

Ив. Босяков

В ОТГОВОР НА ЕДНА КРИТИКА...

В бр. 15 на в. „Съзнание" се отпечати една дописка от др. А. Иванов, която всецяло е едно обвинение против др. Кр. Бъчваров.

Длъжен съм да отбележа още отначало, че като опит дописката има добро направление. Значи подтикната от чисто революционни подбуди. Обаче изложеното в нея почива на погрешно становище. И то независимо от това, дали е решение на цело събрание.

„Изключен веднъж за винаги", се казва там. Защо? Защото др. Кр. Бъчваров е опортюнизирал на практика, като е твърдял, че не можело да се устрои събрание, защото немало хора, и е правил една груба грешка, като се е боял да не изгуби косеча, ако бъде арестуван. И накрай, защото всички други желаели (наверно и др. А. Ив.) събрание, а Бъчваров като секретар не свикал.

Обаче сигурно др. А. И. е забравил (допущам да е възможно и да не е знаел), че др. Бухарин бе направил много по-голема грешка със своята теория „за организирания капитализъм", се нареди с Троцки и пак не беше изключен „веднъж завинаги". Не е ли това, др. Иванов, крайно „левичарска" грешка от ваша страна?

Ами утре, ако др. К. Б. напълно си признае грешките и желае да се поправи, нима ще му отнемете правото за това?

Др. Полянов бе отишъл много по-далече и днес, след разкаянието си, наново е в редовете. Нима ще отнемете на другите това право? Плеяда са подобните случаи. Обърнете внимание, другари от Росарио.

Но почакайте малко, другари, аз на всички ви ще дръпна ушите. Помислете добре и вижте, направите ли грешка, не сте ли били всички опортюнисти на практика, като сте предоставили съдбините на цял клуб в ръцете само на един другар, защото носел титула секретар?

Как вие като истински революционери сте се оставили да ви задържа толкова време в дълбок сън един опортюнист само с думата „не може"? И ако вие явно сте виждали, че може, защо не се заехте веднага да преорганизирате клуба? А знаете добре, че всеки член има право да свика събрание, щом като вижда, че управител. тело, отбягва това. А много естествено всеки искрен революционер ще го последва.

Виждате ли сега, другари, че вие всички сте спали сладък опортюнистичен сън. И ако аз разсъждавам като вас и ако имам тая възможност, то е необходимо, ако не да ви изключа „веднъж завинаги", то поне по за 20 години от редовете на движението.

Обърнете внимание, другари, направили сте грешка. Поправете се.

Ако др. Кр. Бъчваров си признае грешката, не само че не бива да го отхвърлите, но след като покаже, че се старае да се поправи, на драго сърце го приемете.

На тебе, др. Бъчваров, пожелавам искрено самопризнание. А на вас, другари от Клуба — по-справедлива критика, като не забравяте да виждате и своите грешки.

Пожелавайки ви другарско и разумно обсъждане на въпроса, ви поздравлявам:

Ив. Босяков

[15] „Движението 26 юли" — основано от Фидел Кастро. Носи названието на деня, в който е нападната казармата Монкада в Сантяго де Куба.

[16] „Революционна директория 13 март" — студентска бойна организация, създадена в Хаванския университет през март 1952 г. Начело са Хосе Антонио Ечеверия (ген. секретар), Фауре Чомон и Хулио Гарсия Оливера. Най-голямата революционна проява на организацията е била акцията от 13. III. 1957 г., когато нападат президентския дворец с цел да бъде убит Батиста. За нещастие диктаторът не бил там. Въстаниците били обградени и избити. Последователите на това студентско движение разбрали безсмислието на отделните изолирани акции и се присъединили към революционното движение, ръководено от Фидел Кастро.

[17] Романът „Куцият дявол" излезе през 1983 г. За него се появиха следните рецензии: Христо Дудевски — Роман за антифашистката борба („Народна армия", № 10411, 14 юни 1983); Николай Василев — Вяра и пречистващ смях („Лит. фронт", бр. 51, 22 дек. 1983); Иван А. Василев — Оригинален роман за антифашистката борба и първите месеци след победата („Знаме на комунизма", бр. 150, 24. XII. 1983).

[18] „Младежки преглед" — младежки илюстрован вестник на позициите на РМС. Помества разнообразно четиво — репортажи, дописки, статии. Дава сведения за живота в СССР. Сътрудници: Ем. Шекерджийски, Хр. Радевски, П. Вежинов, Мл. Исаев, Крум Пенев и др. В бр. 17 от 19. II. 1935 г. в рубриката „През нашият прозорец" е отпечатан фейлетонът „Моят лев", подписан от Иван Босяков. В бр. 19 от същата година в „Редакционна папка" четем следната бележка: „Ив. Босяков, обаждай се по-често. Съобщи адреса си." В бр. 21 е поместен фейлетонът „Почти нищо".

[19] „Хоровод" — пролетарски хумористичен седмичник. Продължава, макар и доста предпазливо, традицията на „Жупел" и „Горчив смях". Участ-

вуват мнозина млади хумористи и пролетарски писатели. Застъпва и съветския хумористичен разказ. Редактори и сътрудници: Челкаш, Ничи Север, Чучурин, Ст. Венев, Ил. Бешков, Н. Тусузов, А. Тодоров, Н. Ланков и др.

[20] В „Хоровод“ под псевдонима Сам Самин Иван Аржентински публикува следните фейлетони: „От туфларски пари аир няма. Автентично писмо от Пенчо Чукундура, туфларин у Совия до любезната Пена“, бр. 16 от 9. IX. 1937 г. Написан на северняшко наречие, фейлетонът съдържа оплакванията на Пенчо от тежките условия в тухларницата, където е опишъл да търси работа, за да спечели пари и да се ожени за Пена. Но заключението му е: „Както видиш, Пену, ут туфларски пари аир няма. Който не ги даде за цяр, дава ги за сандък.“ В бр. 17 от 16. IX. 1937 г. — „Трай душо, черней кожо. Автентично писмо от любезната Пена Куругергива до либето Пенчо в София“. Също написано на диалект. Пена се оплаква, че заради неплатени борчове всичко от дома на баща ѝ е разпродадено. Бащата не иска вече да я храни и търси начин по-скоро да я ожени, за да се отърве от нея. Пена моли Пенчо и душата му да вадят в тухларницата, пак да търпи, само и само да могат „да се приберат на зима“. В бр. 19 от 30. IX. 1937. „Второ писмо на Чукундура до любезната Пена“ — Пенчо е намерил работа, за която получава най-сетне пари, и тръгва да купи на Пена обещаната фуста. Успял да избегне срещите с хазаина и с хлебаря, при който яде на вересия, Пенчо волю-неволю дава всичките си пари на Димо Чифутина, който навремето му е дал пари за железницата до София. Подпис: „Ут твоя утчаян Пенчу Чукундура“.

През 1938 г .в „Хоровод“ са публикувани следните фейлетони от Сам Самин „Дано дойде второ пришествие. Писмо от Стоян Мижитурката до сватанака му в София“, бр. 45, 4 май 1938. „Дуовнъ ранъ. Писмо от любезната Пена до Пенчо Чукундура“, бр. 35 от 27 януари. „Как баба Злата снесе яйце“ — бр. 36, 3 февруари. „Кой е ербап, той печели! Писмо от Стою Мижитурката до сватанака му в София“ — бр. 42 от 7 април. „Криву ляву стегнафми съ. Писмо от любезната Пена до Пенчо Чукундура“, бр. 43 от 21 април. „Личността Деню Ке“, бр. 38, 23 февруари. „Малку кураж и къде нас.“ Писмо на любезната Пена до Пенчо Чукундура, бр. 40 от 10 март. Отроче ли е, режи му главата“ — „Хоровод“ — бр. 59 от 1 декември, авторът е с псевдоним Иваржен. „Приключенията на Пенчо Чукундура в София“, „Хоровод“, бр. 34 от 20 януари. „Прост ли си, и от овца си поевтен“, „Хоровод“, бр. 56 от 10 ноември. „Пуртакол нумер 5“ — „Хоровод“, бр. 52 от 13 октомври. „Редакторът на в. „Дневник“ се самоубил?“ — „Хоровод“, бр. 45 от 4 май. „Св. Методий убит из засада“, „Хоровод“, бр. 46 от 19 май. „Стара любов, стар мерак. Писмо на дяда Гергя Земпарето в София до баба Гюргя на село“, „Хоровод“, бр. 53 от 20 октомври.

През 1939 г. в „Хоровод“ са публикувани: „Мижетурката у трудно положение“, бр. 78 от 1 май, псевдоним Иваржен. „Нашата телевизия“, бр. 80 от 3 юни, псевдоним Иваржен.

Ето накратко съдържанието на някои фейлетони, които показват някои от темите, вълнуващи автора:
„Св. Методий убит из засада“ — Свети Кирил Методий и брат му идвали да проверят какво пишат хората с буквите. Оказва се, че пишат актове, глоби. Селяните решават да ги убият. Правят засада. Иде един човек с бяла брада, прас един кривак! После се чуло, че бил убит един турски ходжа. „Дано дойде второ пришествие“ — селяните се молят да дойде второто пришествие, за да се отърват от кмета и от Стою Мижитурката. „Криву ляву, стегнафми съ“ — бабата боледува и докторът ѝ предписва силна храна, но за бедните „силната храна“ е паница зеленица и болната умира. Близките хем жалят, хем се радват — ще си разделят и нейното яйце. „Личността Деню Ке“ — с хиляди подлизурства Деню Ке е назначен за селски пазач. Започва да издевателствува над хората от селото и да си отмъщава и за най-малкото незачитане на „личността му“. Самочувствието му дотолкова пораства, че той слага една хилядарка в джоба и тръгва да се кандидатира за народен представител. В бр. 42 от 4. IV. 1938 г. — „Кой е ербан, той печели. Писмо от Стою Мижитурката до сватанака му в София“. За насилията и фалшификациите при изборите.

[21] Разказът е „Земни мисли на неземен обитател“ (бр. 60, 8. XII. 1938 г.). Подпитан е от Х. Б. Нибен и Иваржен. Разговор между небесния библиотекар св. Климент Охридски и мадам Алма Матер. Фейлетонът е насочен срещу ограниченията, налагани от университетските власти на студентите.

В бр. 63 от 29. XII. 1938 г. в. „Хоровод“ отпечатва кратки хумористични характеристики на своите сътрудници и редактори под заглавие: „Представяме ви най-знаменитите исторически, потресаващи, симпатични и зашеметително духовити хороводци!“ Ето какво пише за Иваржен (Сам Самин): „Иваржен спада към категорията на къдравите красавци. Той е рус, зеленоок, с малко страшен поглед. Има подчертана слабост към философки и русокоси артистки. Напоследък получи голямата титла „конферансие на хороводските вечери на смеха“. Иваржен е ходил в Аржентина. Оттам е донесъл в кутийка само една аржентинска бълха. Той дълго време показвал бълхата на приятелите си, докато най-после бълхата избягала. По тази причина сега из цялата страна се шири благородният род на аржентинските бълхи. Иваржен пише фейлетони предимно на диалект с теми из селския живот. С тях е много популярен из поповския край, неговото родно място.“

[22] „Литературен критик“ — седмичник за критика. Редактор З(ашо) П(етров) Търнин. Започва като частно издание, в което редакторът помества материали на млади писатели без ясна идейна насоченост. С бр. 6 от 27. II. 1941 г. „Литературен критик“ прави завой към прогресивната литература и критика, като отпечатва стихотворението „Кино“ на Никола Вапцаров, стихове от Богомил Райнов, разказ от Иван Аржентински (сатирата „Чорбаджийското магаре“). От бр. 7 до бр. 15 фактически редактор на „Литературен критик“ е Н. Вапцаров. В редколегията участвува и Емил

Ето защо лозунгът на всеки потиснат днес е:

Долу буржоазната демокрация! Да живее диктатурата на пролетариата, единственият напълно демократичен институт за всеки роб и онеправдан! Да живее Съветският съюз, едничкото работническо отечество!

Ив. Босяков

В ОТГОВОР НА ЕДНА КРИТИКА...

В бр. 15 на в. „Съзнание“ се отпечати една дописка от др. А. Иванов, която всецяло е едно обвинение против др. Кр. Бъчваров.

Длъжен съм да отбележа още отначало, че като опит дописката има добро направление. Значи подтикната от чисто революционни подбуди. Обаче изложеното в нея почива на погрешно становище. И то независимо от това, дали е решение на цело събрание.

„Изключен веднъж за винаги“, се казва там. Защо? Защото др. Кр. Бъчваров е опортюнизирал на практика, като е твърдял, че не можело да се устрои събрание, защото немало хора, и е правил една груба грешка, като се е боял да не изгуби косеча, ако бъде арестуван. И накрай, защото всички други желаели (наверно и др. А. Ив.) събрание, а Бъчваров като секретар не свикал.

Обаче сигурно др. А. И. е забравил (допущам да е възможно и да не е знаел), че др. Бухарин бе направил много по-голема грешка със своята теория „за организирания капитализъм“, се нареди с Троцки и пак не беше изключен „веднъж завинаги“. Не е ли това, др. Иванов, крайно „левичарска“ грешка от ваша страна?

Ами утре, ако др. К. Б. напълно си признае грешките и желае да се поправи, нима ще му отнемете правото за това?

Др. Полянов бе отишъл много по-далече и днес, след разкаянието си, наново е в редовете. Нима ще отнемете на другите това право? Плеяда са подобните случаи. Обърнете внимание, другари от Росарио.

Но почакайте малко, другари, аз на всички ви ще дръпна ушите. Помислете добре и вижте, направите ли грешка, не сте ли били всички опортюнисти на практика, като сте предоставили съдбините на цял клуб в ръцете само на един другар, защото носел титула секретар?

Как вие като истински революционери сте се оставили да ви задържа толкова време в дълбок сън един опортюнист само с думата „не може“? И ако вие явно сте виждали, че може, защо не се заехте веднага да преорганизирате клуба? А знаете добре, че всеки член има право да свика събрание, щом като вижда, че управител. тело, отбягва това. А много естествено всеки искрен революционер ще го последва.

Виждате ли сега, другари, че вие всички сте спали сладък опортюнистичен сън. И ако аз разсъждавам като вас и ако имам тая възможност, то е необходимо, ако не да ви изключа „веднъж завинаги", то поне по за 20 години от редовете на движението.

Обърнете внимание, другари, направили сте грешка. Поправете се.

Ако др. Кр. Бъчваров си признае грешката, не само че не бива да го отхвърлите, но след като покаже, че се старае да се поправи, на драго сърце го приемете.

На тебе, др. Бъчваров, пожелавам искрено самопризнание. А на вас, другари от Клуба — по-справедлива критика, като не забравяте да виждате и своите грешки.

Пожелавайки ви другарско и разумно обсъждане на въпроса, ви поздравлявам:

Ив. Босяков

[15] „Движението 26 юли" — основано от Фидел Кастро. Носи названието на деня, в който е нападната казармата Монкада в Сантяго де Куба.

[16] „Революционна директория 13 март" — студентска бойна организация, създадена в Хаванския университет през март 1952 г. Начело са Хосе Антонио Ечеверия (ген. секретар), Фауре Чомон и Хулио Гарсия Оливера. Най-голямата революционна проява на организацията е била акцията от 13. III. 1957 г., когато нападат президентския дворец с цел да бъде убит Батиста. За нещастие диктаторът не бил там. Въстаниците били обградени и избити. Последователите на това студентско движение разбрали безсмислието на отделните изолирани акции и се присъединили към революционното движение, ръководено от Фидел Кастро.

[17] Романът „Куцият дявол" излезе през 1983 г. За него се появиха следните рецензии: Христо Дудевски — Роман за антифашистката борба („Народна армия", № 10411, 14 юни 1983); Николай Василев — Вяра и пречистващ смях („Лит. фронт", бр. 51, 22 дек. 1983); Иван А. Василев — Оригинален роман за антифашистката борба и първите месеци след победата („Знаме на комунизма", бр. 150, 24. XII. 1983).

[18] „Младежки преглед" — младежки илюстрован вестник на позициите на РМС. Помества разнообразно четиво — репортажи, дописки, статии. Дава сведения за живота в СССР. Сътрудници: Ем. Шекерджийски, Хр. Радевски, П. Вежинов, Мл. Исаев, Крум Пенев и др. В бр. 17 от 19. II. 1935 г. в рубриката „През нашият прозорец" е отпечатан фейлетонът „Моят лев", подписан от Иван Босяков. В бр. 19 от същата година в „Редакционна папка" четем следната бележка: „Ив. Босяков, обаждай се по-често. Съобщи адреса си." В бр. 21 е поместен фейлетонът „Почти нищо".

[19] „Хоровод" — пролетарски хумористичен седмичник. Продължава, макар и доста предпазливо, традицията на „Жупел" и „Горчив смях". Участ-

вуват мнозина млади хумористи и пролетарски писатели. Застъпва и съветския хумористичен разказ. Редактори и сътрудници: Челкаш, Ничи Север, Чучурин, Ст. Венев, Ил. Бешков, Н. Тусузов, А. Тодоров, Н. Ланков и др.

[20] В „Хоровод" под псевдонима Сам Самин Иван Аржентински публикува следните фейлетони: „От туфларски пари аир няма. Автентично писмо от Пенчо Чукундура, туфларин у Совия до любезната Пена", бр. 16 от 9. IX. 1937 г. Написан на северняшко наречие, фейлетонът съдържа оплакванията на Пенчо от тежките условия в тухларницата, където е опишъл да търси работа, за да спечели пари и да се ожени за Пена. Но заключението му е: „Какту видиш, Пену, ут туфларски пари аир няма. Който не ги даде за цяр, дава ги за сандък." В бр. 17 от 16. IX. 1937 г. — „Трай душо, черней кожо. Автентично писмо от любезната Пена Кургергива до либето Пенчо в София". Също написано на диалект. Пена се оплаква, че заради неплатени борчове всичко от дома на баща ѝ е разпродадено. Бащата не иска вече да я храни и търси начин по-скоро да я ожени, за да се отърве от нея. Пена моли Пенчо и душата му да вадят в тухларницата, пак да търпи, само и само да могат „да се приберат на зима". В бр. 19 от 30. IX. 1937. „Второ писмо на Чукундура до любезната Пена" — Пенчо е намерил работа, за която получава най-сетне пари, и тръгва да купи на Пена обещаната фуста. Успял да избегне срещите с хазаина и с хлебаря, при който яде на вересия, Пенчо волю-неволю дава всичките си пари на Димо Чифутина, който навремето му е дал пари за железницата до София. Подпис: „Ут твоя утчаян Пенчу Чукундура".

През 1938 г .в „Хоровод" са публикувани следните фейлетони от Сам Самин „Дано дойде второ пришествие. Писмо от Стоян Мижитурката до сватанака му в София", бр. 45, 4 май 1938. „Дуовнъ ранъ. Писмо от любезната Пена до Пенчо Чукундура", бр. 35 от 27 януари. „Как баба Злата снесе яйце" — бр. 36, 3 февруари. „Кой е ербап, той печели! Писмо от Стою Мижитурката до сватанака му в София" — бр. 42 от 7 април. „Криву ляву стегнафми съ. Писмо от любезната Пена до Пенчо Чукундура", бр. 43 от 21 април. „Личността Деню Ке", бр. 38, 23 февруари. „Малку кураж и къде нас." Писмо на любезната Пена до Пенчо Чукундура, бр. 40 от 10 март. Отроче ли е, режи му главата" — „Хоровод" — бр. 59 от 1 декември, авторът е с псевдоним Иваржен. „Приключенията на Пенчо Чукундура в София", „Хоровод", бр. 34 от 20 януари. „Прост ли си, и от овца си поевтен", „Хоровод", бр. 56 от 10 ноември. „Пуртакол нумер 5" — „Хоровод", бр. 52 от 13 октомври. „Редакторът на в. „Дневник" се самоубил?" — „Хоровод", бр. 45 от 4 май. „Св. Методий убит из засада", „Хоровод", бр. 46 от 19 май. „Стара любов, стар мерак. Писмо на дяда Гергя Земпарето в София до баба Гюргя на село", „Хоровод", бр. 53 от 20 октомври.

През 1939 г. в „Хоровод" са публикувани: „Мижетурката у трудно положение", бр. 78 от 1 май, псевдоним Иваржен. „Нашата телевизия", бр. 80 от 3 юни, псевдоним Иваржен.

Ето накратко съдържанието на някои фейлетони, които показват някои от темите, вълнуващи автора:

„Св. Методий убит из засада" — Свети Кирил Методий и брат му идвали да проверят какво пишат хората с буквите. Оказва се, че пишат актове, глоби. Селяните решават да ги убият. Правят засада. Иде един човек с бяла брада, прас един кривак! После се чуло, че бил убит един турски ходжа. „Дано дойде второ пришествие" — селяните се молят да дойде второто пришествие, за да се отърват от кмета и от Стою Мижитурката. „Криву ляву, стегнафми съ" — бабата боледува и докторът й предписва силна храна, но за бедните „силната храна" е паница зеленица и болната умира. Близките хем жалят, хем се радват — ще си разделят и нейното яйце. „Личността Деню Ке" — с хиляди подлизурства Деню Ке е назначен за селски пазач. Започва да издевателствува над хората от селото и да си отмъщава и за най-малкото незачитане на „личността му". Самочувствието му дотолкова пораства, че той слага една хилядарка в джоба и тръгва да се кандидатира за народен представител. В бр. 42 от 4. IV. 1938 г. — „Кой е ербан, той печели. Писмо от Стою Мижитурката до сватанака му в София". За насилията и фалшификациите при изборите.

[21] Разказът е „Земни мисли на неземен обитател" (бр. 60, 8. XII. 1938 г.). Подпитан е от Х. Б. Нибен и Иваржен. Разговор между небесния библиотекар св. Климент Охридски и мадам Алма Матер. Фейлетонът е насочен срещу ограниченията, налагани от университетските власти на студентите.

В бр. 63 от 29. XII. 1938 г. в. „Хоровод" отпечатва кратки хумористични характеристики на своите сътрудници и редактори под заглавие: „Представяме ви най-знаменитите исторически, потресаващи, симпатични и зашеметително духовити хороводци!" Ето какво пише за Иваржен (Сам Самин): „Иваржен спада към категорията на къдравите красавци. Той е рус, зеленоок, с малко страшен поглед. Има подчертана слабост към философки и русокоси артистки. Напоследък получи голямата титла „конферансие на хороводските вечери на смеха". Иваржен е ходил в Аржентина. Оттам е донесъл в кутийка само една аржентинска бълха. Той дълго време показвал бълхата на приятелите си, докато най-после бълхата избягала. По тази причина сега из цялата страна се шири благородният род на аржентинските бълхи. Иваржен пише фейлетони предимно на диалект с теми из селския живот. С тях е много популярен из поповския край, неговото родно място."

[22] „Литературен критик" — седмичник за критика. Редактор З(ашо) П(етров) Търнин. Започва като частно издание, в което редакторът помества материали на млади писатели без ясна идейна насоченост. С бр. 6 от 27. II. 1941 г. „Литературен критик" прави завой към прогресивната литература и критика, като отпечатва стихотворението „Кино" на Никола Вапцаров, стихове от Богомил Райнов, разказ от Иван Аржентински (сатирата „Чорбаджийското магаре"). От бр. 7 до бр. 15 фактически редактор на „Литературен критик" е Н. Вапцаров. В редколегията участвува и Емил

Шекерджийски. Вестникът застава на позициите на художествения реализъм, на които остава докрай. Спрян е от властта. Освен сатирата „Чорбаджийското магаре“ в „Литературен критик“ е публикуван и репортажът на Ив. Аржентински „Там, където бензинът извира“ (бр. 14, от 5 юни 1941). Разказва за петролните рафинерии в Южна Америка и за труда на работниците.

[23] Тази среща е описана в сборника „Никола Вапцаров — спомени за поета и революционера“. С., БП, 1979, с. 516.

[24] Същият сборник, с. 515.

[25] Вестник „Папагал“ — политически хумористичен и карикатурен лист. На официални позиции. В периода 1940—1941 г. е с опит за прогресивна тенденция и с положително отношение към външната политика на СССР. Между сътрудниците са: Г. Караславов, Хр. Радевски, Св. Минков, П. Вежинов, Ив. Аржентински, Чудомир. Помества и преводи от А. П. Чехов, Н. В. Гогол.

[26] В бр. 33 от 1940 г. на в. „Завой“, Варна, Петър Стъпов публикува рецензия за сборника „И ти си...“, в която пише: „В новата ни литература след Ст. Михайловски и Алеко Константинов и оригиналната сатирико-хумористична поема на Ем. Попдимитров „В страната на розите“ почти непознат и неразработен е сарказмът... Художествените средства на автора са прости. Няма надут и изкуствен език — разказва спокойно, без стилни акробации, без много лични разсъждения, а живо и ясно. Аржентински е налучкал един оригинален път. Ако го следва, сигурно той ще помогне много да се развие у нас художествената сатира.“

По време на работата си над анкетата посетих писателя Петър Стъпов и разговарях с него. Ето какво сподели той:

— Още с първите си работи Иван Аржентински се изяви с конфронтацията си срещу консумативното общество. Тогава той беше млад човек с богат житейски опит, живял и в провинцията, скитал из пампасите и бордеите на Аржентина. Още в първите си творби той направи впечатление с обликащия си хумор, тънък сарказъм и остроумие, както и с ясните си позиции срещу гнилотата на буржоазния строй. Неговите работи рязко се отличаваха от доста сиви, тлеещи и разляти съчинения. На мен ми допадна бодрият му изобличителен тон, стегнатостта на стила му, художествената простота на езика му, заложената в текста идея срещу експлоататори, потисници, мошеници. Чрез мислите, поведението, постъпките на своите герои още в първите си работи Аржентински се изяви като изобличител, който със свеж хумор, с ирония и сатирично показваше от хуманни, прогресивни позиции престъпленията на експлоататори, дерибеи и излишни хора. Тези качества, подсилени с ясен език, неочаквани обрати и динамика на стила, усетих и в първата му книга „И ти си...“. Тогава се занимавах с критика и през 1940 г. във варненския литературен вестник „Завой“ споделих впечатленията си от тази многообещаваща книга.

— Др. Стъпов, още през 1940 г. вие предсказахте успехи на Ив. Аржентински по пътя на художествената сатира. Какво е мнението ви за сатиричния роман „Невероятни приключения“, излязъл през 1967 г.?

— Прочетох романа на един дъх. Тези елементи, за които споменах, намерих развити и обогатени. За мене Иван Аржентински е оригинално явление в литературата ни. Той е своеобразен, стегнат, находчив български Гогол, напомня и за Илф и Петров на наша почва. Какви са характерните особености на романа „Невероятни приключения“? Наистина те са невероятни, ала дълбоко разкриват чрез своите преувеличени, но правдиви отношения между хора без морал и съвест, техните безобразия и маниащина през времето на култа. Аржентински е успял да обрисува поредица от злоупотребители с властта, от лицемери, двуличници, кариеристи, мошеници, хора извън нашия социалистически живот. Той бичува безобразията преди Априлския пленум, осмива ги с присъщия си ироничен и саркастичен език, изобличава ги с взрив от хумор и в характерни ситуации. Дори и там, където се среща наивност в мислите и постъпките на героите, ситуациите звучат правдоподобно. Това са остапбендеровци на наша почва. Засилването на отрицателните черти у някои от тези герои е необходимо, за да се разкрият дребните душици, да се изяснят по-ярко и определено. Неизтощимо е въображението на Иван Аржентински, подхранвано от една печална отминала действителност. Четях „Невероятни приключения“ и не се питах роман ли чета, роман-хроника ли тук-там с фейлетонен характер, или сатирична творба. Тя ме завладя, увлече ме със своята идейна чистота, със своя честен поглед към хората и събитията от онази отминала култовска епоха.

— Вие сте връстник на Иван Аржентински, имате ли някакъв личен спомен, свързан с него?

— Аржентински винаги ми е правел впечатление със своята жизнерадост. И да нямаш настроение, срещнеш ли го, със своята интимност, приказливост, чувство за хумор, остроумие и внимание той ще прогони лошото ти настроение. Той е отличен събеседник. И в живота е такъв, какъвто е и в творбите си: честен, принципен, враг на шмекерите, използвачите, еснафите консуматори, които само вземат, а нищо не дават. Изобщо враг е на всичко зло, което дърпа живота назад и пречи за пълното развитие на едно социалистическо и комунистическо общество.

[27] Ето какво пише К. Г. Кацаров в тази рецензия: „Само неколцина се явиха на литературното поле оригинални, със свои литературни образи: Венко Марковски, Емилиян Станев, Богомил Райнов и Иван Аржентински. Ив. Аржентински е най-оригинален по тематика, стил и постройка. Едновременно е най-немарливият, най-безотговорният издател на книги. Ив. Аржентински едновременно буди възторг и съжаление. Явява се за пръв път в областта на сатирата в проза у нас. Познаваме сатиричните стихове на Стоян Михайловски, но типичен вид сатира в проза виждаме за пръв път

едва у Аржентински... Читателят на един дъх изчита книгата („И ти си...“) и съжалява, че няма още. Подходът и разработката са съвсем оригинални, но езикът е невъзможен, той е в състояние дори да убие творбите му. Само живият му диалог го спасява.“ По-нататък Кацаров оценява втората книга на Аржентински „Философията на един охлюв“ като „грамадна крачка напред в развитието на творчеството му. Дава печални, но верни типове, характерни за действителността ни. Дава едновременно най-долното, най-подлото в живота и, от друга страна — гордото, достойното, човека. Корелатите му са нов и интересен начин на писане. В тях Аржентински се проявява като истински поет.“

Ето още няколко рецензии от онова време:

В. „Заря“, бр. 5737 от 1940 — рецензия за сборника „И ти си...“ от Лозан Стрелков: „Тази книга от 6 сатири разкрива пред читателя като на длан в художествена форма целия обществен и личен живот на хората. Разкрива го смело, дори дръзко, с всичките му тайни и явни недостатъци, с всичките долни и нечовешки извращения. Те бичуват съвременната действителност във всичките ѝ образи, те бичуват липсата на достойнство в хората, те се надсмиват на тяхното пълзене, те бият като с чук върху общественото мнение, но в същото време дават гордия и светъл образ на истината, на правото, на честното, на достойното, на съвестта.“ Лозан Стрелков накратко се спира на отделните сатири и посочва кои пороци бичува всяка от тях, като завършва: „Книгата „И ти си...“ завършва с прекрасната сатира „Мадам Съвест“, в която не само се разкриват недостатъците на едно общество, на една среда, но се сочат и средствата за тяхното премахване.“

В. „Дневник“, бр. 12201 от 24 август 1940 — рецензия за сатиричния сборник „И ти си...“ от Венко Марковски: „Миналата година се появи книжка сатири от Ив. Аржентински. Мнозина бяха изненадани. Едни изпитваха възхищение, други възторг, трети злоба и гняв. Това, разбира се, не пречи на сатирите да получат от някои признание. Написани на игрив и сочен език, предадени в художествена форма, сатирите на Ив. Аржентински правят удоволствие. Само с няколко щриха имаме вече образа на Генчо Гайдата, на псевдописателя Кен Кури, на Джон Паток, на Мадам Съвест. Аржентински има наблюдателно око, здрава конструктивна фантазия и изобличителна мощ. В диалога той си служи с езика на своите герои. Ив. Аржентински е налучкал и доловил такива моменти, щото в няколко само сатири ние имаме представа за нашата действителност. Не всяко нещо е за изобличение, не всяко нещо е за бичуване. Сатирата „Генчо Гайдата“ повече от всякога днес е необходима. Малко ли са генчогайдовци у нас? Те се въдят ден из ден. Навсякъде ги срещаме. Ами „Магарешки протест“? Ами Писателска неволя“?

В. Марк.

една неразорана целина в нашата литература А това е една колкото благодатна, толкова и отговорна работа. Досегашният успех на Аржентински ни кара да вярваме, че неговият творчески път ще набразди дълбоко младата нива на нашата сатирична проза."

В „Обществена трибуна" — седмичник за култура, информация и стопанство, издаван в гр. Търговище — бр. 714 от 1 февруари 1941 — е поместена статията „Художествено-реалистичната литература през 1940 г." от Димитър Митрев. В нея авторът отбелязва: „Иван Аржентински издаде сборника сатири в проза „И ти си...". Тоя вид сатири се явяват за първи път в нашата литература. Сатирите на Ив. Аржентински сочат задълбочена наблюдателност, простота и оригиналност в изразните средства, верен творчески и художествен усет и правдива идейна трактовка. Те бележат нов път (к. авт.) в нашата литература." И по-надолу: „Тук трябва да направим едно отклонение и да отбележим, че както стихосбирката на Йонков (Вапцаров — к. м.), така и сатирите на Аржентински, макар и да бяха посрещнати със забележително задоволство от широките читателски кръгове, не привлякоха утвърдената реалистична критика. Безгрижното и почти нехайно отношение, с което нашите утвърдени критици погледнаха на тия рядко одарени и надеждни млади литературни творци, в никой случай не може да бъде оправдано."

[28] Рецензията е публикувана в сп. „Художествена самодейност", бр. 5 от 1968 г.

[29] Рецензията „Точен адрес" е отпечатана във в. „Литературен фронт", бр. 11 от 13. III. 1969. В нея Христо Дудевски пише:

„Светът, който авторът претворява в „Невероятни приключения", представлява своеобразна смесица от амбиции за големство, власт, ако щете, и мания за безпогрешност. Авторът следва едно изключително важно правило — зад външната видимост на нещата той се стреми да улови несъответствието между намеренията на героя и обективните резултати от неговата дейност. И той ни разкрива тъжно-веселата хроника от минали дни... „Невероятни приключения" не оставя читателя равнодушен. Защото авторът бие по такива „герои на деня", изтъква такива слабости, които биха били невъзможни, ако всеки от нас много по-активно и навсякъде изпълнява основните си задължения на гражданин и патриот."

[30] „Сатирикът Иван Аржентински" — „Народна армия", № 6062, 23 април 1968.

[31] Във в. „Поглед", бр. 24 от 16 юни 1980, е поместен спомен от Лазар Калоянов, озаглавен „Така започваше последният решителен бой". В него той пише: „По щастливо съвпадение в ротата ми беше като взводен командир писателят Иван Аржентински. Интуитивно чувствувахме, че сме единомишленици. Аржентински заговори пръв. Заработихме активно сред войниците. В кратко време почти целият негов взвод бе превърнат в здраво бойно ядро на ротата. След завръщането ми от срещата с Цвятко Радой-

нов изработихме с Иван Аржентински, Зарко Рабанов, Никола Русков, Костадин Рачев (Кьосев) — и тримата от Разложко — подробен план за действие, който включваше и овладяване на кюстендилската казарма в случай на нужда. Иван Аржентински по своя линия беше установил връзка с поета Никола Вапцаров. В началото на ноември Никола Парапунов отново се отби при мен, за да разбере какво е свършено. По уговорената парола Цвятко Радойнов два пъти изпраща свои сътрудници при нас за проверка и оказване конкретна помощ."

[32] Георги Лаптев — роден е на 8. I. 1922 г. в с. Кортен, Новозагорско, в бедно селско семейство. Учи в родното си село, а през 1937 г. се записва в Новозагорската смесена гимназия. Изключен е и се дипломира след 9. IX. 1944 г. През 1937 г. става член на РМС. Член е на гимназиалното ръководство, а през 1942—1943 г. и секретар на РМС. В редовете на БКП е от 1940 г. В периода 1942—1944 г. на няколко пъти е арестуван и инквизиран. Автор е на стихосбирките „Когато капят листата" и „Жажда за пролет", последната е 2/3 орязана от фашистката цензура. Активно участвува в установяването на народната власт в с. Кортен. През 1945 г. се записва в Софийския университет, специалност българска филология. Същевременно работи в Общия съюз на българските кооперации (сега ЦКС), за да се издържа. Работил е във в. „Народна младеж", сп. „Патриот", главен редактор на сп. „Авиация и космонавтика". Починал е на 20. X. 1971 г.

[33] Недялко Панчев — полковник о. з. Роден е на 14. X. 1917 г. в с. Стубел, Михайловградско. Член е на РМС от 1932 г., на БКП от 1939. Партизанин от 15 май 1943 г. в Ихтиманския отряд „Георги Бенковски", бил е политкомисар и член на щаба. От октомври 1944 до март 1945 работи като: помощник-командир на 3/3 армейско отделение, 5 конен полк и 30 пехотен полк и като инструктор към щаба на 8 пехотна дивизия.

[34] Във в. „Народна войска" Ив. Аржентински публикува следните дописки и репортажи: „Пехчево посреща своите освободители" — бр. 30, 18. X. 1944; „Там, където се решава съдбата на България", бр. 28, 16. X. 1944; „Висш дълг и висша чест (Чл. 770 от проекта за нова конституция), бр. 424, 30. X. 1946; „Войникът — боец и гражданин", бр. 423, 23. X. 1946; „Войската и Търновската конституция", бр. 425, 6. XI. 1946; „Новата конституция и войската" (рубрика) — „Вместо на царя, вярна служба на народа", бр. 427, 20. XI. 1946; „Културно-просветната работа в казармата през зимата", бр. 433, 1. I. 1947; „Културно-просветната работа сред войската след 9. IX. 1944 г.", бр. 469, 7. IX. 1947.

[35] В своето слово пред писателите по случай завършването на Теоретичната конференция по въпросите на хумора и сатирата на 1—2 април 1974 г. др. Тодор Живков казва: „Следователно въпросът за хумора и сатирата е свързан с целия наш творчески и идеологически фронт. Тук е нашата сила. Това е широкото поле, на което ще проличат и ще се проявят талантите. Ако човек се свива и мърмори, че това не може да се критику-

ва, че онова не може да се критикува, че това е опасно, а онова е още по-опасно, то какво ще се получи? Как да не може да се критикува?! Може и трябва да се критикува! Важното е от какви позиции се критикува и в името на какво се критикува. На нас не ни е нужна критика с две остриета. И друг път съм казвал, че ни е нужна критика целенасочена, градивна и утвърждаваща. Социалистическият хумор и социалистическата сатира трябва да бъдат като хирургически нож — нож, който изрязва слабостите и недъзите, а не реже, където завърне и каквото завърне; чисти и лекува, а не поразява обществения организъм." И по-нататък: „Разбира се, за хумора и сатирата, за всички форми на острата и оздравителна критика е нужно да се създаде подходяща обществена атмосфера. Тя трябва да бъде създавана и утвърждавана от партията — като се започне от Централния комитет и се свърши с органите по места. Ние сме свидетели и аз вече споменах за това, че често се протестира при всяка критика. Кой ще се съгласи доброволно да го критикуват? Пак на първата среща преди десет години стана дума за тези критикувани, които протестират и при най-справедливата критика, които плашат с ЦК и се презастраховат. За партийната критика няма и не може да има забранени периметри. Плашат с ЦК тези, които се плашат за себе си, за собственото си място.

Напълно се солидаризирам с вашия подход в работата на конференцията — да се използват максимално съществуващите условия в нашата страна, за да се разгърнат още по-широко хуморът и сатирата в изкуството. Това е в пълно съответствие с интересите на нашия социалистически строй, с традициите на нашата партия, със задачите пред нашия народ сега."

[36] Във в. „Литературен фронт", бр. 30 от 28 юли 1983, Иван Аржентински публикува интервю с Хуан Рулфо под заглавие „Един потомък на ацтеките".

[37] Ето как е видял Ал. Спиридонов своя спътник по време на това посещение (откъсите са от „Екзотични спомени", сп. „Септември", бр. 3 и 4 от 1987): „Иван Аржентински, който се чувствуваше в Куба като у дома си (в прекия смисъл на думата!), беше се запилял нанякъде. Един човек, живял на младини в Южна Америка, участвувал в работническите й борби и взел за свой псевдоним името на цяла една държава — кой български писател може да се похвали с това?, — имаше много повече работа от нас в тия напрегнати дни и нощи. Уреждаше срещи с близки на Че Гевара, срещаше се с негови бойни другари, събираше излезли книги за него, очакваше и да го приеме неговият стар другар Карлос Рафаел Родригес. Да можеш да кажеш в Куба, че Родригес, член на Политбюро на ЦК на ККП, ти е стар другар, това е много нещо. Авторът на „Зелената перла" — първата у нас книга за Куба — беше не само горд, но сякаш беше хвърлил от гърба си 20—30 години и се държеше като екзалтиран юноша — независимо от „катапезана", който вземаше за смъкване на кръвното налягане и

от който постоянно му лепнеха устните...“ И по-нататък: „...Единственото утешение беше, че наш водач е Иван Аржентински — „Ел тигре“, както го бяхме нарекли. „Ун гранде бандито“ — както го наричаше аржентинската полиция и все още не му даваше виза — далече беше все още победата на Алфонсин и нашият скъп бай Иван се размина с мечтата на живота си...“

През 1985 г. съкровеното желание на Иван Аржентински да види отново страната на своята младост се сбъдна. Той посети Аржентина като гост на Международната писателска среща под патронажа на президента Раул Алфонсин, която бе на тема „Писателят и свободата на словото“.

ИМЕНЕН ПОКАЗАЛЕЦ

Аврамов, Любен — 158
Александров, Васил — 130
Алексиев, Димитър — 63
Амаду, Жоржи — 56, 152
Андреев, Веселин — 68, 132
Ангелов, Петър — 46
Ангелушев, Борис — 134
Антонов,Николай — 130
Антонов, Николай — 130
Антонов, Сергей — 161
Аржентинска, Лоренсита (внучка) — 32
Аржентинска, Мария (майка) — 7, 10
Арцибашев — 23, 66
Асенов, Драгомир — 130
Атанасов, Велико — 47
Атанасов, Груди — 20
Атанасов, Петър — 28, 29
Атанасов, Петър (поручик) — 133
Багряна, Елисавета — 126
Бакалов, Георги — 67, 68
Бакунин — 22, 169, 170
Балабанов, Ал. — 29
Барух, Арманд — 71
Батиста — 50, 178
Белчев, Тотю — 22
Бенадов, Хаим — 67
Бешков, Илия — 134, 179
Благоева, Стела — 36
Бобоцова, Антония — 151
Бодлер, Шарл — 20
Божилов, Божидар — 130
Бозаков, Димитър — 69, 130
Босев, Асен — 68
Босяков, Голтак (псевдоним) — 34, 173
Босяков, Иван (псевдоним) — 63, 67, 175, 177, 178
Борис III — 9, 70, 93, 94, 95, 96, 97, 100
Ботев, Христо — 18, 20, 56, 57, 164
Бояджиев, Огнян — 81, 132
Бурмов, Александър — 22
Бурнаски, Евстати — 132
Бърняков, Дамян — 82
Бъчваров, Кр. — 177, 178
Бюхнер — 21, 169
Вазов, Иван — 56, 116
Валери (син) — 143, 144
Вандов, Иван — 69
Вапцаров, Никола — 56, 57, 67, 72, 73, 74, 76, 79, 102, 103, 107, 180, 185, 186
Вапцарова, Бойка — 76
Васил (дядо) — 10
Василев Иван А. — 178
Василев Иван (баща) — 7, 10
Василев, Ив. — 171, 174
Василев, Михаил — 88
Василев, Николай — 178
Вежинов, Павел — 67, 70, 178
Велчев, Дамян — 64, 94, 111
Венцислав (син) — 143, 144
Вила, Панчо — 158
Власов, Павел — 21, 66, 152
Воденичарски, Васил — 69, 72
Волен, Илия — 82, 170
Врагов (поручик) — 105, 106
Врачев, Петър — 74, 109

Вутимски, Ал. — 68
Въжарова, Живка — 107
Вълев, Димитър — 163
Вълев, Матвей — 28, 30, 38
Вълков, Крум — 67, 71
Вълчев, Найден — 130, 134
Габе, Дора — 126
Гагарин, Юрий — 125
Галан, Фернмин — 27
Ганчев, Петър — 46
Гевара Ернесто (Че) — 48, 49, 50, 51, 52, 56, 59, 60, 115, 155, 163, 187
Гендов Васил — 135, 136
Гендова, Жана — 136
Генов, Петко — 14
Генов, Цвятко — 133
Генчев, Върбан — 7, 103, 104, 168
Георгиева, Катя — 69
Георгиев, Петко — 21
Геров, Александър — 68
Гетман, Александър — 132
Гешев — 67, 78, 145
Гилен, Николас — 55, 152
Глогински, Богдан — 130
Гогол, Н. В. — 92, 182
Гомес, Руфино — 33
Горки, Максим — 20, 66, 152, 175
Греков, Асен — 133
Гуляшки, Андрей — 67, 68, 133
Даковски, Дако — 101
Данев, Стоян — 47
Дарвин, Чарлз — 19, 169
Делчев, Борис — 30
Денчева, Пенка — 107
Дескалсо (Босяков) — 34
Дефо, Даниел — 8
Димитров, Георги — 36, 55, 56, 70, 93, 111, 161
Димитрова, Иванка — 135
Димитрова, Лиляна — 70
Динеков, Петър — 65, 83
Добревски, Димитър — 132
Достоевски, Ф. М. — 20, 67, 152
Драгиева, Анушка — 68
Драгойчева, Гена — 17, 169
Драгойчева, Цола — 17, 93, 169
Дудевски, Христо — 88, 178, 185,
Дънов — 66
Елин Пелин — 152
Ел Негро — 33, 34
Ел Тигре — 33, 35, 36, 48, 158
Ечеверия, Хосе Антонио — 178
Желязкова, Татяна — 168
Живков, Тодор — 88, 89, 147, 149, 186
Живкова, Людмила — 161
Жолди, Рудолфо — 49
Заимов, Владимир — 73, 74, 79, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 105, 121, 137, 139, 141
Заимова, Анна — 99, 100
Зорге, Рихард — 96
Иванов, Антон — 93
Иванов, Йордан — 65
Иванов, Минчо — 106, 107
Иваржен (псевдоним) — 67, 179, 180
Игнатов, Рангел — 130, 132
Илиев, Кънчо — 140
Илиев (генерал) — 109
Инджекелията, Станю — 14
Исаев, Младен — 68, 134, 178
Йовков, Йордан — 152
Йордан (дядо) — 10
Йорданов, Христо — 82
Казасов, Димо — 94
Калоянов, Лазар — 102, 185
Калчев, Камен — 68, 69
Каракостов, Стефан — 39, 40, 79
Каралийчев, Ангел — 31
Каранфилов, Ефрем — 130
Караславов, Георги — 83, 151, 181
Кардосо, Онелио Хорхе — 163
Каролев, Стоян — 83
Карпентиер, Алехо — 152
Касабова, Недялка — 107
Кастро, Раул — 59

Кастро, Фидел — 48, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 59, 157, 178
Кацаров, К. Г. — 77, 182, 183
Кацаров, Кирил — 135
Коеджиков, Хрисим (Иван Руж) — 170
Коларов, Васил — 36, 168
Коларов, Иван — 88
Колев, Михал — 14
Колев, Пею (дядо) — 10
Колев, Цоко (майор) — 133
Константинов, Алеко — 152, 181
Константинов, Георги — 82
Колчев, Борис — 110, 112
Кортес, Ернан — 159
Костов, Стамо — 20, 21, 22, 63, 64, 142
Коцев, Евгени — 71
Кочев, Йордан — 20
Кристи, Агата — 130
Кропоткин — 22
Крумов, Борис — 130, 132
Кръчмаров, Христо — 140
Кръстев, Кръстьо — 132
Кръстев, Тодор — 92
Кюлявков, Крум — 68
Ламар — 68, 130, 134
Ламартин — 20
Ланков, Никола — 179
Лаптев, Георги — 106, 186
Левинсон — 121
Левски, Васил — 35, 51
Леков, Иван — 65
Ленин — 52, 110, 147, 176
Липовански (подполковник) — 64
Лопе де Вега — 57, 153
Лорка — 57
Луков (генерал) — 95
Любен (псевдоним) — 169
Майорга, Роберто — 35, 48, 49
Малатеста — 22, 43, 170
Манчев, Атанас — 69, 80
Маркес, Габриел Гарсия — 58
Маркс, Карл — 21, 41, 87, 129
Марков, Марко — 168
Марков, Стефан — 20, 25, 28
Марковски, Венко — 68, 69, 72, 74, 75, 76 ,77, 80, 82, 91, 182, 183
Мартинов, Иван — 130
Марчовски, Велик — 39, 40
Масети, Хорхе — 59
Матросов, Александър — 117
Матеев, Пантелей — 130
Матос, Мартинес — 164
Милев, Гео — 56
Милков, Георги — 73, 98, 102
Милчев, Иван — 130
Минев, Деню — 17, 169
Минев, Стоян — 169
Минков, Светослав — 30, 31, 32, 81, 88, 134, 150, 152, 170, 181
Минчев, Христо — 130, 132
Мирбо, Октав — 20, 23
Митрев, Димитър — 69, 184, 185
Михайлов, Иван— 120
Михайловски, Стоян — 181, 182
Михалков, Сергей — 81
Мишков, Слави — 40, 41, 42, 46
Мусолини — 22
Наполеон — 9
Неделковски, Коле — 72
Ненов, Димитър — 62
Ненчев, Димитър — 130
Неруда, Пабло — 55, 152, 165
Нешков, Величко — 133
Нивянин, Иван — 69
Никола (брат) — 10
Николов, Крюгер — 141
Николов, Марко — 17, 169
Ницше — 23, 66
Ничи Север (Крум Вълков) — 67, 179
Оливера, Хулио Гарсия — 178
Орлинов, Орлин — 130, 132, 134
Ороско — 158
Павлов, Любомир — 99
Павлов, Тодор — 67, 68, 74, 78, 101

Паисий — 74
Панчев, Недялко — 108, 186
Парапунов, Никола — 103, 186
Паси, Исак — 90
Педро де Ораа — 164
Пейчев, Иван — 68
Пенев, Крум — 178
Пенка (съпруга) — 142
Пенчев, Стефан — 140
Пенчо — 46
Петров, Ивайло — 130
Петьофи, Шандор — 20, 80
Пиндарев, Теню — 82
Пиронков (генерал) — 114
Писарев, Стефан — 8, 10, 16, 17, 168
Пияги, Гидо — 43
Попдимитров, Ем. — 181
Попов, Алекси — 19
Попов, Антон — 72
Попов (майор) — 64
Попов, Тодор — 132
Попруженко — 65
Престес, Луис Карлос — 49
Пуебла, Карлос — 55
Пшибишевски — 20, 23, 66
Рабанов, Зарко — 103, 186
Радевски, Христо — 68, 178
Радоев, Иван — 134
Радойнов, Цвятко — 103, 185
Радославов, Васил — 20, 22
Райнов, Богомил — 69, 180, 182
Рачев, Костадин (Кьосев) — 186
Рейгън — 157
Рембо — 68
Ривера, Диего — 158
Ритер, Анна — 20
Романски (професор) — 65
Родригес, Карлос Рафаел — 50, 54, 55, 59, 156, 163, 187
Рудников, Иван — 69
Руж, Иван — 22, 67
Рулфо, Хуан — 160, 161, 163, 187
Русков, Кольо — 103, 186
Савченко, Яков Семёнович — 92, 95, 96, 97, 98
Сам Самин (псевдоним) — 67, 179
Санчес — 44
Села, Камило Хосе — 56, 57, 164
Сивриев, Ст. — 130
Сикейрос — 158
Симеонов, Димитър — 43
Славински, Петър — 130
Славов, Янко — 61, 107
Сматракалев, Михаил — 72
Смирненски, Христо — 20, 55
Соколов, Николай — 130
Спасов, Цветан — 133
Спиридонов, Александър — 163, 187
Стамболийски, Ал. — 9
Станев, Емилиян — 47, 48, 83, 85, 88, 182
Станев, Л. — 101
Станев, Петър — 63, 64, 105
Станоев, Янко — 134
Стефан — 47
Стефанов, Доньо — 22
Стоименов, Стоян — 21
Стоянов, Нено — 46
Стоянов, Янаки — 140
Стрелков, Лозан — 69, 76, 183
Стълпов, Петър — 76, 181, 182
Тодоров, Ангел — 69, 179
Тодоров, Иван — 46
Тодоров, Николай — 168
Тотев, Петко — 83
Тургенев — 152
Тусузов, Н. — 179
Търнин, З. П. — 72, 180
Тютчев — 93
Унамуно — 57
Урибуру — 41, 42
Фадеев, Ал. — 121
Фердинанд — 92
Филя — 74
Флоресков, Илия — 140
Флориан — 98
Фурнаджиев, Никола — 31
Ханчев, Веселин — 130
Хараланов, Харалан — 39
Хауптман — 20

Хашек, Ярослав — 126
Хинков, Димитър — 132
Хитлер — 9, 90, 97
Хрелков, Николай — 69
Христов, Христо — 140
Цанков, Ал. — 9
Цапев, Константин — 72, 73
Цачев, Климент — 134
Челкаш — 63, 67, 71, 130, 179
Чернишев, Славчо — 130
Черняев, Христо — 130
Чехов — 21, 181
Чомон, Фауре — 178
Чудомир— 181
Чучурин (Павел Вежинов) — 67, 179
Шамутков, Петър— 63, 64
Шатев, Павел — 74, 77
Шекерджийски, Емил — 72, 73, 178, 181
Шели — 20
Шивачев, Борис — 27
Шолохов, Михаил — 66, 81
Шопкин, Матей — 134
Яворов — 57
Язова, Яна — 29
Янев, Иван — 137
Янев, Кирил — 137
Янков, Николай — 124
Ясенов, Христо — 20

СЪДЪРЖАНИЕ

Уводни думи 5
Детство и юношество 7
„Не съм аржентинец, но се казвам Аржентински“ 27
Бонсови години 61
Сатирата е оръжие 75
„Няма такова време, което пречи на човека да бъде достоен“ 90
„Златото се пробва в огъня, силният мъж — в изпитанието“. 110
Тази стара любов — театърът 135
Отново в Латинска Америка 155
Библиографска справка 166
Бележки 168
Именен показалец 189

МАЯ СЛАВОВА

ИВАН АРЖЕНТИНСКИ

Редактор *Кирил Топалов*
Художник *Веселин Павлов*
Худ. редактор *Антон Радевски*
Техн. редактор *Веселина Балабина*
Коректор *Добрина Имова*

Формат 16/60/84; тираж 140$_6$ екз.;
печатни коли 13,25; издателски коли 12,36; уик 11$_6$44;
л. г. IV/45; изд. № 6702;
поръчка № 86/1988 година на изд.
„Български писател";
дадена за набор 21.III.1988 година;
излиза от печат на 30.VII.1988 година;
цена 1,58 лв.

Код 25 — 9535325311 / 5062—29—88

ДП „Васил Александров"—Враца

«Литературни анкети» идат да продължат постигнатото от пионерите на литературното анкетиране у нас. И не само да продължат, но чрез приложението на съвременна научна методология, съобразена с изискванията на българската марксическа литературна историография, да го обогатят.

В «Литературни анкети» писателите говорят за самите себе си — разказват за своите първи литературни изяви, влияния, литературна среда, за първите си книги, за зараждането на творбата.

В «Литературни анкети» под формата на непринудена беседа се поднасят изчерпателни биографични сведения и автентични данни за живота на анкетирания автор, за биографиите на неговите произведения, за особеностите на творческия процес.

В «Литературни анкети» ще бъдат обхванати широк кръг от изтъкнати съвременни писатели, литературни критици и литературоведи.

«Литературни анкети» ще бъдат ценен източник на изворов материал както за литературния историк, така и за широк кръг читатели.

Цена 1,58 лв.